

MIR SA ŽENSKIM LICEM

Fondacija "Lara", 2014

Mirjana Tanasić
Mirsada Rešidović
Radmila Žigić

MIR SA ŽENSKIM LICEM

Bijeljina, 2014

Naziv: Mir sa ženskim licem

Izdavač: Fondacija "Lara"

Mjesto: Bijeljina

Urednica: Radmila Žigić

Autorke: Mirjana Tanasić, Mirsada Rešidović, Radmila Žigić

Godina izdanja: 2014

Dizajn: Ljilja Lukić

Štampa: DekorArt, Bijeljina

Tiraž: 500

ISBN: 987 – 99938 – 639 – 3 – 9

Za izdavača: Mara Radovanović

Izdavanje omogućila: Fondacija Kvinnna till Kvinnna,
Stockholm, Švedska

MIR SA ŽENSKIM LICEM

Hronika jedne ženske akcije

Osnaživanje žena za suočavanje s prošlošću
2013 – 2014. godina

Istina je da bol ujedinjuje ljudе.

*Ipak, na kraju najvažnije je da li smo sposobni preoblikovati
bol u snagu koja daje život.*

*Michael Lapsley
borac protiv aparthejda i inicijator Instituta za liječenje sjećanja u JAR*

*Nemoj da sjediš i čekaš bolja vremena. Tvoje vrijeme je sada i zato
ustani i učini ga boljim. Mir ne može sam bez nas!*

Danka Zelić

UVOD

U publikaciji koja je pred Vama predstavljen je projekat ***Mir sa ženskim licem – osnaživanje žena za suočavanje s prošlošću***, koji su tokom 2013. i 2014. godine vodile ženske organizacije **Fondacija “Lara”** iz Bijeljine i **“HO Horizonti”** iz Tuzle. Publikacija je bila jedna od aktivnosti u projektu u kojoj smo planirale da opišemo naše akcije, izazove sa kojima smo se suočavale i rješenja koja smo iznalazile.

Projekat ***Mir sa ženskim licem***, planiran sa ciljem da osnaži aktivistkinje ženskih nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini za uključivanje u proces izgradnje mira, prerastao je u prvu mobilizaciju aktivistkinja za ženska prava u zagovaranju procesa suočavanja s prošlošću i integriranje žena u zajedničku kulturu sjećanja. Tako publikacija nije mogla više da bude puko bilježenje aktivnosti u projektu nego i priča o tome kako se 20 žena uključenih u ovu akciju osjećalo tokom svih aktivnosti, kako smo se suočavale sa traumama prošlosti i u tom procesu mijenjale, te kako je naš projekat koji je započelo 5 (pet) žena prerastao u akciju koju je podržalo njih dvije stotine okupljenih **19. septembra 2014. godine**, u mirnoj protestnoj šetnji na ulicama Sarajeva.

Projekat smo, u januaru 2013. godine započinjale sa strepnjom da nas prijateljice iz drugih ženskih organizacija neće podržati i da će suočavanje sa prošlošću smatrati temom kojom ne žele da se bave. Tog straha je nestalo već sredinom 2013. godine nakon što smo prošle proces suočavanja s prošlošću. Kada smo se 19. septembra okupile ispred zgrade **Ekonomskog fakulteta** u Sarajevu, na licima svih nas kao i žena koje nisam ni poznavala zračio je ponos što smo dio mirovnog skupa. Tog dana sam osim sreće osjetila i strah od odgovornosti da vjerno zabilježimo sve što se proteklih 21 mjesec, tokom realizacije projekta dešavalо. Zato sam, kao urednica, i odlagala završetak ove publikacije, u pokušaju da događaje i sve što je o projektu već zapisano, sagledam bar sa distance od mjesec ili dva. Ali, na ovaj dio priče trebalo je staviti tačku da bi se krenulo dalje. Da li će čitaoci i čitateljke na narednim stranicama osjetiti energiju projekta i naše emocije, ne znam, ali se nadam da će je s pažnjom čitati i promisliti o svemu što je za ovu publikaciju rečeno i o značaju aktivnosti koje su opisane.

Na kraju i nekoliko bilješki o društvenom ambijentu u kojem smo radile, umjesto opisa društvenog konteksta. Za Bosnu i Hercegovinu godine 2013. i 2014. nisu bile godine napretka, ni u društvenom ni u ekonomskom pogledu. Stagnacija u procesima suočavanja s prošlošću i izgradnji mira bila je izraženija nego u ranijem periodu.

U atmosferi sve jače ksenofobije, političkih podjela i podjele medijskog prostora po entetskoj liniji, mirovni građanski aktivizam postao je nevidljiviji i tiši. U nekim slučajevima ove akcije bile su izložene i represiji, kao na primjeru **Prijedora** i akcije „**bijela traka**“ koju su vlasti ovoga grada u maju 2013. godine zabranile.

Tokom 2014., u drugoj godini realizacije projektnih aktivnosti, situacija je pogoršana. U februaru, u **Federaciji Bosne i Hercegovine** počeli su socijalni nemiri a u maju 2014. godine prirodne katastrofe (poplave i klizišta) pogodile su jednu četvrtinu stanovništva zemlje. Socijalni protesti dešavali su se u većem broju gradova u kojima smo planirali aktivnosti (**Tuzla, Bihać, Mostar, Sarajevo**) pa smo bile prisiljene da mijenjamo raspored. Poplave velikih razmjera koje su u maju pogodile 51 grad u Bosni i Hercegovini privremeno su blokirale mirovnu akciju **Ženski karavan mira** i završni mirovni protest u Sarajevu. Iako je situacija u nekim periodima bila dramatična i dovela do pomjerenja datuma akcija, ovi događaji su na poseban način doprinijeli značaju ključnih ciljeva projekta. Socijalni protesti u Federaciji BiH bili su snažna poruka

političkim elitama da moraju da počnu da se bave pitanjem kvaliteta života građana. Iako se nemiri još nisu prenijeli na područje **Republike Srpske** (drugog entiteta u BiH), strah vlasti u ovom entitetu u tom periodu bio je izražen pojačanom mobilizacijom policije, obezbjeđenjem javnih institucija i, u kasnijem periodu, povećanim pritiskom na slobodu govora.

Poplave koje su zahvatile sjeverni dio BiH pokazale su da su podjele među građanima BiH mnogo manje nego što ih političari predstavljaju u javnosti. Građani i lokalne vlasti su pomagali jedni drugima bez obzira na naciju i entitetske granice. U Posavini Srbi su pomagali Hrvatima da spašavaju imovinu i obrnuto. Slično je bilo u svim dijelovima BiH. Na društvenim mrežama i u nekim medijima u tom periodu ljudi su pisali da je zajednička nevolja pomirila građane BiH.

Iako je u uslovima katastrofe bilo otežano realizovati projektne aktivnosti, solidarnost među narodima BiH za projektni tim "Lare" i "Horizonata" bila je dodatna motivacija za dalji rad na projektu. Nismo imale straha da nećemo uspjeti. Broj žena koji se odazvao završnom mirovnom skupu u Sarajevu i broj medija koji je izvještavao o ovom događaju, potvrdili su da mirovne akcije imaju podršku i među građanima i u ukupnoj javnosti. I pored toga što smo sve jesne teških posljedica katastrofe i dodatnog siromašenja stanovništva, uvjerene smo da je zlaganje za mir i rad sa ženama na njihovom uključivanju u mirovni aktivizam jedan od načina da se kvalitet života u BiH unaprijedi.

Za opis bilo kakve akcije uobičajeno je da se daju i drugi važni podaci o društvenom kontekstu na osnovu kojeg i mjerimo uspješnost onoga što smo radile. U ovoj publikaciji taj dio će izostati jer zvaničnog, zajedničkog konteksta nema, bar kada govorimo o godinama rata 1992-1995. godine. BiH je zemlja u kojoj je i 100-ta godišnjica od početka Prvog svjetskog rata obilježavana sa različitim vrijednosnim sudovima. Imamo nesređene i nepriznate podatke o stradanjima, tri istine o ratnom sukobu, zavisno koja strana je iznosi, mapu sudske verifikovanih ratnih zločina i izvjesnost da će suđenja za ratne zločine ovdje trajati još godinama. Da imamo zvanični narativ o četiri krvave ratne godine s kraja prošlog vijeka, akciju koju ćemo na narednim stranicama opisati, ne bilo ni potrebno voditi.

Zato je ova publikacija, sama po sebi naš doprinos suočavanju s prošlošću, a sve objavljeno na narednim stranicama u funkciji je kazivanja istine. Ukupna publikacija je zbir odraza društvenog konteksta BiH danas i onakve kakve se sjećamo iz godina rata.

O projektu *Mir sa ženskim licem*

Projekat *Mir sa ženskim licem* – osnaživanje žena za suočavanje s prošlošću pošao je od opšte slike islučenosti žena iz političkog života u Bosni i Hercegovini (BiH). Uprkos svim međunarodnim standardima i obavezujućim pravnim dokumentima koje su vlasti BiH prihvatile u dejtonskom Ustavu i u periodu od 1996. godine do danas, aktivnostima ženskih organizacija i drugih grupa koje se zalažu za poštivanje ljudskih prava, procenat učešća žena u zakonodavnoj vlasti u BiH kreće se od 17 do 20 odsto, dok su pokazatelji za izvršnu vlast još porazniji. Specifičnost BiH koja je određena dejtonskim mirovnim sporazumom je međunarodni nadzor nad radom domaćih vlasti. Neke od ključnih odluka koje određuju život njenih građana done-sene su ili kreirane van institucija, u uskom krugu međunarodnih predstavnika i domaćih političara, čime se i statistički udio žena u vlasti još umanjuje, jer žene nikada nisu bile dio tih pregovora u kojima učestvuju lideri parlamentarnih stranaka. Opštepoznata činjenica da 21. novembra 1995. godine potpisivanju mira u **Dejtonu (SAD, država Ohajo)**, nije prisustvovala nijedna žena, samo doprinosi opštoj slici političke marginalizacije žena.

Procesi tranzicijske pravde u BiH nisu uključivali rodni aspekt stradanja u ratu i tek 2013. godine se, nakon *Zaključnih zapažanja na kombinovani četvrti i peti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena UN* (Komitet koji prati provođenje

Konvencije za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena - CEDAW), otvara pitanje pomoći žrtvama seksualnog nasilja tokom rata u BiH kao jedan od prioriteta u domaćoj politici.

Za ženske organizacije je pitanje izgradnje mira u zemlji u kojoj su nacionalne podjele sastavni dio i javnog dijaloga i na, žalost, praktične politike, dugo bilo pitanje kojim su izbjegavale da se bave. Koliko zaista kao ženske grupe na ovom planu možemo da uradimo, bila je dilema sa kojom smo se nosile i kada smo kreirale projekat "Mir sa ženskim licem". S kojim argumentima da uđemo u proces osim onih da nam za normalan život treba demokratsko društvo u kojem se svaki dan javno u nastupima ne zvečka oružjem a nacionalni identitet nadvladava nad svim našim drugim identitetima i argumentima razuma kao što su propala ekonomija, sve prisutnije siromaštvo i sve teži uslovi rada. I ko će nas podržati? Da li će žene u našim gradovima uopšte smjeti ili željeti da dođu na skup na kojem ćemo raspravljati o karakteru rata ili izgradnji mira. Živimo u zemlji u kojoj je rizično nekada reći i da ste feministkinja.

Baš zbog toga među većinom ženskih grupa u Bosni i Hercegovini koje sarađuju i zajedno rade na brojnim pitanjima vezanim za položaj žena, postao je konsenzus čutanja o ratnoj prošlosti, o onome što nas možda razdvaja i u čemu se ne bismo složile.

Mir sa ženskim licem trebalo je da bude projekat kojim ćemo to čutanje prekinuti.

Ciljevi projekta bili su:

- Osnaživanje žena za mirovni aktivizam
- Formiranje neformalnih mirovnih mreža u 10 gradova BiH

Projektne aktivnosti usmjerile smo na: aktivistkinje ženskih organizacija, političarke i društveno angažovane žene i žene u prosvjeti. Smatrali smo da do ovih grupa najlakše možemo da dopremo i ostvarimo uticaj i da među njima možemo da pronađemo najviše saveznica za uključivanje žena u izgradnju mira.

Vizija ili dugoročni cilj projekta isti je kao i ukupna vizija našeg djelovanja i djelovanja većine ženskih organizacija a to je **žene i muškarci ravnopravno uključeni u politički život i demokratske procese.**

Ključne aktivnosti u projektu bile su:

1. Organizovanje radionice suočavanja s prošlošću za 20 predstavnica ženskih organizacija. Plan je bio da 5 organizacija bude iz različitih gradova Federacije BiH a 5 iz Republike Srpske.
2. Nakon radionice suočavanja s prošlošću sa 10 aktivistkinja planirale smo da nastavimo da radimo na izgradnji trenerskih vještina na temu suočavanja a prošlošću.
3. Organizovanje radionica o suočavanju s prošlošću u 10 gradova Bosne i Hercegovine.

Ovo je trebalo da bude urađeno u 2013. godini, dok smo za 2014. godinu planirale:

- Organizovanje lokalnih mirovnih akcija u 10 gradova BiH
- Zajedničku mirovnu akciju i mirovni skup u Sarajevu
- Izradu i štampu brošure o projektu.

Uradile smo mnogo više od planiranog. Na narednim stranicama pokušaćemo što kraće i što vjernije da prikažemo kako se ovaj projekat razvijao, na kakva razmišljanja i reakcije smo na terenu nailazile i kako su se tokom realizacije osjećale sve učesnice u projektu.

Zahvale

U ime izdavača, Fondacije „Lara“ i projektnog tima projekta *Mir sa ženskim licem* ostaje mi samo da se zahvalim mojoj koleginici **Miri Vilušić** iz Tuzle koja je zajedno sa mnom koordinirala projekat, **Mari Radovanović** koja je od početka vjerovala da mi (žene) to možemo, da se suočimo s prošlošću, **Dragani Petrić** i **Branki Mićić** („Lara“), **Jasminko Jukić** i **Amri Pirić** („Horizonti“, Tuzla), **Gordani Vidović** i **Biljani Topić** (UG „Budućnost“, Modriča), **Lani Jajčević** (Fondacija Udružene žene Banjaluka), **Enisi Raković** („Glas žene“ iz Bihaća), **Ivani Stanković**, **Svetlani Marković** i **Dragani Dardić** (Helsinski parlament građana Banjaluka), **Stanki Frančić** i **Rašidi Omerović** (Udruženje žena „Forum žena“ iz Bratca), **Almi Erak** i **Nadi Stjepanović** (Udruženje žena „Most“ iz Višegrada), **Vildani Džekmen** i **Vedrani Frašto** (Fondacija CURE, Sarajevo), **Dijani Vučetić** (Udruženje „Žena BiH“ iz Mostara), **Aleksandri Lovren** (Udruženje građanki „Grahovo“ iz Bosanskog Grahova), **Mirni Poljac** i **Emini Buljubašić** (Centar za pravnu pomoć ženama iz Zenice) za doprinos realizaciji projekta i spremnost da svoje emocije podijele sa čitaocima ove publikacije.

Posebnu zahvalnost dugujemo **Nini Genneby**, tadašnjoj koordinatorici **Kvinne till kvinne** u Sarajevu što je u samom startu vjerovala u nas i pomagala nam da se pravilno usmjerimo u projektu i kasnije, **Belmi Bećirbašić** i **Ines Latić** iz Kvinnine kancelarije u Sarajevu, za svesrdnu pomoć i podršku projektu.

Velike zasluge za uspješnost projekta imale su **Tamara Šmidling** i **Helena Rill**, naše trenerice koje su nas uspješno provele kroz proces suočavanja s prošlošću i period osnaživanja za rad sa ženama na terenu. Od njih smo naučile da je uspjeh u komunikaciji i kada se složimo da se u nečemu ne slažemo.

Još je mnogo osoba koje su doprinijele uspješnosti projekta i optimizmu sa kojim smo ga u septembru 2014. godine privele kraju (u ovoj fazi, nadamo se). Tu su sve žene koje su se odazvale našim aktivnostima bez obzira na strahove, istine i traume koje su nosile u sebi, naši konsultanti/kinje i predavači/ice, brojne saradnice, novinari i novinarke bosanskohercegovačkih medija, učesnice **Ženske političke akademije Rod i izgradnja mira** pred kojima sam prezentovala projekat i druge žene i muškarci koji su razumijeli vrijednost naše akcije. Da publikaciju ne bi pretvorili samo u zbir imena, nismo navodile imena žena koje su bile uključene u aktivnosti po gradovima. O njima govore aktivistkinje u projektu kroz svoje impresije i emocije koje su iznijele u razgovoru sa **Mirsadom Rešidović** i **Mirjanom Tanasić** koje su bilježile aktivnosti u projektu.

Pred Vama je opisan djelić našeg puta ka izgradnji mira. Ako vas nešto od napisanog bude podstaklo da preispitate vlastitu istinu, znači da sve nije bilo uzalud

Radmila Žigić
i tim projekta *Mir sa ženskim licem*

OPIS AKTIVNOSTI U PROJEKTU

Od radionice Suočavanja s prošlošću do Ženskog karavana mira

...Ne puca se, ali se i ne živi...

Anonimna učesnica u projektu

Uvod

U ovom dijelu publikacije dat je opis aktivnosti u projektu. U prvih šest mjeseci 2013. godine bile smo usmjereni na izgradnju vlastitih i kapaciteta aktivistkinja 10 ženskih organizacija za uključivanje u proces suočavanja s prošlošću. Prvi i najteži dio bila je petodnevna radionica suočavanja s prošlošću koju su vodile sertificirane trenerice Tamara Šmidling i Helena Rill. Mjesec dana nakon radionice održan je evaluacioni sastanak sa učesnicima u cilju procjene efekata procesa suočavanja s prošlošću i razvijanja plana daljih aktivnosti, a posebno obuke za sticanje trenerskih vještina za vođenje radionica u sredinama iz kojih učesnice dolaze. Ovaj dio aktivnosti opisan je u naslovu Radionica Suočavanje s prošlošću.

U tekstu Živimo li u miru opisano je provođenje istoimene radionice koju smo kreirale u okviru projekta i održale u 12 gradova BiH, do kraja 2013. godine. Tekst je kolažnog tipa u kojem smo željele da prenesemo kako o (ne)mиру i ključnim izazovima procesa suočavanja s prošlošću razmišljaju žene u različitim dijelovima BiH i šta su njihovi glavni problemi i prioriteti. Kako je jedan od ciljeva ove radionice bio i motivisanje žena za aktivizam u njihovim zajednicama, prenosimo i dio poruka mira upućenih njihovim sugrađankama i ženama širom BiH. Ovi zapisi sa „zidnih novina“ koje su ispisivane tokom radionica birani su simbolički, jer su najčešće sadržajno bili slični, bilo da su nastali u Bihaću ili Bratuncu, Višegradu ili Zenici, te nije bilo neophodno objavljivati ih za svaki grad posebno. Zato opis radionica dopunjavamo i impresijama koje su u projektnim izvještajima zapisale trenerice koje su vodile radionice.

Opis aktivnosti u 2014. godini počinjemo naslovom Ka Ženskom karavanu mira, što je centralna aktivnost u ovoj godini. U ovom tekstu objašnjavamo i kako je nastao Ženski karavan mira, zašto smo za temu odabrale žene u kulturi sjećanja i šta smo, objedinjujući 12 lokalnih akcija i centralni mirovni skup u Sarajevu pod jedan naslov, željele postići.

Obim aktivnosti u 2014. godini same smo proširile a zahvaljujući podršci našeg donatora i dopunile Konferencijom Iskustva i izazovi ženskog mirovnog aktivizma u BiH i medijskom promocijom projekta.

*Opis aktivnosti završavamo sa dva dodatka koji su dio rezultata ovoga projekta. To su tekst **Inicijative za utvrđivanje Dana sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH** koju smo podnijele **Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH**, u završnici projekta i **Kalendar ženske solidarnosti**, kratke priče o postignućima 10 žena iz gradova u kojima smo radile, a koji su inicirale naše koleginice iz **Helsinskih parlamenta građana**. Ove priče čuvaju od zaborava rad nekoliko naših savremenica i na najbolji način ilustruju saradnju i povezanost koju smo međusobno uspostavile tokom trajanja projekta.*

RADIONICA SUOČAVANJA S PROŠLOŠĆU

“Koleginice iz organizacija „Lara“ iz Bijeljine i „Horizonti“ iz Tuzle uspele su u jednom hrabrom i preko potrebnom naumu – da postojeće kontakte i dugogodišnju saradnju među učesnicama i njihovim organizacijama usmere u pravcu konstruktivnog bavljenja nasilnom prošlošću. Taj proces je bolan i mukotran i ovim treningom on je na samom početku. Dalji tok tog procesa zavisiće od mnogo faktora koji su van našeg dometa, ali atmosfera tokom ovog treninga govori nam da svi ovi napor neće ostati samo slovo na papiru.”

Tamara Šmidling, Teslić, april 2013. godine

Učesnice i opšte ocjene

U organizaciji radionice suočavanja s prošlošću projektni tim je kao ključne izazove prepoznao dvije stvari: odabir organizacija koje će učestvovati u implementaciji projekta i izbor trenerskog tima.

Učesnice radionice bile su Gordana Vidović i Biljana Topić iz UG „Budućnost“ iz Modriče, Lana Jajčević iz Fondacije „Udružene žene“, Svjetlana Marković i Ivana Stanković iz Helsinškog parlamenta građana Banja Luka, Nada Stjepanović i Alma Erak iz UŽ „Most“ Višegrad, Amra Pirić, Mira Vilušić i Larisa Kovačević iz „HO Horizonti“, Emina Buljubašić i Mirna Hodžić iz Centra za pravnu pomoć ženama iz Zenice, Vildana Džekman i Vedrana Frašto iz Fondacije CURE, Kadira Seferović i Hana Karić iz „Žene BiH“, Aleksandra Lovren iz Udruženja građanki „Grahovo“ iz Bosanskog Grahova, Enisa Raković iz „Glasa žene“ iz Bihaća, Stanka Frančić i Rašida Omerović iz Udruženja žena „Forum žena“ Bratunac, Dragana Petrić, Radmila Žigić, Maja Stanković i Branka Mićić iz Organizacije žena „Lara“.

Trenericu za radionicu birale smo u saradnji sa CNA (Centrom za nenasilnu akciju) Sarajevo. Pošto smo željeli da radionicu vodi žena, poziv smo uputili Tamari Šmidling, aktivistkinji Mirovne akademije u Sarajevu koja je dugo godina radila u CNA kao trenerica za suočavanje sa prošlošću a njoj smo ostavile

da odabere drugu trenericu sa kojom će voditi trening. Tako smo dobile Tamaru Šmidling i Helenu Rill čija je uspješnost u vođenju procesa bila ključna za uspješnost radionice i kasniji razvoj projekta.

Starosna struktura učesnica radionice bila je veoma različita. Najmlađa učesnica imala je 18 a najstarija oko 65 godina. Iako je postojao potencijalni rizik da dobne razlike budu prepreka uspješnosti radionice, komunikacija među učesnicama bila je izuzetno dobra i različita životna dob se pokazala kao prednost. Nakon dijela radionice u kojem su učesnice pričale lične priče iz rata, starije učesnice su priznale da nikada do sada nisu razmišljale kako su njihova djeca doživjela godine rata i kakve traume nose. Neke učesnice su rekле da su tokom radionice shvatile da bi bilo važno da u porodici otvore razgovor o ratnim traumama i da bi to možda pomoglo da se neki njihovi nesporazumi prevaziđu. Mladje učesnice su pokazale izuzetno saosjećanje za teškoće koje su tokom rata preživjele njihove starije koleginice. Različita starosna struktura učesnica tako je u radionicu suočavanja sa prošlošću unijela aspekt različitih iskustava uslovljenih životnom dobi i proizvela međugeneracijsko razumijevanje.

U izvještaju o radionici trenerica Tamara Šmidling je napisala:

“Neočekivano visok odziv pozvanih, i izostanak otkazivanja doveli su do toga da broj

Želim da ostanem u projektu!

U evaluacionim upitnicima sve učesnice su na pitanje „kako ocjenjujete program radionice“ odgovorile da je program radionice bio „kvalitetan i u skladu sa ciljevima radionice.“ Komentar uz ovo pitanje bio je „Teška tema ali sam uspješno prošla proces“.

Na pitanje *Da li je program radionice uticao na vaše stavove o prošlosti i traumama ljudi iz vašeg okruženja*, 12 učesnica ili (50%) odgovorilo je sa „da, definitivno“, 7 (29,2%) izjasnilo se sa „djelimično“, 4 njih odgovorilo je da im je potrebno još sličnih radionica a samo jedna učesnica odgovorila je sa „ne“. Jedan komentar uz ovo pitanje bio je „ja sam došla sa izgrađenim stavovima“.

Na pitanje *Da li želite da učestvujete u daljim aktivnostima projekta „Mir sa ženskim licem“*, sa „da, aktivno“ odgovorilo je 22 (91,7%) učesnica a 2 osobe su se izjasnile da žele da učestvuju kao „podrška“ . Jedan komentar uz ovo pitanje bio je „da u skladu sa mogućnostima“.

Na pitanje *Da li će iskustva sa radionice uticati na Vaš dalji angažman na izgradnji mira*, sa „da“ je odgovorilo 20 učesnica, samo jedan odgovor bio je „ne“, i sa „možda“ je odgovorilo 3 učesnice.

Da će informacije koje su saznale uticati na njihov dalji život odgovorilo je 18 učenica (75 %), 5 je odgovorilo sa „možda“, a jedna sa „Ne znam“.

Organizacija je ocijenjena kao „veoma uspješna“.

učesnica u grupi bude veći od planiranog. To ipak nije omelo kvalitetan rad i razmenu, iako je u pojedinim trenucima predstavljalo izazov za voditeljice i iziskivalo dodatnu energiju za pripremu radionica i odabir adekvatne metodologije”.

Ocjena trenerskog para bila je da je training bio veoma uspješan i da je zainteresovao učesnice za daljnji rad u procesu suočavanja s prošlošću. „Iako svako pristupanje ovoj temi podrazumeva prisustvo straha, nelagodnosti, tuge, ipak smo uspele da aktivno radimo i da se pri tome konstruktivno nosimo sa različitim neprijatnim emocijama“.

Trenerice su još zabilježile:

„Grupa je bila vrlo raznolika, i starosno i profesionalno i po ličnim i porodičnim istorijama. Ono što je većini učesnica bilo zajedničko je želja i motivacija da razgovaraju na ove teme. Zato ni trenerice nisu imale težak zadatok da potaknu diskusiju – u svakom trenutku je vođena živa diskusija, potaknuta ličnom motivacijom osoba u grupi. Zanimljiva je bila i kombinacija različitih generacija. Starije učesnice sa živim sećanjima na zajednički život u miru, ali i na nasilje iz rata, davale su priči jednu dublju i ozbiljniju dimenziju, dok su mlađe učesnice koje su odrastale nakon rata doprinisile iskrenim propitivanjem mogućnosti da se situacija popravi i da se naše društvo suoči sa prošlošću“.

Tamara Šmidling sa učesnicama radionice

Ne puca se, ali se i ne živi....

Tokom pet dana organizovano je 9 radnih blokova u trajanju od 3 do 4 sata.

Prvi dan radionice bio je uvod i upoznavanje. U igrici za upoznavanje „sever – jug“ učesnice su trebalo da zamisle da je radna prostorija geografska karta cijelog svijeta. Prvo pitanje bilo je: gde živite? Pozicionirajte se na ovoj karti u odnosu na druge i u odnosu gde su sjever, jug, zapad, istok. Mali razgovor o tome gdje smo i kako nam je tamo.

Drugo pitanje bilo je: gde biste voljele da živite? Najviše učesnica je „otislo“ u Australiju.

U nastavku upoznavanja, učesnice su mogle da naprave vlastite zidne novine i da na njima napišu svoje odgovore na pitanje: Kada čujem suočavanje sa prošlošću mislim na...

Neki od odgovora učesnica bili su: prihvatanje onoga što se desilo; rat, genocid u BiH; prihvatanje svih žrtava; bježanje od odgovornosti; dokumentovanje činjenica o ratu; dilema – kada i da li ćemo uspjeti da se suočimo sa prošlošću i da se utvrdi samo jedna istina; dijalog; katarza; mogućnost

Učesnice o radionici

„Iako se ranije nisam bavila ovom temom, mogu reći da sam sada relativno dobro upućena u način pristupa suočavanju s prošlošću u čemu je veliku ulogu odigrao fenomenalan rad trenerorskog para

-Joj, što ja vas volim! :)

-Sve pohvale i za trenerice i organizatricе.

-Hvala vam što ste ovu temu opet pokrenule među ženskim organizacijama.

-Bilo mi je izuzetno ugodno bez obzira na težinu teme

-Odlična organizacija, izbor učesnica i cjelokupan trening. Takođe, velika pohvala agendi i načinu rada.

-Organizacija je bila odlična, hvala što ste pazile na nas, na naša emotivna stanja, da ne sagorimo u procesima suočavanja s prošlosti“.

blokade od strane nosilaca političke moći; prezentiranje problema na pogrešan način; tišina i potiskivanje;

Govoreći o svojim osjećanjima u odnosu na proces suočavanja s prošlošću, učesnice su na zidnim novinama zapisale da osjećaju: gnjev; bespomoćnost; bol; tugu; bijes; preispitivanje vlastite uloge; ljutnju; nespremnost; nadu; posramljenost/stid; nedostatak vjere u ljudе; hrabrost; strah; beznadežnost...

Dakle, razmišljanja i emocije učesnica na početku procesa bila su veoma različita, od povjerenja da je proces moguć do osjećanja beznadežnosti ili preispitivanja vlastitih uloga u ratu.

Teme drugog dana radionice bile su izgradnja mira i suočavanje s prošlošću.

Učesnice su iznosile svoje vidjenje situacije u BiH odgovarajući na pitanja *Šta nam govori da živimo u miru i Šta nam govori da ne živimo u miru*.

Kao pokazatelji mira navedeni su sljedeći društveni procesi i činjenice: ne puca se; sloboda kretanja po cijeloj BiH; zajedničke institucije; zajednička valuta i dokumenti; neometana tehnička komunikacija; omogućen povratak na ranija mjesta prebivališta; povećanje multietničnosti – posebno u nekim sektorima, npr. borba protiv kriminala; zakonima propisana etnička ravnopravnost; sloboda za druženje i komunikaciju; sve manje etnički motivisanih incidenata; privredna saradnja; saradnja među narodima koja dovodi do poboljšanja...

Na pitanje *Šta nam govori da ne živimo u miru*, učesnice su odgovarale: podjeljena zdravstvena politika; loša ekonomска situacija; teritorijalna i nacionalna podjeljenost; podijeljen obrazovni sistem; socijalni protesti i štrajkovi; prisutnost korupcije; govor mržnje; medijska neprofesionalnost; partijska pristrasnost; ustavna diskriminacija; velike migracije mladih; nesigurnost (na ulici, u institucijama, pravni sistem...); nepovjerenje; modifikovane „ljudske“ vrijednosti; neprihvatanje različitosti; lako dostupno oružje - zemlja je kao „bure baruta“, **ne puca se, ali se i ne živi....**

U dijelu radionice pod nazivom **Barametar** učesnice su davale svoje mišljenje o različitim izjavama, da li one doprinose ili ne doprinose izgradnji mira i razgovarale o različitim aspektima društvenih procesa koji su aktuelni u BiH. Trenerice su u teorijskom dijelu radionice dale ključne teoretske impute o društvenom pojmu „izgradnja mira“ koji se kao teorija i praksa izučava posljednjih decenija.

Treći dan radionice rađeno je suočavanje s prošlošću u lokalnom kontekstu i tabui. Učesnice su u malim grupama analizirale društveni kontekst u svojim gradovima i navodile šta bi one mogle da urade kao doprinos izgradnji pomirenja.

U drugom dijelu dana stvoren je prostor za lične priče vezane za rat. Čitavo popodne bilo je posvećeno razmjeni ličnih priča vezanih za rat i načine na koje smo mi i naše porodice proživjele taj period. Radilo se u dvije grupe od po 12 učesnica.

Tema četvrtog dana radionice bila je modeli suočavanja s prošlošću. Tri učesnice su pripremile prezentacije o načinima kako su se društva zahvaćena ratom i unutrašnjim sukobima suočavala sa prošlošću.

Govoreno je o modelu suočavanja sa prošlošću u Njemačkoj nakon Drugog svjetskog rata, Ruandi i Južnoafričkoj Republici.

U dijelu interaktivnog rada, u vježbi - pravda, oprost, istina, pomirenje učesnice su podeljene u četiri male grupe: pravda, oprost, istina i pomirenje, razgovarale i pisale na temu: zašto vi kao pravda (oprost, istina ili pomirenje) ste najvažniji za proces suočavanja s prošlošću?

U plenumskoj diskusiji razgovarano je koji model suočavanja sa prošlošću je potreban BiH.

U nastavku radionice obrađivani su narrativi. Trenerice su objasnile pojam narrativa, kako nastaju, kako se prenose i koliko utiču na odnose među različitim društvenim grupama. Učesnice su u malim grupama mapirale najprijetnije narrative u BiH; kod srpskog, hrvatskog, bošnjačkog naroda i nacionalno neopredijeljenih građana BiH.

Trenerice su objasnile cikluse **neprijatelj/agresor i preživjeli/žrtva**, na koji način su ova dva ciklusa povezana, kako žrtva može da se pretvori u agresora. Sljedeći blok rada bio je posvećen radu na traumi kao dijelu procesa suočavanja sa prošlošću i izgradnji mira.

Izlazni krug radionice obuhvatio je dvije teme; Memorijalizacija i ženska perspektiva suočavanja sa prošlošću. Radionica je završena vježbom moćna stolica i usmenom evaluacijom. Sve učesnice radionice rastale

su se u veoma prijateljskoj atmosferi, sa željom da se ponovo sretnu i da nastave rad na izgradnji vlastitih kapaciteta za rad na procesu pomirenja.

Za čitače i čitateljke koje tema suočavanja sa prošlošću posebno interesuje korisno je da pročitaju tekst pod nazvom *Pojmovnik* koji se nalazi na kraju publikacije i u kojem su detaljnije objašnjeni pojmovi korišteni pri opisu ove projektne aktivnosti.

Rezultati radionice

Nakon petodnevne radionice u Tesliću, sve učesnice , prema planu, okupile su se 16. i 17. maja 2013. godine u Brčkom. Ovaj skup definisan kao evaluacija procesa suočavanja s prošlošću, trebalo je da pomogne učesnicama da međusobno i sa trenericama, potraže odgovore na pitanja koja su im ostala otvorena ili nejasna tokom rada u Tesliću. Za projektni tim ovo je bio trenutak prve procjene razvoja projekta.

Evaluacionoj radionici nije se odazvala samo jedna učesnica radionice suočavanja s prošlošću, koja se više nije ni vraćala u projekt. Svih ostalih 20 aktivistkinja bile su oduševljene ponovnim susretom i mogućnošću za nastavak učenja i rada.

Projektni tim se suočio sa izazovom da ima više organizacija koje su uključene u projekt od prvobitno planiranih i kako da od 20 zainteresovanih žena odabere 10 koje bi u nastavku pohađale trening za sticanje trenerskih vještina.

Zajednički je dogovorenod da sve učesnice ostanu u procesu daljeg učenja, a da se trening organizuje u jeftinijem hotelu, što je prihvaćeno sa oduševljenjem. Projektni tim je sebi dao zadatak da traži mogućnosti u budžetu projekta da se aktivnosti, umjesto u 10, provode u 12 gradova Bosne i Hercegovine.

Tako je početkom jula mjeseca, nakon trodnevne radionice za sticanje trenerskih vještina koja je održana u Modrići, u motelu „Majna“ uspješno okončan proces osnaživanja 20 aktivistkinja iz 12 gradova BiH za uključivanje u mirovni aktivizam.

Trening za trenere takođe je vodila Tamara Šmidling koja je ostala konsultantkinja u projektu tokom cijele 2013. godine.

ŽIVIMO LI U MIRU

radionice sa ženama

U saradnji sa partnerskim organizacijama, održano je ukupno 12 radionica pod nazivom **Živimo li u miru**, u 12 gradova BiH. Radionice su održane u **Tuzli, Bijeljini, Bratuncu, Modrići, Višegradi, Zenici, Bosanskom Grahovu, Banjaluci, Sarajevu, Bosanskoj Gradišci, Bihaću i Mostaru**. Radionicama je prisustvovalo ukupno 180 žena.

Organizovanje radionica odvijalo se u dvije faze.

Zašto nam je važno suočavanje s prošlošću

- Sistem komunizma za pojedine je bolna tačka, imamo jednopartijsku istoriju
- Jednonacionalno obilježavanje praznika, državni praznici takodje neujednačeni – nemamo zajedničkih državnih praznika
- Prihvatanje i priznanje drugih žrtava (žrtava druge nacionalnosti, civilnih žrtava)
- Važan uticaj porodice u odgoju djece (bez mržnje prema drugima i različitim)
- U školama dobar odnos medju učenicima drugih nacionalnosti
- Da nema trovanja odraslih i mladi bi je bolje razumjeli i funkcionisali
- Trebaju snositi odgovornost svi koji su krivi
- Manipuliše se žrtvama
- Jos živimo u prošlosti
- Skretanje misli na prošlost (manipulacija medija i politicara, obilježavanje stradanja i optuzivanje pocinioца)
- Ne prihvatanje sopstvene odgovornosti, uvijek su krivi drugi
- Bez obzira koliko je potrebno vremena morat ćemo se suočiti sa prošlošću
- Za početak je potrebno odati počast svim nastradalim u proteklom ratu

Žene iz Višegrada

- Ne smijemo dozvoliti da ponovo eskaliraju sukobi,
- Prošlost ne možemo promijeniti,
- Važno je da čujemo jedni druge

- Nije lako otvoriti rane, nekad neke stvari ne možemo da izgovorimo,
- U ovom ratu smo svi izgubili.

Učesnice iz Bratunca

Priprema radionica

U pripremami radionica, provedene su tri aktivnosti kojima su stvoreni uslovi za njihovu uspješnost: radni sastanak sa svim učesnicama u projektu, definisanje modela radionice i izrada instrumenata za monitoring projektnih aktivnosti.

Na sastanku koji je održan **5. avgusta 2013. godine u Hotelu "Saraj" u Sarajevu**, dogovoreno partnerstvo formalizovano je potpisivanjem ugovora o saradnji kojima su precizirani svi koraci u provođenju aktivnosti tokom 2013. i 2014. godine, obaveze "Lare" i "Horizonata" i obaveze lokalnih partnerskih organizacija.

Organizacije su imenovale lokalne koordinatorice sa kojima su takođe potpisani ugovori. Uslov je bio da to budu aktivistkinje koje su prošle radionicu Suočavanja s prošlošću i ostale treninge u prvoj fazi projekta. U okviru ove aktivnosti projektni tim je izradio i obrasce za izvještavanje o aktivnostima koji su bili obavezujući za sve lokalne koordinatorice i trenerice. Sve lokalne partnerske organizacije bile su obavezne prije organizovanja radionica da urade kratku kontekstualnu analizu iz svoje lokalne zajednice, odnosno grada u kojem žele da organizuju radionicu. Kontekstualna analiza sadržavala je podatke o mjestu održavanja, kratak osvrt na dešavanja u ratu 90-tih godina i posljedicama, procjenu rizika i procjenu mogućih saveznika u realizaciji projektnih aktivnosti. Ova analiza dostavljena je trenericama kao dio pripreme za održavanje radionice.

Na radnom sastanku dogovoreno je da se formiraju trenerski timovi koji će unaprijed znati u kojim gradovima rade. Sve učesnice su veoma odgovorno pristupile ovom pitanju i na osnovu njihovog mišljenja, projektni tim je sastavio trenerske parove i njihov raspored rada po gradovima i naknadno dostavio svim organizacijama. Raspored trenerskih timova je bez ikakvih izmjena prihvaćen, što je pokazalo i da je projektni tim imao dobru procjenu kapaciteta svih učesnica u projektu, a i lokalni partneri veoma odgovoran odnos prema preuzetim obavezama.

Na monitoring sastanku utvrđen je tematski okvir radionice, uz konsultaciju sa trenericom Tamarom Šmidling.

Provođenje radionica

Sve radionice rađene su po istom modelu koji je razrađivan na treningu za trenerice a usaglašen na monitoring (radnom) sastanku. Učesnice sastanka, ujedno nove partnerice u projektu usaglasile su se da radionica nosi naziv **Živimo li u miru**.

Radionice Živimo li u miru trajale su u prosjeku 6 sati i imale 2 (dvije) tematske cjeline, uvodni dio i evaluaciju.

Uvodni dio radionice – upoznavanje učesnica sa ciljevima, svrhom i planom projekta, predstavljanje trenerica i učesnica. Predstavljanje je pažljivo planirano sa namjerom da se već u tom početnom dijelu stvari bliskost među učesnicama. Najčešće korištena metoda bila je da učesnice kažu kako su dobile ime, ima li njihovo ime neko značenje i kako se one sa svojim imenom osjećaju. Ovaj metod predstavljanja davao je očekivane rezultate, posebno što su učesnice sjedile u krugu i uspostavljanje komunikacije i razmjena emocija postizana je već na samom početku.

U pravilima rada je potencirano na otvorenom i iskrenom iznošenju stavova i da ono što je izrečeno u prostoriji za rad, tu i ostaje, dakle, da je razmjena mišljenja povjerljiva i da nijedna učesnica ne bi trebalo da je zloupotrijebi.

Prvi modul radionice nosio je naziv **Živimo li u miru**. Podijeljene u dvije grupe učesnice su iznosile i zapisivale na zidne novine svoje mišljenje o dva pitanja:

"Po čemu znamo da živimo u miru" i **"Po čemu znamo da ne živimo u miru"**. Nakon prezentacije rada u grupama, vođena je zajednička diskusija.

Poslije ovog dijela trenerice bi iznijele iskustva drugih zemalja u suočavanju sa prošlošću i rezultate koji su postignuti, pojasnile pojmove koji se koriste u radionici kao; izgradnja mira, trajan, pravedan ili održiv mir, suočavanje s prošlošću, tranziciona pravda i druge. Poseb-

no je obrađena memorijalizacija sa foto prikazima primjera iz BiH, i drugih zemalja.

Projektni tim je sačinio jedinstvenu prezentaciju sa više od 50 slajdova sa korištenim i korisnim izvorima i dostavio trenericama koje su mogle da je prilagode svojim specifičnim znanjima. U prezentaciji je predstavljan primjer suočavanja sa prošlošću u Južnoafričkoj Republici (JAR) nakon rušenja režima aparthejda, procesi koji su počeli u Španiji od 2007. godine i drugi primjeri. Ipak, obzirom da je najveći dio radionica vođen u vri-

je me bolesti i smrti Nelsona Mendele, primjer JAR bio je svima najsježniji i prisutan u javnosti pa je najviše i prezentovan tokom radionice.

Nakon prezentacije vođena je zajednička ili grupna diskusija na temu „**Kako naše zajednice pamte prošlost**”, i razgovor o važnosti suočavanja s prošlošću. Trenerice su imale upustva da je važno da se učesnice otvore i da u okviru tema važnih sa izgradnjom mira, razgovaraju, tako da se u ovom dijelu moglo doći i dolazilo je do tematskog preplitanja, ali u okviru generalne teme radionice.

Bijeljina: Moja akcija mira

Druga modul (tematska cjelina) bio je „**Moja akcija mira**”. Učesnice su dijeljene u grupe i kreirale prijedloge lokalnih mirovnih akcija koje bi one željele provesti u svojim zajednicama.

Nakon prezentacije prijedloga akcija, na nekim radionicama je postignut dogovor o lokalnoj akciji, a u nekim situacijama je ostavljeno lokalnim koordinatoricama da zajedno sa učesnicama izaberu akciju, ili ideje za akcije objedine u jednu aktivnost.

Ovaj dio radionice završavan je porukama mira koju je kreirala i naglas čitala svaka od učesnica nakon što bi sjela na „moćnu stolicu”. Evaluacija radionice rađena je pismeno (kratak upitnik) i usmeno. Učesnice su poredile svoja očekivanja na početku radionice sa onim kako se na kraju osjećaju.

Slijedi tabelarni pregled održanih radionica u kojem je prikazan broj učesnica, trenerski parovi koji su vodili radionice i lokalne koordinatorice koje su bile organizatorice:

Tabelarni prikaz radionica

	Mjesto	Datum	Organizacija i trenerski par	Broj učesnica
1.	Tuzla	23. 10. 2013.	„Horizonti“, Tuzla trenerice -Amra Pirić i Dragana Petrić, Mira Vilušić i Radmila Žigić - predstavnice projektnog tima	18
2.	Bratunac	9. 11. 2013.	„Forum žena“, Bratunac, lokalna koordinatorica - Stanka Frančić; trenerice - Rašida Omerović i Gordana Vidović	14
3.	Banja Luka	28. 10. 2013.	„HCA“, Banja Luka, lokalna koordinatorica - Ivana Stanković; trenerice - Lana Jajčević i Svjetlana Marković	11
4.	Gradiška	1. 11. 2013.	„Udružene žene“, Banja Luka; lokalna koordinatorica – Lana Jajčević; trenerice – Lana Jajčević i Svjetlana Marković	19
5.	Bihać	26. 10. 2013.	„Glas žene“ Bihać, lokalna koordinatorica – Enisa Raković; trenerice – Mira Vilušić i Enisa Raković	13
6.	Višegrad	17. 11. 2013.	Udruženje žena „Most“, lokalna koordinatorica – Alma Erak; trenerice – Gordana Vidović i Nada Stjepanović	18
7.	Zenica	30. 11. 2013.	Centar za pravnu pomoć ženama Zenica, lokalna koordinatorica – Mirna Hodžić; trenerice - Amra Pirić i Emina Buljubašić	15
8.	Mostar	19. 12. 2013.	Žena BiH, lokalna koordinatorica – Dijana Vučetić; trenerice – Amra Pirić i Dragana Petrić	14
9.	Bosansko Grahovo	14, 12, 2013.	Udruženje građanki Grahova, lokalna koordinatorica –Aleksandra Lovren; trenerice – Amra Pirić i Dragana Petrić	13
10.	Bijeljina	7. 12. 2013.	OŽ „Lara“, trenerice – Amra Pirić i Dragana Petrić	18
11	Modriča	7. 12. 2013.	UG „Budućnost“, Lokalna koordinatorica: Biljana Topić; Trenerice – Gordana Vidović i Biljana Topić	11
12	Sarajevo	18. 12. 2013.	Fondacija CURE, Lokalna koordinatorica:Vedrana Frašto; Trenerice: Vildana Džekman i Mira Vilušić	16
UKUPNO		12 ORGANIZACIJA		180

Živimo li u miru – zapisi sa radionica

Mukotrpan proces jeste, ali vazno je da je počelo da se govori o pomirenju. Nadu mi daje to što su se žene prihvatile tog nezahvalnog posla.

Učesnica radionice iz Višegrada

Puno smo dobine. Naučile smo da se mogu otvarati i teške teme, ali da to mora biti postupno, dobro osmišljeno, dakle po određenoj metodologiji. Na ovoj radionici su žene govorile o ratnim, a mnogo više o aktuelnim političkim dešavanjima bez podizanja tenzija, smireno, nikog ne okrivljujući iako je u ovom trenutku upravo postojao problem jer pojedine bošnjačke porodice nisu dozvoljavale djeci da pohađaju nastavu tražeći ostvarenje svojih prava. Učesnice, bez obzira na nacionalnost su bile jednoglasne da djecu treba što prije vratiti u školu i da ne treba njima manipulisati, a roditelji neka dalje tragaju za rješenjem tog problema, koji nesporno postoji.

Gordana Vidović i Rašida Omerović, u izvještaju sa radionice u Bratuncu

Za vrijeme provedbe radionice je postojala određena doza pozitivne treme i nervoze, ali smo u razgovoru sa učesnicama nakon radionice saznale da to nije bilo primjetno. Kao trenerski par (Amra Pirić i ja) smo funkcionalne odlično, nadopunjavale smo se, nismo jedna drugoj upadale u riječ i jako spontano i prirodno prepuštale jedna drugoj vođstvo. Nakon radionice smo se osjećale umorno, ali u isto vrijeme i rasterećeno i zadovoljno, posebno kada smo čule pozitivne komentare učesnica čija su očekivanja vezana za radionicu bila ispunjena.

Dragana Petrić o radionici u Tuzli

Dobila sam samopouzdanje i vjeru da ćemo jednog dana ipak uspjeti prevazići sve ono što se desilo u prošlosti. Također sve ovo mi je pomoglo i da se izgradim na ličnom nivou, jer nevjerojatno ugodan je osjećaj kada vidite da ste grupu od petnaest ljudi usmjerili u jednom pravcu i da vas svi oni prate.

Emina Buljubašić o radionici u Zenici

U ovom dijelu radionice dosta smo razgovarale o obilježavanju ratnih događaja, promjenama ulica, političarima koji ne samo da dijele ljude po vjeri i nacionalnosti, već se dijele i po partijskoj liniji. Nije bilo negativnih reakcija, samo se osjećao bijes prema političarima koji, ne samo da koriste građane/ke već i manipulišu mrtvima. Razgovarale smo i o Domu kulture, kome je tokom rata promijenjen naziv u Srpski kulturni centar. Učesnice su razgovarale kako se loše osjećaju zbog tog naziva i voljele bi kada bi se pokrenuo postupak za vraćanje starog naziva.

Biljana Topić, o reakciji učesnica na temu Kako naše zajednice pamte prošlost, u Modrići

Poruke mira

*Ne dozvolite da vas ostave u kući i kuhinji bez prava glasa i uključivanja u donošenje odluka o vašem i životu vaše porodice i društva!

*Učite djecu da vole ljudе. da se druže i uče raditi!

*Ne zaboravimo prošlost, ali o njoj pričajmo i prevaziđimo je!

*Na cijelom svijetu su majke i djeca sva ista; pružimo ruke prijateljstva da u miru živimo jer samo mir i ljubav su bogatstvo (Angelina)

*Ne čini drugima što drugi ne bi poželio sebi...; za lijepu riječ, malo ti treba, a nekom će značiti sve do neba! (Dijana Mićić)

Poruka mira – Bijeljina

Šta nam govori da ne živimo u miru?

- nezadovoljstvo
- razvodi za papire
- privatizacija i nezaposlenost
- podjela zemlje
- politička bahatost
- siromaštvo, recesija, netolerancija na polnoj, rasnoj i svim drugim poljima
- diskriminacija kod zapošljavanja i stipendija
- nesigurnost pri izlasku iz kuće,
- kriminalne radnje i nasilje,
- loša socijalna i ekonomska politika, korupcija,
- zlostavljanje žena na radnom mjestu,
- protesti – koji su nažalost česti.

Učesnice iz Bihaća

Sarajevo: Žene s pažnjom prate izlaganje trenerica

Zenica: Kako obilježavamo značajne datume

Po čemu znamo da živimo u miru?

* Nema ratnih dejstava; normalno razgovaramo i putujemo; možemo ući u sve prostore gdje se ljudi sastaju i druže; radimo zajedno i posjećujemo se na slavlјima; ne strahujemo od nasilja kao za vrijeme rata

* Nema policijskog časa kao nekad; nema vojnika po ulicama; sloboda kretanja

* Dobri međuljudski odnosi na različitim nivoima; međusobno poštovanje i uvažavanje prijatelja i kolega bez obzira na vjeru, naciju, na obrazovanje

* Formalno stanje mira; djeca pohađaju školu; ljudi nesmetano šetaju, kupuju, putuju; postoje vladine institucije koje donose zakone i „provode“ ih; sve je više nevladinih organizacija koje se bave ljudskim pravima...; ljudi slobodnije iznose svoje mišljenje

* PRVIDAN MIR ali mir – mogućnost za putovanja unutar BiH; mogućnost školovanja; kod mladih ljudi se vidi potreba za druženjem i razumijevanjem; solidarnost

Bijeljina

Mostar: Zagrljaj za mir

Mostar: Zlo će pobijediti samo ako dobri ljudi ne poduzmu ništa!

* Poštujmo jedni druge!

Maja Kajtaz

* Koristimo pozitivna iskustva naših predaka!

Delila Kajtaz

* Darujem ti toplinu na jedan dan, mada meni si čovjek neznan, al' pokažimo zajedno da od ovog crnila smo jači, zagrimo se i na ramenu se mome isplači. Bit' će nam oboma barem malo lakše, barem malo bolje, vidiš i za to je trebalo samo malo volje!

Ana – Marija Odak

* Ti postojiš, ti voliš, ti osjećaš, ti razmišljaš, ti se boriš. Ti se zoveš čovjekom.

Ana – Marija Odak

* Ponašajte se prema drugom onako kako bi željeli da se taj drugi ponaša prema vama!

Anonimna učesnica iz Mostara

ŠTA NAM GOVORI DA NE ŽIVIMO U MIRU

zapisи јена учесница радионаца

BANJALUKA

Prebacivanje odgovornosti za stanje u zemlji na pripadnike druge stranke/nacije.

Govor mržnje kroz medije.

Nedostatak vlastitog iskrenog suočavanja sa prošlošću.

Netolarancija različitosti.

Nema istinske komunikacije među narodima BiH.

BIJELJINA

Ne možemo da se osjećamo slobodno i bezbjedno

Nedostatak tolerancije kod ljudi, neprestana potreba za izlivom bijesa i svađe, često se odmah reaguje bez razmišljanja na posljedice ili razmišljanja uopšte.

To što se „bave“ politikom svi (djeca, domaćice...); to što znamo imena svih političara; to što vijesti počinju kao da je rat juče prestao ili upravo počinje; to što nam se nameću podjele i torovi

Stranački sukobi i skupovi i TV emisije koje nas konstantno vraćaju u prošlost.

Stalno podgrijavanje nestabilnosti i nacionalne ugroženosti.

Nesigurnost za sopstveni život.

Nema stranih ulaganja u privredu.

Sve veći broj siromašnih i gladnih.

ZENICA

Nacionalna netrpeljivost.

Biranje zaposlenika prema stranačkoj pripadnosti.

Izgradnja obrazovnog sistema prema stranačkoj pripadnosti.

Razvijanje osjećaja mržnje prema drugoj naciji kod djece.

Konstantni strah za svoj život.

Nezaposlenost i siromaštvo uzrokuju nemir među nama.

Osjećamo se neravnopravno.

Stalni strah od izbijanja ponovnog sukoba.

Nesigurnost u vlast, budućnost i mogućnost napredovanja.

Ljudi koji se hrane iz kontejnera.

MOSTAR

Ekonomski i socijalna nesigurnost.

U školama djeca strahuju od silovatelja, narkomana...

Dvije škole pod jednim krovom.

Neredi na fudbalskim utakmicama na stranačkoj osnovi.

..Ponekad nismo sigurni na ulici (džeparoši, lopovi, nasilnici, vozači koji misle da su „dobri vozači“), poslije 22 sata se osjećam neprijatno ako šetam gradom..

Sve češća upotreba oružja na javnim mjestima.

Agresivno ponašanje djece.

Današnja situacija u BiH govori o nama gradjanima loše.

Postignuto u 2013. godini

- **Formirana neformalna mreža od 12 ženskih organizacija iz cijele BiH koje žele da rade na osnaživanju žena za proces suočavanje s proščošću i mirovni aktivizam. Mreži su pristupile sve NVO čije su predstavnice prošle radionicu suočavanja s prošlošću i trening za sticanje trenerskih vještina. Sve organizacije su prihvatile da rade po jedinstvenom modelu radionice.**
- *Kreirana radionica Živimo li u miru i kao model pristupa i motivisanja žena provjerena u praksi*
- **12 aktivistkinja NVO koje su prošle radionice suočavanja s prošlošću i sticanja trenerskih vještina uspješno provjerilo u praktičnom radu naučene trenerske vještine i ocijenjene kao odlične (91%) ili dobre (9%) trenerice**
- *9 trenerskih parova uspješno vodilo radionice u različitim sredinama*
- **180 žena iz 12 gradova BiH, različite dobi, nacionalne i obrazovne strukture i profesije edukovano o procesu suočavanja s prošlošću. Među učenicama radionica bilo je oko 30 predstavnica drugih NVO, čak i na širem prostoru poznatih organizacija kao Helsinški odbor za ljudska prava u RS (Bijeljina), Biro za ljudska prava, Amika i Vive žene (Tuzla), Oštra nula (Banja luka) i druge. U radionice bile su uključene predstavnice 12 najuticajnijih političkih partija u BiH, kao i prosvjetne radnice iz svih struktura obrazovanja (od osnovne škole do visoko obrazovnih institucija).**
- *141 učesnica radionice ocijenila kao veoma kvalitetne*
- **109 učesnica u evaluacionim listićima napisalo da želi aktivno da učestvuje u nastavku projekta Mir sa ženskim licem, a njih 36 da je spremno da djeluje kao podrška projektnim aktivnostima. Ovim su stvoreni uslovi za uspješno provođenje lokalnih akcija i stvaranje neformalnih mreža mirovnih aktivistkinja na lokalnom nivou**
- *Učesnice radionica predložile provođenje oko 30 lokalnih mirovnih akcija, što je preduslov da u nastavku projekta bude kreirano i organizованo najmanje 12 lokalnih mirovnih akcija.*

ŽENSKI KARAVAN MIRA

U nastavku projekta, tokom 2014. godine realizovane su sljedeće aktivnosti:

1. Održan radni sastanak u Bijeljini
2. Organizovano 12 lokalnih akcija u 12 gradova pod zajedničkim nazivom *Ženski karavan mira – Mir sa ženskim licem*
3. Organizovana konferencija *Iskustva i izazovi izgradnje mira u BiH, rodni aspekt*
4. Obezbijedena medijska promocija projekta
5. Ogranizovan centralni mirovni skup u Sarajevu
6. Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH upućena zajednička inicijativa za utvrđivanje Dana sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH
7. Urađena brošura *Mir sa ženskim licem*

Radni sastanak u u Bijeljini

Radni (monitoring) svih učesnica u projektu održan je 1. i 2. februara 2014. godine u Bijeljini. Cilj sastanka bio je interna evaluacija prve godine realizacije projekta i dogovor o provođenju lokalnih akcija i zajedničke mirovne akcije. Sastanku su prisustvovalе sve lokalne koordinatorice i većina trenerica, ukupno 18 aktivistkinja.

Na sastanku je dogovorenо da lokalne akcije u svih 12 gradova imaju nekoliko zajedničkih elemenata i aktivnosti:

-Izrada Kalendarja ženske solidarnosti tokom i poslije rata

-Pokretanje inicijative za obilježavanje dana sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH

-Pokretanje lokalnih inicijativa za imenovanje ulica i javnih ustanova po ženama

Cilj ukupnih akcija bio je ukazati na isključenost žena iz zajedničke kulture sjećanja i kontinuiranu marginalizaciju ženskih iskustava i postignuća. Ideja da se kultura sjećanja stavi u fokus aktivističke faze projekta

proistekla je iz izvještaja sa radionica i prijedloga lokalnih akcija. Tokom razgovora na radionicama na temu – *Kako naše zajednice pamte prošlost*, bilo je jasno da žena, ni događaja važnih za ženska postignuća i emancipaciju, u javnom prostoru gotovo da i nema, ili je njihova prisutnost marginalna. Na nekoliko radionica predloženo je da mirovna akcija bude pokretanje inicijative prema lokalnim upravama za imenovanje ulica po ženama, o čemu je posebno diskutovano na radnom sastanku. U diskusiji sve smo postale svjesne važnosti učešća žena u zajedničkom pamćenju, kao osnove za rodno pravedno i demokratsko društvo.

Sve učesnice su izrazile spremnost da se maksimalno iskoristi potencijal lokalnih akcija i da one imaju veći uticaj ako ih budemo vodile pod istim nazivom. Tako je nastao **Ženski karavan mira – Mir sa ženskim licem** kao zajednička mirovna akcija 12 ženskih organizacija u 12 gradova BiH koja bi započela prvom lokalnom akcijom a završena centralnim mirovnim skupom u Sarajevu. Prihvaćeno je da sve organizacije lokalne akcije održe u dvije sedmice aprila ili maja mjeseca pod već utvrđenim zajedničkim nazivom.

Pored zajedničkih aktivnosti, svaka organizacija će sa ženama koje su bile uključene

u radionice u svom gradu organizovati javni događaj/akciju u skladu sa prijedlozima koji su kreirani na radionici Živimo li u miru. Lokalna inicijativa za imenovanje ulica i javnih ustanova po ženama biće dio svih lokalnih akcija i na svakoj lokalnoj akciji biće iznesen prijedlog za utvrđivanje jedinstvenog dana sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH i prikupljeni potpis podrške građana.

Pošto je Kvinna till kvinna odobrila dodatna sredstva za vidljivost i medijsku promociju projekta, kao i održavanje posebne konferencije o ženskom mirovnom aktivizmu, zajednički je utvrđena strategija za povećanje vidljivosti projekta.

Organizacije su se složile da se obezbeđi:

- **Zajednički letak i drugi promotivni materijal za inicijativu za utvrđivanje dana sjećanja na stradanje žena u ratu,**

- **Jedna tv emisija na TV BiH o projektu**

- **Zakup prostora na lokalnim radio/tv stanicama u cilju promocije lokalnih akcija po gradovima**

- **Najava Ženskog karavana mira sa opštanjima i pres konferencijom.**

Utvrđen je i zajednički obrazac po kojem će sve organizacije dostaviti finalne prijedloge lokalnih akcija sa struktukom troškova.

Ženski karavan mira - akcije po gradovima

Bihać, Banjaluka, Bijeljina, Modriča, Bosanska Gradiška, Bosansko Grahovo, Mostar, Sarajevo, Zenica, Tuzla, Bratunac, Višegrad...

Ako naša postignuća ili naša iskustva, uspjesi i stradanja, nisu vrednovana i materijalizovana, kako možemo postati ravnopravne?

Ako naše prethodnice nemaju mjesta u nazivima naših ulica i ustanova, da li mi možemo da postanemo ravnopravne akterke političkog i javnog života?

Projektni tim je za pripremu lokalnih i zajedničke akcije prikupio podatke o stradanju žena u ratu u BiH; podatke o ženama koje su ubijene kao civilne žrtve rata, ženama žrtvama seksualnog nasilja i drugih vidova stradanja kao što su progonstvo, zarobljavanje, izbjeglištvo, porodični gubici, diskriminacija po osnovu nacionalne pripadnosti i ostalo.

Podaci o ženama koje su tokom rata ubijene, (prema *Bosanskoj knjizi mrtvih* evidentirano je **9 901** ubijenih žena od kojih su većina stradale kao civilne žrtve rata) bili su jedan od ključnih argumenata u prikupljanju potpisa podrške za zajedničku inicijativu prema Parlamentu BiH. (Projektni tim je imao u vidu da se projekat Ženski sud specifično

bavio seksualnim nasiljem nad ženama tokom ratnog sukoba u BiH). Stradanje žena u ratu je u memorijalizaciji stradanja ljudi tokom oružanog sukoba u BiH potpuno zanemareno a ovi podaci javnosti su gotovo nepoznati. U komunikaciji sa direktorom Istraživačko dokumentacionog centra Sarajevo, Mirsadom Tokićem, saznali smo da smo mi bile prve ženske organizacije koje su se uopšte interesovale za ove podatke.

Odštampan je zajednički letak za potrebe lokalnih akcija i centralnog mirovnog skupa, posteri, kišobrani, transparenti za zajedničku akciju i promotivni mali cekeri za distribuciju materijala sa zajedničkom porukom da 12 ženskih NVO iz različitih

gradova BiH traži da stradanje žena u ratu ne smije da bude zaboravljen

Sve organizacije su iz svojih gradova obezbijedile priče o ženama koje su se istakle solidarnošću i radom na poboljšanju položaja drugih žena za *Kalendar ženske solidarnosti*, što je bila lokalna akcija Helsinškog parlementa građana (HPG-HCA) Banjaluka. Priče i fotografije HPG je obradio i dizajnirao kao dio svoje lokalne akcije.

Ženski karavan mira počeo je 12. maja uličnom akcijom u Bihaću, a trebalo je da bude

završen 31. maja. Centralni mirovni skup u Sarajevu planiran je za kraj juna.

Tokom maja održane su akcije u Bihaću, Mostaru, Grahovu, Bosankoj Gradišći i Sarajevu i organizovana tv emisija na Radio televiziji Republike Srpske na temu *Žene u kulturi sjećanja*.

Na žalost, poplave koje su počele 14. maja, prekinule su planiranu dinamiku Ženskog karavana mira. Lokalne akcije nastavljene su tek sredinom juna a završene u julu. Centralni mirovni skup u Sarajevu organizovan je 19. septembra.

SAOPŠTENJE ZA MEDIJE

TEMA: Najava akcije **Ženski karavan mira Mir sa ženskim licem**

Od 12. do 31. maja 2014. godine 12 ženskih organizacija u 12 gradova BiH provodi zajedničku akciju Ženski karavan mira Mir sa ženskim licem sa ciljem povećanja brige i kontinuiteta u kulturi sjećanja na živote i stradanje žena i uključivanje žena u izgradnju mira.

Ova akcija nastala je u okviru projekta ***Mir sa ženskim licem – osnaživanje žena za suočavanje s prošlošću*** koji od početka 2013. godine realizuju „Lara“ i „HO Horizonti“ uz finansijsku podršku švedske fonacije Kvinna till Kvinna.

U aktivnosti u projektu uključene su organizacije: Glas žene, iz Bihaća, Fondacija Udružene žene iz Banjaluke, Helsinški parlament građana Banjaluka, Udruženje građanki „Grahovo“ iz Bosanskog Grahova, Centar za pravnu pomoć ženama iz Zenice, Fondacija CURE iz Sarajeva, „Žena BiH“ iz Mostara, Udruženje žena „Most“ iz Višegrada, „Forum žena“ iz Bratunca i Udruženja građana „Budućnost“ iz Modriče.

U ovim gradovima različitim manifestacija žene će uputiti poruke mira i otvoriti debate o uključenosti ženskih iskustava i postignuća u zajedničku kulturu sjećanja u svojim zajednicama. Sve organizacije će lokalnim upravama uputiti zahtjeve za povećanje broja ulica koja nose imena po ženama, posebno po ženama koje su dale doprinos razvoju ovih zajednica, kako bi postignuća žena bila integrisana u zajedničku kulturu sjećanja.

Kultura sjećanja je način na koji jedna generacija prenosi događaje i vrijednosti sadašnjosti i prošlosti budućim generacijama. Iako je integralni dio naše sadašnjosti i prošlosti rad brojnih progresivnih, hrabrih i umnih žena i muškaraca na postizanju ravnopravnosti polova, emancipacije i uživanja ljudskih prava žena, ovaj dio naše istorije isključen je iz istorijskih udžbenika i zajedničke kulture sjećanja. Imenovanje ulica i javnih ustanova po ženama, na izgled marginalno, u stvari je pitanje vrednovanja postignuća žena i rodne ravnopravnosti u kulturi sjećanja koja treba da ima i žensko lice.

Drugi cilj akcije **Ženski karavan mira Mir sa ženskim licem** je zajednička inicijativa svih 12 organizacija prema Parlamentu BiH za utvrđvanje **Dana sjećanja na stradanje žena u ratu u Bosni i Hercegovini - Dana sjećanja na žene žrtve rata u BiH.**

Rat u Bosni i Hrcegovini nije bio samo vojni sukob kojem još nismo usaglasili ni naziv ni karakter. On je iz temelja promijenio živote miliona žena i muškaraca naše zemlje. Dvije decenije su šutnje o iskustvima i stradanju žena u ratu u BiH u kojoj se žene žrtve koriste samo kao oruđa političke propagande.

Deset hiljada žena koje su kao civili ubijene tokom rata u BiH,
neutvrđen broj žena žrtava ratnog silovanja i seksualnog nasilja,
najmanje milion žena koje je prognano ili napustilo svoje domove,
desetine hiljada ratnih udovica i djevojaka/djevojčica koje su rasle bez očeva,
majke koje su izgubile sinove, sestre braću...
Žene koje su bile u logorima, žene koje su radno iskorištavane, žene koje su
gladovale...
Samo su dio još neispričane priče o ženskoj strani rata u BiH.
Žene koje su ubijene, zatvarane, silovane, one čije je sudbine rat trajno izmijenio
zaslužuju....
... da njihovo stradanje bude prepoznato i uključeno u zajedničko sjećanje na
stradanja u ratu u Bosni i Hercegovini.

Pored toga što su u ratu stradale, žene su u ratu u BiH, kao i svim ratovima vođenim
na ovim i drugim prostorima, bile ključna mobilizacijska snaga koja je omogućavala
da zajednice prežive uprkos borbenim dejstvima. Žene u ratu su bile one koje su
preuzimale uloge hraniteljica porodice, radile u fabrikama, pomagale izbjeglicama,
radile druge neophodne javne i reproduktivne poslove. Njihov doprinos kao i njihovo
stradanje treba da budu dio integralnog sjećanja na godine rata.

Mir sa ženskim licem simbolizuje višegodišnje nastojanje aktivistkinja ženskih organizacija u Bosni i Hercegovini da prevaziđu fizičke i simboličke barijere uspostavljene ratom a podvučene „mirom” i grade demokratsko, rodno svjesno i pravdено društvo. To je put da žene aktivno učestvuju u izgradnji mira u kojem bi se jasno prepoznala i ženska strana rata, herojstvo u preživljavanju ratnih nesreća, zločini nad ženama i njihova stradanja.

Podrškom aktivnostima učesnica Ženskog karavana mira Mir sa ženskim licem, prve mobilizacijske mirovne kampanje aktivistkinja ženskih organizacija u BiH, dajemo podršku izgradnji boljeg i pravednijeg društva.

BIHAĆ: Ulica za žene žrtve rata

„Žene su nemoćne samo onih par sekundi dok se lak ne osuši“

U Bihaću je 12. maja 2014. godine, lokalnom akcijom na gradskom trgu, započeo Ženski karavan mira.

Dok su se aktivistkinje „Glasa žene“ pripremale za izlazak na trg kontaktirala ih je zastupnica u parlamentu BiH Nermina Ćemalović, koja ih je svesrdno podržala. Ona je za skup saznala nakon gostovanja Enise Raković u programu Kantonalne televizije.

Ulična akcija započela je mirovnom šetnjom kroz grad kojoj su se, osim učesnica radionice, priključili i učenici i učenice Asocijacije srednjoškolaca

Bihaća. Šetnju su obilježili bijeli baloni koje su nosili, kao i transparenti; ŽENE SU COOL, ŽENA = MIR, ŽENA JE IZVOR MIRA, ŽENA JE STUB DRUŠTVA, TRAŽIMO ULICU POD NAZIVOM „ŽENE ŽRTVE RATA“, TRAŽIMO DAN SJEĆANJA NA ŽENE ŽRTVE RATA U BiH.

Bihać je grad i središte istoimene opštine/općine u sjeverozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine, te upravni centar Unsko-Sanskog kantona. Po popisu stanovništva iz 1991. godine, opština Bihać imala je 70.732 stanovnika.

Poslanica Nermina Ćemalović u pismu podrške navela je da je sigurna da je Karavana mira sa "ženskim likom" prava ideja i poruka svim građanima BiH.

„Vaša inicijativa oplemenjena sa 12 organizacija cijele nam Bosne i Hercegovine je najljepši poklon i poruka ženama koje su prošle ratna stradanja i doista su sve one za mene heroji. Na slogan "Žena je izvor mira" ja bih dodala da je i "izvor svakog dobra, duhovnosti i plemenitosti. I telefonski sam Vam rekla da kao žena, majka, ljekar (koja je rat provela sa tri maloljetne kćerke, radeći u bolnici), kao poslanica u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH, od srca podržavam inicijativu upućenu od 12 ženskih organizacija. Jako je važno utvrditi Dan sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH...“ navedeno je između ostalog u pismu Nermine Ćemalović.

Nakon šetnje, na trgu su organizovale prigodan program koji je lokalni bend otvorio pjesmama koje slave žene. Potom su učenice iz Asocijacije srednjoškolaca Bihać čitale recitacije koje opisuju i slave

»Glas žene« iz Bihaća je nevladino, ne-profitno i vanstranačko udruženje koje je osnovano na principima humanizma, vladavine prava i moralnim načelima i standardima međunarodne zajednice, radi pružanja neposredne i posredne pravne, obrazovne, kulturne, savjetodavne i svake druge vrste pomoći ženama.

žene. Na mjestu gdje je postavljen štand za prikupljanje potpisa za Inicijativu prilazili su jednako i muškarci i žene. Zajednički letak i baloni su dijeljeni potpisnicima ini-

Bihać: Polazak u šetnju mira

cijativa, prolaznicima i djeci koja su naišla tokom programa, priča Enisa Raković.

Akciju su pratili TV Unsko-sanskog kantona i Radio Bihać.

Kantonalni radio je dva dana prije početka akcije obavještavao građanstvo o događaju..

Vijest o akciji objavili su i portali ABC portal, Krajina.ba, MojUsk.ba, Cazin.net. i RTV Federacije BiH.

Prikupljeni su potpisi za inicijativu za utvrđivanja Dana sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH i upućen prijedlog na Općinsko vijeće da se jedna ulica u gradu Bihaću nazove Ulica žena žrtava rata”.

MODRIČA: Nazovimo ulice grada po ženama

Lokalna akcija u Modrići trajala je od aprila do juna 2014. godine pod nazivom „Nazovimo ulice Modriče po ženama koje su ostavile trag u istoriji Modriče“.

-Prikupili smo, u saradnji sa istoričarima, arhivsku građu o 10 znamenitih Modričanki, a zatim su dvije novinarke napravile i dokumentarni prilog o pet žena koje su ostavile trag u istoriji našeg grada, koji smo prezentovali na okruglom stolu "Nazovimo ulice Modriče po ženama koje su ostavile trag u istoriji Modriče", kaže Biljana Topić, lokalna koordinatorica u projektu.

Na okruglom stolu, održanom 23. juna 2013. godine, bilo je 21 učesnik/ca, među kojima učesnice radionice Živimo li u miru, zatim predstavnice lokalnih vlasti i institucija i predstavnici/ce lokalnih organizacija civilnog društva.

-Istog dana, 23. juna, održana je i ulična akcija na kojoj su prikupljeni potpisi podrške za pokretanje inicijative za utvrđivanje Dana sjećanja na žene žrtve rata u Bosni i Hercegovini. Po osnovu obje inicijative prikupljeno je po 117 potpisa, izvestila je Biljana Toplić.

Dokumentarni film prikazan je na lokalnoj televiziji K3 iz Prnjavora koja signalom pokriva Modriču.

Modriča, koja se u pisanim dokumentima prvi put spominie u 13. vijeku, nalazi se na sjeveroistoku Bosne i Hercegovine, na južnom rubu Posavine, na rijeci Bosni.

Prema predanju, Modriča nosi ime starog slovenskog naziva za plavu boju neba i daljina, što se na horizontu više naziru nego vide - modrina/modriča. Administrativno pripada entitetu Republika Srpska. Prema popisu iz 1991. godine područje opštine Modriča brojalo je 35.613 stanovnika/ca.

-U periodu od 1992. do 1995. godina Modriču je pretrpjela teška ratna razaranja. Ovaj grad je tri puta „osvanjan“, prvo od strane srpskih, a potom hrvatsko-bošnjačkih, pa opet srpskih snaga. Osim devastiranja objekata, veliki je broj poginulog vojnog i civilnog stanovništva iz reda svih naroda.

(Biljana Topić)

Udruženje građana "Budućnost" iz Modriče je organizacija prepoznatljiva po radu na prevenciji nasilja u porodici i zaštiti žena od nasilja, pružanju podrške ženama u javnom i političkom životu i zalaganju za prava žena. Udruženje je aktivno od 1996. godine. "Budućnost" je prva NVO koja je u Republici Srpskoj otvorila sigurnu kuću za žene žrtve nasilja u porodici.

BRATUNAC: Ulica za heroinu borbe protiv fašizma

Bratunac: Prikupljanje potpisa podrške za Dan sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH

-Sa učesnicama radionice **Živimo li u miru** smo 24. aprila 2014. godine održale pripremni sastanak kako bi kreirale mirovne poruke koje smo zatim štampale na majice i šolje. Tako pripremljen promotivni materijal podijelili smo našim sugrađanima/sugrađankama tokom lokalne akcije koju smo organizovale 30. maja 2014. godine na gradskom trgu, kaže Stanka Frančić, lokalna koordinatorica.

- Devetog juna ove godine uputile smo pismo predsjedniku SO Bratunac i Komisiji za određivanje naziva neimenovanih ulica na području naše opštine, i tražili da jedna ulica dobije naziv po našoj sugrađanki, narodnoj heroini **Mileni Marković Blagojević**. Želja nam je da se na taj način oda priznanje jednoj izuzetnoj ženi koja je doprinijela borbi protiv fašizma, opštoj ravnopravnosti žena, ali i slobodi i emancipaciji društva u cijelini, ističe Stanka Frančić.

Bratunac se nalazi u istočnom dijelu Bosne i Hercegovine, kao dio Republike Srpske. Bratunac, kao naselje se u pisanim izvorima prvi put pominje 1381. godine kao mjesto kroz koje je prolazio put iz Bosne u Srbiju, a sastalo se od pet kuća u kojima je živjelo 30 stanovnika.
Danas se ubraja u srednje naseljene opštine sa oko 21 000 stanovnika koji žive u 27 mjesnih zajednica. Po popisu stanovništva iz 1991. godine, na području opštine Bratunac živjelo je 33.575 stanovnika.

Godine 1999. u Bratuncu je osnovano udruženje „Forum žena“. Zapravo, Forum je izrastao iz inicijative nekoliko Bratunčanki koje su odlučile da aktivno učestvuju u izgradnji civilnog društva. Tada su, naglašavajući važnost jednakosti polova, odlučile da pomažu u osnaživanju ženske populacije.
(Stanka Frančić)

BANJALUKA: Kalendar ženske solidarnosti

Banja Luka: Izložba ženske solidarnosti

U okviru Ženskog karavana mira, u banjalučkom Studentskom pozorištu održana je izložba ženske solidarnosti.

-Našim sugrađanima/kama smo prezentovali priče o ženama koje su u teškim trenucima rata pokazale izvanrednu hrabrost, dobrotu i solidarnost. Ove priče popratile su i fotografije žena iz gradova partnera u projektu „Mir sa ženskim licem”, kaže Ivana Stanković, lokalna koordinatorica.

Gosti izložbe bili su profesorka Biljana Babić, koja je govorila o znamenitim Banjalučankama iz prošlosti grada i Srđan Šušnica koji je analizirao rodne identitete žena po kojima su imenovane ulice u Banjaluci.

Ivana Stanković navodi da je nakon otvaranja izložbe predstavljena inicijativa

Banja Luka je grad u zapadnom dijelu Bosne i Hercegovine, drugi po veličini u zemlji i administrativni centar entiteta Republika Srpska.

Kao naseljeno mjesto Banja Luka se prvi put pominje u Povelji ugarskog kralja Vladislava II Jegolovića 1494. godine, a samo ime grada znači „Banova livada“. Ne zna se o kojem banu i kojoj livadi je riječ.

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine opština Banja Luka je imala 195.692 stanovnika.

za povećavanje broja ulica sa imenima zaslужnih žena, kao i inicijativa za uspostavljanje Dana sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH. Svoje potpise kao podršku za obje inicijative na izložbi u Studenstskom

pozorištu dalo je 30 posjetiteljki i posjetilaca, a četiri medijske kuće - Alternativna televizija Banja Luka), Balkan radio, Mondo.ba i Etrafika.com ispratili su aktivnost HPG.

Godine 1996. u Banja Luci je osnovan Helsinški parlament građana koji već 18 godina radi na pomirenju i osnaživanju marginalizovanih društvenih grupa za političko djelovanje na lokalnom i regionalnom nivou.

Svoju viziju HPG Banja Luka nastoji ostvariti djelovanjem kroz tri programska područja: jačanje civilnog društva i transformacija javne vlasti u servis građana, zatim, stvaranje uslova za intenzivnije uključivanje mlađih u javni život, te zaganjanje za rodnu jednakost.

TUZLA: Ako promijenite mišljenje svjet oko nas se mijenja

Tuzla: Ulična akcija za mir

Akcija pod nazivom *Ženski karavan mira* održana je 12. jula 2014. godine na trgu kod starog kina Centar. U akciji su učestvovali aktivistkinje udruženja i članice Ženske lobi grupe koje su dijelile promotivni materijal, animirale i upoznale građanke i građane o projektu. I aktivistkinje i građani imali su priliku da putem megafona pošalju široj javnosti poruke mira.

Prikupljeno je i 160 potpisa za inicijativu „Dan sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH“.

Neke od poruka mira koje su poslate sa skupova u Tuzli su:

- *Ne budite samo pasivni posmatrači, budite aktivne, radite na promovisanju*

Tuzla je grad u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine i jedno od najstarijih naselja u Evropi sa kontinuitetom življenja. Tuzlaci kažu da je Tuzla “grad na zrnu soli”. To “zrno soli” su stotine miliona tona kamene soli i slane vode, koje jeiza sebe ostavilo staro Panonsko more, kada se, prije više od deset miliona godina, povlačilo sa ovih prostora. Na zvaničnom sajtu grada stoji da je so usud koji je Tuzlu gradio i rušio, ali i kulturnoški određivao u njenoj posebnosti. „Priča o Tuzli je nadvremena i nadnacionalna u svakom kritičnom momentu Evrope, Balkana i Bosne i Hercegovine, građani Tuzle su razmišljali “sa zrnom soli” (“Cum grano salis”). U Drugom svjetskom ratu, 2. oktobra 1943. godine, Tuzla je bila najveći oslobođeni grad u, od Hitlera, porobljenoj Evropi” (sa zvaničnog sajta Grada)

mira, donosite odluke samostalno, bez prisiljavanja drugih

- Mir je moj izbor (kao što je sreća stvar odluke, a ne okolnosti)

- Ako promijenite mišljenje svijet oko nas se mijenja

Žene Tuzle planiraju akciju

"Graditi uporno mir u sebi, uvažavati druge, njihove različitosti, različitosti svih nacija i opredjeljenja, ne dozvoliti da mračna, tamna prošlost baca sjenu na svjetlo današnjeg dana i gasi posljednju luč vjere da na našim prostorima može zavladati trajni, pozitivni, održivi mir sa licem žene koja želi da njeguje, stvara topli dom, gleda u budućnost sa voljenim muškarcem, a ne gleda leš svog voljenog i živa se ne sahrani žaleći za njim i potomstvom koje zbog okolnosti nije bila u prilici podariti sebi i ovoj planeti ili čeka da joj pronađu kosti njihove djece"
(Jasminka Hadžić, Medicinska škola)

ZENICA: Dan za poruke mira

Zenica: Dan za mir u Zenici

U okviru Ženskog karavana mira u Zenici je četvrtog juna 2014. godine održana lokalna akcija, a organizaciji ove akcije prethodila je izrada promotivnog letka koji sadrži osnovne informacije o akciji, kao i stavove učesnica radionice o tome živimo li u miru i poruke mira koje su one same kreirale.

Zatim, izradile smo "maramice" za naočale na kojima su poruke mira i zajednička fotografija aktivistica Centra i učestnica radionice. Akcija je organizovana na platou ispred robne kuće Bosna gdje je bio postavljen štand sa promotivnim materijalima, te zahtjev za prikupljanje potpisa za izmjenu naziva ulica i zahtjev za proglašenje Dana sjećanja na

*U srednjem dijelu Bosne
i Hercegovine, u centru Zeničkog polja, kojim dominira rijeka Bosna, smještena je Zenica, neodoljivo asocirajući na dragocjeni centar čula vida, zjenicu, po kojoj je, po jednom predanju, ovaj grad i dobio ime. Po popisu stanovništva iz 1991. godine Općina Zenica je imala 145.517 stanovnika.*

Prva zenička žrtva rata bila je dvogodišnja djevojčica Matea Jurić koja je poginula 13. maja 1992. godine. Pogodio ju je zalutali metak ispaljen iz garnizona na Bilmištu. (Mirna Poljac)

žene žrtve rata. U neposrednoj blizini štanda, na velikom displeju, čitav dan je puštan naš video materijal sa porukama mira, kaže Mirna Poljac.

Aktivistkinje Centra promovisale su akciju u programu RTV Zenica, Radija Federacije BiH i Radija Zenit, a dale su i izjavu za list *Naša riječ*.

Centar za pravnu pomoć ženama osnovale su 1996. godine diplomiране pravnice. Proteklih 18 godina rade na promociji prava žena u svim područjima djelovanja, educiraju ih i informišu kako o pravima, tako i o mehanizmima zaštite.

Zenica: Poruke mira

- * Ne trpi nasilje - prijavi i zatraži pomoć.
- * Uzmi život u svoje ruke, obrazuj se, aktiviraj se u društvu i djeluj. Suprostavi se i ostani dosljedna svojim idealima. Budi močna, jaka i snažna, reaguj i sprječi svaki oblik nasilja i nemira. Nađi svoj unutarnji mir i širi ga dalje. Ti, kao takva si posebna i bitna karika u igri koja se zove život.
- * Cilj ženi treba biti sloboda za sebe i sve ljudi svijeta.
- * Ne postoji put ka miru, mir je put .Mir u samoj sebi možes stvoriti samo ti.
- * Pronađi sudiju u sebi za sebe i pusti druge da to isto učine.
- * Bori se za sebe. Živi život bez nasilja. Živi život sa stilom.
- * Evo ruka pomirenja, primi je i krenimo zajedno u poces izgradnje mira.
- * Mir i pravda su dvije strane istog novčića. Ne možeš pronaći mir tako što ćes izbjegavati život.
- * Budi hrabra i koračaj kroz život uzdignute glave. Stvaraj mir jer si baš ti ta koja donosi promjenu u svijetu.

MOSTAR: Šetnja mira

Mostar: Kolačići mira

Ulična akcija Ženski karavan mira, koju su 28. maja 2014. godine organizovale žene Mostara, otpočela je mirovnom šetnjom koja je krenula iz parka Musala, preko Starog Grada, zatim preko Bulevara, Ronda, te Španskog trga, pa do hotela „Bristol“. U akciji su učestvovalе žene iz nevladinih organizacija, žene iz političkih partija i jedna žena sa lokalne radio stanice. One su tokom šetnje sugrađanima/kama dijelile kolačiće, letke i podmetače za čaše na kojima su ispisale poruke mira.

- Ženski karavan mira bio je u programima radio stanica, dnevnim novinama i portalima, a u sklopu akcije prikupljeni su i potpisi za utvrđivanje Dana sjećanja na žene žrtve rata, kaže Dijana Vučetić.

Mostar je najveći i tradicionalno najvažniji grad Hercegovine. Grad je stoljećima na raskriju različitih civilizacija i svaka od njih je u njeg utisnula dio svoje posebnosti. U dokumentima iz 1469. godine prvi put se pominje ime Mostar, a ime je dobio po čuvarima mostova, mostarima, na obalama rijeke Neretve.

- Po popisu stanovništva iz 1991. godine, općina Mostar imala je 126.628 stanovnika.

Nažalost, u ratnom vremenu od 1992. do 1996. godine Mostar je doživio strahovita razaranja i devastaciju kakve grad ne pamti od svoga nastanka. (Dijana Vučetić)

, „Žena BiH“ promoviše i afirmiše ljudska prava, zalaže se za ekonomsku nezavisnost, samosvesnost i potpuno uključivanje žena u sve sfere života.
„Žena BiH“ promoviše i nevladin sektor kao važan faktor u stvaranju civilnog društva
Udruženje „Žena BiH“, osnovano je 1994. godine u Mostaru,
na Dan Ujedinjenih nacija, 24. oktobra.

BIJELJINA: Ulica mira i sjećanja na iskustva i postignuća žena Semberije

Bijeljina: Spomen ploča na političku borbu žena

U okviru akcije Ulica mira i sjećanja Fondacija „Lara“ je u Bijeljini organizovala javni čas o znamenitim ženama Semberije. Javni čas je održan 19. jula u Centru za kulturu, a vodila ga je viša dokumentaristkinja u Muzeju Semberije, Tanja Lazić

- O doprinosu žena, ne samo sa područja Bijeljine, nego i cijele Bosne i Hercegovine, zna se jako malo, jer je o njima rijetko i pisano. Kako bi javnosti približila istoriju ženskog pokreta i emancipacije u Semberiji, Fondacija „Lara“ je u saradnji sa Muzejom Semberije 2010. godine počela da prikuplja arhivsku građu o ženama koje su svojim aktivnostima ostavile trag u javnom životu Bijeljine, a rezultat toga su tri publikacije: „Žene u istoriji Semberije“, „Žene u istoriji Sember-

ije, dopunjeno izdanje“ (1945- 1990) i „Ženska društva u Semberiji između dva rata“, rekla je Tanja Lazić.

- Nažalost, ženska sudbina kroz vijekove je takva da su se njihova postignuća brisala svakim novim istorijskim poglavljem. Ovaj javni čas je prilika da se podsjetimo hrabrosti, posvećenosti i postignuća žena koje su svojim djelovanjem i organizovanjem u velikoj mjeri oblikovale društvo u kome danas živimo, ali i da doprinesemo nastojanju da se „istorija žena“ što više integriše u zajedničku kulturu sjećanja, rekla je Radmila Žigić, organizatorka akcije.

Osvrćući se na žene s kraja 19. vijeka Tanja Lazić izdvojila je, između ostalih, prvu bijeljinsku pjesnikinju

Magdalenu Magu Živanović Nikolić, darodavku Hanumicu Osmanbegović, te prve dvije Semberke koje su imale univerzitetsko obrazovanje. To su Milica Krstić, rođena Đaković, koja je bila prva škолована učiteljica i Kruna Aćimović, rođena Dragojlović koja je bila jedna od prve dvije žene koje su završile fakultet na Velikoj školi u Beogradu 1891. godine.

Na javnom času o znamenitim ženama Semberije predstavljena je i spomen ploča na kojoj je ispisano: „**Kao odgovor na akciju lista „Žena danas“ iz Beograda 300 Semberki potpisalo je peticiju za politička prava i bolji položaj žena Kraljevine Jugoslavije**“.

Ova ploča je urađena u znak sjećanja na održavanje prvog zbora za pravo glasa žena u Bijeljini, 10. decembra 1939. godine..

U okviru akcije Ulica mira i sjećanja prikupljeni su potpisi podrške za pokretanje inicijative za utvrđivanje Dana sjećanja na stradanje žena u ratu u Bosni i Hercegovini, i potpisi za inicijativu lokalnoj zajednici, odnosno Komisiji za imenovanje novih ulica, za imenovanje ulica po ženama.

Na primjeru naziva ulica u Bijeljini može se konstatovati kako je kolektivno sjećanje uređeno prema muškom principu, a doprinosi žena marginalizovani.

Prema podacima „Lare“, od ukupno 222 ulice u Bijeljini, tek sedam nosi naziv po nekoj ženi, a samo dvije od njih određeni period živjele su u Bijeljini. To su Sofka Nikolić, prva žena koja je ponijela titulu najtiražnije pjevačice Evrope i dr Roza Papo, ljekarka i učesnica antifašističkog pokreta otpora.

Bijeljina: Sa javnog časa o znamenitim ženama Semberije

GRADIŠKA: Tri žene prve civilne žrtve rata

Gradiška: Učesnice skupa: Dobri ljudi u vremenu zla

Fondacija "Udružene žene" za mjesto provođenja aktivnosti u projektu *Mir sa ženskim licem* odabrala je Bosansku Gradišku kao pogranično mjesto u kojem su ratna dejstva bila izražena i kao mjesto u kojem su prije rata živjele različite nacionalnosti, a tokom rata se nacionalna struktura stanovništva u potpunosti izmjenila.

Koordinatorka Lana Jajčević istakla je da su se učesnice tokom aktivnosti u projektu, uprkos teškoj temi koja je obrađivana i koja vraća u bolnu skoru prošlost, osjećale dobro i da su prilično otvoreno iskazivale svoje stavove.

„Zanimljivo je istaći da su sve učesnice konstatovale da ima puno spomenika kojima se obilježavaju ratni događaji ali ni jednog zajedničkog spomenika“.

Opština Gradiška nalazi se na sjeveru BiH, na granici sa Republikom Hrvatskom i pripada entitetu Republike Srpske. Broj stanovnika po popisu iz 1991. godine bio je 59.974. U gradu djeluje 6 ženskih nevladinih organizacija, odnosno udruženja građanki i više neformalnih grupa žena po mjesnim zajednicama.

Jedan od takođe zajedničkih stavova koji se mogao čuti u Gradišci jeste da bi puno lakše došlo do pomirenja da je u BiH bolja ekonomsko-socijalna situacija, te da političari koriste tu situaciju i siromaštvo da zavađaju narod.

U okviru lokalne akcije mira, u Gradišci je 13. maja 2014. godine održana jednodnevna radionica pod nazivom

“Dobri ljudi u vremenu zla” na kojoj su učesnice, žene različitih nacija i iskustava iz doba rata iznosile lična iskustva o pomoći koju su im u preživljavanju pružili ljudi koji su pripadali drugim nacijama. Svjedočenja su bila potresna i emotivna, međutim, skup je protekao u tolerantnoj atmsferi i u sa izraženom željom većine učesnica da rade na procesu pomirenja. Razgovarano je da se povede inicijativa da se obilježi mjesto stradanja prvih civilnih žrtava rata u Gradišci koje su bile žene. Prva granata ispaljena na Gradišku pogodila je frizerski salom i usmrtila tri žene – jedna je bila Bošnjakinja, jedna Srpskinja i jedna Hrvatica.

Žene su govorile i o teškim trenucima i o podršci svojih susjeda drugih nacija i veoma pažljivo su slušale jedna drugu. Bilo je Bošnjakinja, Romkinja, Hrvatica,

Ukrajinka, Srpskinja, članica različitih partija i različitih ženskih udruženja. Sve su izrazile spremnost da dođu na centralni skup u Sarajevo i podržale inicijativu za ustanovljavanje Dana sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH.

Poslije radionice održana je ulična akcija i prikupljanje potpisa za zajedničku i lokalnu inicijativu da više ulica u Gradišci nosi imena žena.

„Udružene žene“ skup su organizovale sa ženskom organizacijom „Žena i porodica“ koju vodi bivša aktivna političarka Srpske demokratske stranke i poslanica, Desanka Rađević.

Sa učešćem organizacije „Žena i porodica“ povećan je broj organizacija koje su bile aktivne u projektu.

BOSANSKO GRAHOVO: Nemoj da sjediš i čekaš bolja vremena, sam ih učini boljim!

„Saznanje da ljudi žive u 21. vijeku bez ambulante i apoteke, u okruženju zagađenom minama i bez ikakve perspektive, bilo je porazno“
Dragana Petrić

Bosansko Grahovo: Ženske sportske igre za mir

Radionica u Bosanskom Grahovu je bila jedno veliko lično iskustvo, ali i motiv više da se radi na izgradnji mira. Prvenstveno zbog toga što izgradnja mira stvara uslove za dostojanstven život, zapisala je po povratku iz Bosanskog Grahova trenerica Dragana Petrić u izvještaju.

Ali, to nije jedina slika iz Grahova koju je ponijela. Uprkos teškim uslovima, želja Grahovljanki za aktivizmom i njihova sposobnost da se nadaju, raduju i planiraju učinila je ovaj grad važnim mjestom projektnih aktivnosti.

- *Nemoj da sjediš i čekaš bolja vremena. Tvoje vrijeme je sada i zato ustani i učini ga boljim. Mir ne može sam bez nas! – jedna je od poruka mira upućenih iz ovog grada koja daje viziju cijelom projektu.*

Opština Bosansko Grahovo leži u zapadnom dijelu BiH. Prije rata broj stanovnika je iznosio 8311 po popisu stanovništva iz 1991. godine sa procentom zaposlenosti skoro 100 odsto.

Bosansko Grahovo je opština koja je tokom rata pretrpjela najveća razaranja u BiH, uništeno je 98 odsto infrastrukture.

Od početka povratka stanovništva 1998 godine, postojeća infrastruktura djelmično je obnovljena ili rekonstruisana, ali je to još nedovoljno za stvaranje osnovnih preduslova za normalan život. Ova opština nema apoteku, banku, Dom zdravlja, srednju školu, nijedan medij i ustanovu za kulturne sadržaje.

U Bosanskom Grahovu je 26. maja 2014. godine na igralištu osnovne škole održana lokalna mirovna akcija. Organizovan je takmičarsko-zabavni program u pet takmičarskih disciplina: povlačenje konopca, skakanje u vrećama, nošenje jaja u kašikama, bacanje kamena s ramena i ženski malonogometni turnir. Mirovnu akciju pod nazivom "U susret miru" otvorila je lokalna koordinatorica Aleksandra Lovren koja je nakon dobrodošlice i pozdravnih riječi upoznala sve prisutne sa projektom *Mir sa ženskim licem – osnaživanje žena*

za suočavanje sa prošlošću, te na kraju pozvala sve prisutne da u skladu sa svojim mogućnostima učestvuju u prikupljanju pomoći koju je pokrenulo udruženje građanki "Grahovo". Lokalna koordinatorica je dala izjavu o akciji za Federalnu televiziju.

Ovo udruženje uputilo je i Inicijativa za promjenom naziva ulica u Grahovu, a na sjednici 27. maja 2014. godine Opštinsko vijeće je usvojilo ovaj prijedlog.

Udruženje građanki "Grahovo" je nevladina, ženska, nestраначka, neprofitabilna organizacija zanovana na principima slobode pristupa, mutietičnosti i dobrovoljnosti. Udruženje djeluje na podsticanju razvoja poljoprivrede, turizma, očuvanja zdrave sredine, pomoći socijalno ugroženima, starim, nemoćnim i mladim osobama sa ciljem poboljšanja uslova života svih građana. Udruženje djeluje od 2000 godine, a vizija im je da u svojoj zajednici imaju žene i mlade koje će imati jednak učešće u svim sferama društva.

Grahovo: Poruke mira drugim ženama

* Poštovani građani i građanke lijepe nam Bosne i Hercegovine volite se, poštujte se i radite na miru i toleranciji, jer život je tako kratak da bi činili drugačije. Ana Rajić

* *Ljubav i vjera nada i mir, stoga ljubite i vjerujte i nadajte se miru!* Ružica Grgić-Brešić

* Putuje karavana sa puno žena, dijele osmijehe, radost i veselje. Dijele mir, znanje i razumevanje. Ko hoće da uzme, neka uzme. Karavana žena nastavlja dalje. Danka Zelić

* *Nemoj da sjediš i čekaš bolja vremena. Tvoje vrijeme je sada i zato ustani i učini ga boljim. Mir ne može sam bez nas!* Danka Zelić

* Mir u našoj duši, mir u cijelom svijetu. Nije potrebno mnogo ulaganja, rada i truda da bi se postigao mir i razumijevanje među ljudima. Samo malo aktivnosti i dostići ćemo željeni cilj. Pokušajmo zajedno! Zorica Beni

* *Širimo mir, zaboravimo sve ružno! Ujedinimo se, budimo složni, puni ljubavi, a samim tim promovišimo mir.* Milijana Kurilić

* Žene, mi smo majke, sestre, bake, unuke, sve je ovo divno biti i ovo su riječi koje mnogo znače ako se uđe u suštinu njih. Mi znamo samo da volimo. Koliko volimo toliko ćemo i biti voljene, sretne i zadovoljne u duši. Zato volimo se. Volimo one koji znaju da vole. Ne mrzimo one koji ne znaju da vole. Anđa Perduh

* *Šta nam treba – želimo hleba, vode i slobode, ljubav, mir. Dovoljno za sve.* Zorica Srdić

* Slažite se ljudi i živite u miru i toleranciji, život je kratak. Željka Prša

SARAJEVO: Mirotvorke u BiH

“Prestanite popravljati svoja tijela i počnite popravljati svijet”
Eve Ensler

Sarajevo: Novi identitet žena u BiH

Fondacija CURE je 21. maja 2014. godine organizovala javnu diskusiju “Gdje su heroine u Kantonu Sarajevo?”, koja je održana u sarajevskom Mediacentru. Na javnoj diskusiji bilo je prisutno 24 učesnika i učesnica iz nevladinog sektora, kao i aktivistkinje koje se bave ženskim ljudskim pravima, a nisu angažovane u nevladnim organizacijama.

Sama javna diskusija započeta je minutom čutnje u pomen osobama koje su izgubile živote u toku poplava u regiji. Nakon toga, lokalna koordinatorica projekta je predstavila projekt *Mir sa ženskim licem*, a moderatorica Aida Spahić je predstavila knjigu Zilke Spahić Šiljak, *Sjaj ljudskosti*, u kojoj su satkane životne priče mirotvorki u BiH, koja predstavlja novu fazu traganja za identitetima žena u BiH u

Fondacija CURE iz Sarajeva je feminističko-aktivistička organizacija koja se zalaže za pozitivne društvene promjene putem obrazovnih, umjetničko-kulturnih i istraživačkih programa. Organizujući afirmativne akcije

CURE slave snagu i moć žena kako bi postale pokretači društvenih promjena u BiH.

CURE su organizacija koja je postala prepoznatljiva po svojim izlascima na ulice u znak javnog protesta protiv nasilja, diskriminacije, kršenja zakona i osnovnih ljudskih prava, po organizovanju performansi protiv nasilja, te po pozivanju umjetnika, naučnika, edukatora, aktivista i građana na akciju i konkretan lični doprinos za kreiranje boljeg i zdravijeg bosanskohercegovačkog društva.

savremenom kontekstu – političkom, vjerskom, kulturnom i feminističkom. Knjiga je svjetskoj literaturi pružila podatke o drugačijim osobnim aktivnostima žena na nekada ratom zahvaćenom području.¹

Na javnoj diskusiji je podijeljen promo material, a skupljena sredstva i troškovi za hranu i osvježenje usmjereni su na kupovinu hrane ženama koje su stradale u poplavama. Učesnice su potpisale peticiju za utvrđivanje Dana sjećanja na stradanja žena u ratu u BiH.

Sarajevo je glavni grad Bosne i Hercegovine, glavni grad Federacije Bosne i Hercegovine i sjedište Sarajevskog kantona. Kroz grad protiče rijeka Miljacka, a u neposrednoj blizini grada je i izvorište rijeke Bosne, sa popularnim izletištem Vrelom Bosne. Oko grada su olimpijske planine: Jahorina, Bješnica, Igman, Treskavica i Trebević, koji su posebno tokom zimskih mjeseci omiljena izletišta Sarajlija i turista iz cijelog svijeta.

Sarajevo je relativno mali grad u poređenju sa svjetskim metropolama, ali je njegovo ime kroz bogat duhovni, istorijski i prirodni izgled poznatije od imena nekih većih svjetskih gradova.

1914. godine u Sarajevu su ubijeni austrogarski prestolonasljednik Franc Ferdinand i njegova supruga Sophie, čime je započeo Prvi svjetski rat. Sedamdeset godina kasnije, 1984. godine u gradu se održavaju 14. Zimske olimpijske igre. Tokom ranih 1990-ih godina ime grada je često bilo na naslovnicama dnevnih novina u cijelom svijetu, jer se tu vodio jedan od najkrvavijih ratova u novijoj evropskoj istoriji.

Prema posljednjem službenom popisu stanovništva iz 1991. godine, grad Sarajevo (područje svih deset opština) imalo je 527.049 stanovnika.

Sarajevo: Poruke mira

* Mir bi trebao da bude integracija svih nas neovisno od religije, spola...

* *Mir je kada komšije različitih etničkih skupina zajednički obilježavaju različite praznike, kada djeca idu zajedno idu u školu, igrajući se i ne prozivaju se zbog imena, da sjednu svi političari i donesu zajedničku odluku..*

* Mir je osjećati se sigurno u svakom dijelu ove zemlje bez obzira na identitet, uvažavanje drugih i drugačijih, imati kvalitetno obrazovanje

* *Mir nije samo postojanje mirovnog dogovora*

* Prestanite popravljati svoja tijela i počnite popravljati svijet (Eve Ensler) jer vi imate istinski potencijal za to..

* *Jako sam sretna što sam imala priliku učestvovati u ovoj radionici, jer će me motivisati da se bavim borbom za ženska prava i borbom za izgradnju mira.*

1 Sadržaj knjige Sjaj ljudskosti biće predstavljen u dodatku, u tekstu Milkice Milojević Ženski mirovni aktivizam u BiH i u svijetu

VIŠEGRAD: Ulična akcija za Dan sjećanja

“Muškarci su vodili rat, a žene trebaju graditi mir”

Višegrad: Potpisivanje peticije za Dan sjećanja na stradanje žena u ratu

Lokalna akcija, 4. juna 2014. godine održana je na štandu u centru grada, na kojem su postavljene plakate i promotivni materijal. U uličnoj akciji su učestvovali: članice Udruženja žena "Most", učesnice sa radionice Živimo li u miru i volonterke Udruženja.

Dijeljen je promotivni materijal, lifleti i majice, a građani i građanke su potpisivali/potpisivali peticiju za pokretanje incijative za obilježavanje Dana sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH. Prikupljeno je 80 potpisa. Akciju je pratio i Radio Višegrad.

Zbog svog geografskog, strateškog i ekonomskog položaja Višegrad je imao burnu istoriju i bio meta mnogih osvajača. Opisan je i proslavljen u knjizi Nobelovca Ive Andrića, Na Drini ćuprija. Nalazi se u istočnom dijelu Republike Srpske, i Bosne i Hercegovine i granična je opština sa Republikom Srbijom..

Po posljednjem službenom popisu stanovništva iz 1991. godine, opština Višegrad je imala 21.199 stanovnika. Opština Višegrad spada u red manjih opština u Bosni i Hercegovini.

Udruženje žena "Most" iz Višegrada od 1998. godine, kada je osnovano, zalaže se za jednaku poziciju žene, kako u porodici, tako i u javnom i političkom životu kroz zagovaranje za eliminaciju svih formi nasilja nad ženama i podizanje svijesti o ženskim pravima. Vizija ove organizacije je, kao i većine drugih ženskih grupa u BiH, eliminacija svih oblika diskriminacije

Rezultati lokalnih akcija

U 12 gradova u BiH pokrenuta inicijativa za imenovanje ulica po ženama i integrisanje žena u zajedničku kulturu sjećanja

Oko 1200 građana u 12 gradova podržalo inicijative za imenovanje ulica po ženama

Oko 1500 građana iz 12 gradova BiH podržalo zajedničku inicijativu za utvrđivanje Dana sjećanja na stradanje žena u BiH

Više od 250 žena iz 12 gradova BiH uključeno u lokalne mirovne akcije

Podijeljeno oko 3000 letaka sa porukama zajedničke akcije

Široj javnosti predstavljena postignuća 11 žena u okviru Kalendara ženske solidarnosti i afirmisan rad na istraživanju "ženske strane istorije" u Bijeljini, Banjaluci, Modrići i drugim gradovima

U dva grada (do kraja godine) lokalne vlasti prihvatile inicijativu za imenovanje ulica po ženama

Međugeneracijsko razumijevanje: Mira Vilušić, Svjetlana Marković i Enisa Raković

Centralni mirovni skup u Sarajevu

Branka Mićić, Merima Skokić i Mara Radovanović pred Parlamentarnom skupštinom BiH

Skup je održan 19. septembra. Učesnice iz svih gradova okupile su se ispred zgrade Ekonomskog fakulteta u Sarajevu i noseći transparente i plakate sa porukama mira i ciljevima akcije, krenule u mirovnu šetnju do zgrade zajedničkih institucija BiH, kako bi predale inicijativu za utvrđivanje **Dana sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH** na protokol **Parlamentarne skupštine**. Skupu su se odazvale sve partnerske organizacije i žene iz svih gradova u kojima su provođene aktivnosti i njima bližih mjesta.

Okupljanje ispred Ekonomskog fakulteta u Sarajevu

Učestvovale su žene iz Bijeljine, Janje, Bratunca, Tuzle, Zenice, Modriče, Banjaluke, Bosanske Gradiške, Čelinca, Bihaća, Bosanskog Grahova, Sarajeva, Mostara i Višegrada, ukupno oko 200 žena. Pored aktivistkinja partnerskih organizacija, među učesnicama bilo je najmanje još 10 predstavnica drugih ženskih organizacija koje su bile uključene u aktivnosti po gradovima. Opšti utisak je da je većina učesnica izražavala radost i ponos što su dio skupa. Šetnja je izazvala interesovanje prolaznika i građana Sarajeva i zato što su učesnice nosile kišobrane koji su bili dio promotivnog materijala Ženskog karavana mira.

Skup je pratilo oko 20 novinara iz različitih medijskih kuća.

Inicijativa za utvrđivanje Dana sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH

Inicijativa je upućena Komisiji za ostvarivanje ravnopravnosti polova Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH, u skladu sa odredbama Poslovnika o radu Predstavničkog doma. Kao predlagačice Inicijative svjesne smo da je pitanje državnih praznika jedno od najtežih političkih pitanja u Bosni i Hercegovini. Svi dosadašnji pokušaji donošenja zakona o praznicima nisu uspjeli dobiti potrebnu podršku u Parlamentarnoj skupštini i utvrđivanje i obilježavanje državnih praznika još je u nadležnosti entiteta.

Inicijativom tražimo da se utvrdi Dan sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH koji bi imao karakter državnog praznika (ne nužno i neradnog dana) i kao takav bio propisan u zakonu kojim se utvrđuju državni praznici.

Međutim, zbog neizvjesnosti donošenja zakona o državnim praznicima, Inicijativom smo tražile **održavanje rasprave o problemu rodnog aspekta ratne memorijalizacije u Bosni i Hercegovini, kako bi pronašli alternativno i prihvatljivo rješenje za obilježavanje stradanja žena u ratu, prije donošenja zakona.** Ovakav pristup moguće je prema Poslovniku o radu Predstavničkog doma i programu rada parlamenta.

Iz Ureda sekretara Komisije za ostvarivanje ravnopravnosti polova dobile smo odgovor da je Inicijativa prihvaćena i da će biti razmatrana po formiranju novog saziva Predstavničkog doma.

Integralni tekst Inicijative

Sarajevo, 19. septembar 2014. godine

PARLAMENTARNA SKUPŠTINA BOSNE I HERCEGOVINE
PREDSTAVNIČKI DOM
Komisija za ostvarivanje ravnopravnosti polova
Za Predsjednika Komisije
za Ured sekretara Komisije

PREDMET: Inicijativa ženskih organizacija u BiH za utvrđivanje Dana sjećanja na stradanje žena u ratu u Bosni i Hercegovini

Poštovani/a

U skladu sa Članovima 31., 46., i 99. Poslovnika Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 33/06, 41/06, 81/06, 91/06, 91/07 i 87/09), u ime Fondacije „Lara“ iz Bijeljine i Udruženja „HO Horizonti iz Tuzle, uz podršku 10 ženskih organizacija sa područja cijele Bosne i Hercegovine i oko 1200 potpisa građana i građanki BiH, dostavljamo Vam

Inicijativu **za utvrđivanje Dana sjećanja na stradanje žena u ratu u Bosni i Hercegovini**

Uz Inicijativu dostavljamo:

- 1.Rješenja o registraciji organizacija pokretača Inicijative
2. Potvrde podrške ženskih organizacija Inicijativi
3. Potpise podrške građana inicijativi

U skladu sa Članom 37. i Članom 39. Poslovnika, otvoreni smo za dalju pismenu i usmenu dopunu sadržaja i dokumenata Inicijative.

Cijeneći da je u toku predizborna kampanja a potom slijede Opšti izbori, molimo Ured sekretara Komisije da nas kontaktira u vezi sa daljim koracima postupanja u vezi Inicijative.

Obrazloženje

1. Formalno pravni okvir za podnošenje inicijative

U proceduralnom smislu Inicijativa se zasniva na odredbama Poslovnika Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 33/06, 41/06, 81/06, 91/06, 91/07 i 87/09), a posebno Članu 99. kojim je propisan djelokrug rada Komisije za ostvarivanje ravnopravnosti polova.

U materijalno-pravnom smislu, Inicijativu temeljimo na Ustavu Bosne i Hercegovine, Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena iz 1979. godine i Opcionom protokolu uz Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, Pekinškoj deklaraciji i Platformi za akciju, UNSCR 1325, Zakonu o ravnopravnosti polova BiH (Službeni glasnik BiH broj; 32/10) i drugim domaćim pravnim propisima i strateškim dokumentima kojima je propisana ravnopravnost polova i obaveza eliminacije svih oblika diskriminacije po osnovu pola.

2. Društvena opravdanost i činjenični osnov Inicijative

Kultura sjećanja je način na koji jedna generacija prenosi događaje i vrijednosti sadašnjosti i prošlosti budućim generacijama. Rad brojnih progresivnih, hrabrih i umnih žena i muškaraca na postizanju ravnopravnosti polova, emancipacije i uživanja ljudskih prava žena integralni je dio prošlosti naše zemlje. Ipak ovaj dio naše istorije isključen je iz istorijskih udžbenika i zajedničkog pamćenja. Imenovanje značajnih datuma, otvaranje memorijala, određivanje javnih naziva (ustanova, ulica i dr) po ženama, na izgled marginalno, u stvari je pitanje vrednovanja postignuća žena i rodne ravnopravnosti u kulturi sjećanja koja treba da odražava doprinose (i stradanja) i žena i muškaraca u jednom društvu. Integriranje rodne dimenzije u zajedničkom pamćenju jedan je od najvažnijih elemenata u dostizanju društva jednakih mogućnosti za žene i muškarce, što je u BiH i pravno propisano i politički određeno kao cilj kojem težimo.

Žene su jednako isključene i iz procesa memorijalizacije stradanja građana/ki BiH u ratu od 1992-1995. godine. Žene žrtve rata uglavnom se koriste u dnevno-političke i propagandne svrhe, dok se ukupna a ni pojedinačna stradanja žena ni na koji način ne obilježavaju, kako na nivou lokalnih zajednica i entiteta, tako ni na nivou BiH. A samo neki podaci koje navodimo svjedoče o stradanju žena tokom rata u BiH i oni su činjenični osnov za pokretanje Inicijative.

U periodu od 1992. do 1995. godine u Bosni i Hercegovini ubijeno je /stradalo ukupno 9 901 žena. Prema evidenciji Istraživačko-dokumentacionog centra iz Sarajeva (objavljenoj u Bosanskoj knjizi mrtvih), žene čine 10,31% od ukupnog broja žr-

tava rata u BiH, i oko 1/4 civilnih žrtava rata. Njih 2/3 ili 5.873 stradalo je tokom 1992. godine, u periodu od aprila do septembra. Među stradalim ženama 72,5% su bošnjačke nacionalnosti. Žena srpske nacionalnosti stradalo je 1644 ili 16,6% i 9% ili 896 je Hrvatica. Žena ostalih nacionalnosti stradalo je 182 ili 1,83%. Od ukupnog broja stradalih žena, njih 97,48% su ubijene ili nestale kao civilne žrtve rata².

Prema različitim analizama suđenja za ratne zločine počinjene tokom rata u BiH, u oko 75 sudske predmeta (pravosnažnih, prvočestno osuđenih i postupaka koji su u toku) vođenim pred Međunarodnim kričnim sudom za bivšu Jugoslaviju, Sudom Bosne i Hercegovine, Specijalnim sudom za ratne zločine u Beogradu, okružnim i kantonalnim sudovima u BiH, suđeno je i za ratni zločin silovanja žena. Broj silovanih žena nikada nije utvrđen i svako licitiranje ciframa ulazi u sferu političke propagande. Žene u BiH bile su oružje rata i zastrašivanja, seksualno nasilje nad ženama i djevojčicama bilo je masovna pojava i mnogi slučajevi ratnog silovanja još su nekažnjeni i nerazotkriveni³.

Opšte su poznati podaci o broju izbjeglih i raseljenih lica tokom godina rata u BiH, tako da ih nije potrebno posebno navoditi. Rat je promijenio živote stotinama hiljada žena koje su izgubile sinove, muževe, očeve i braću, bile prognane ili izbjegle. Za razmjere ove vrste stradanja žena nije još obezbijeđena adekvatna pravda.

Pored toga što su u ratu stradale, žene su u ratu u BiH, kao i svim ratovima vođenim na ovim i drugim prostorima, bile ključna mobilizacijska snaga koja je omogućavala da zajednice prežive uprkos borbenim dejstvima. Žene u ratu su bile one koje su preuzimale uloge hraniteljica porodice, radile u fabrikama, pomagale izbjeglicama, radile druge neophodne javne i reproduktivne poslove. Njihov doprinos kao i njihovo stradanje treba da budu dio integralnog sjećanja na godine rata.

3. Mogućnosti i rješenja

Predlagači/ice Inicijative svjesne su da je pitanje državnih praznika jedno od najtežih političkih pitanja u Bosni i Hercegovini. Svi dosadašnji pokušaji donošenja zakona o praznicima nisu uspjeli dobiti potrebnu podršku u Parlamentarnoj skupštini i utvrđivanje i obilježavanje državnih praznika još je u nadležnosti entiteta.

Inicijativom tražimo da se utvrdi Dan sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH koji bi imao karakter državnog praznika (ne nužno i neradnog dana) i kao takav bio propisan u zakonu kojim se utvrđuju državni praznici.

Međutim, zbog neizvjesnosti donošenja zakona o državnim praznicima, tražimo održavanje Poslovnikom odgovarajuće rasprave o problemu rodnog aspekta ratne memorijalizacije u Bosni i Hercegovini, jer cijenimo da bi tokom rasprave mogli doći do alternativnog i prihvatljivog rješenja.

Udruženje "HO Horizonti"

Mira Vilušić,

Fondacija "Lara"

Mara Radovanović, direktorka

2 Tokača, Mirsad, Bosanska knjiga mrtvih, Sarajevo, 2012, str.112-145

3 Čija pravda Žene BiH još čekaju, izvještaj Amnesty International, 2009, dostupno na: <http://www.amnesty.org/fr/library/asset/EUR63/006/2009/en/244b81a1-e98a-4b84-ba2e-39fc0a597ae4/eur630142009bos.pdf>, arhiva ICTY i drugi izvori

ISKUSTVA I IZAZOVI IZGRADNJE MIRA U BiH, RODNI ASPEKT

Konferencija *Iskustva i izazovi izgradnje mira u BiH, rodni aspekt*, organizovana je od 3. do 5. avgusta u hotelu „Bosna“ u Banjaluci.

Cilj Konferencije bio je definisanje prioriteta i strategija ženskog mirovnog aktivizma u BiH sa fokusom na dalji razvoj projekta *Mir sa ženskim licem*, a učesnice konferencije bile su aktivistkinje u projektu i predstavnice drugih OCD aktivnih u oblasti izgradnje mira.

Na Konferenciji su razmatrani različiti aspekti izgradnje mira u BiH, dostignuti nivo tranzicione pravde, dalji pravci djelovanja i važnost rodne perspektive u izgradnji mira.

Teme Konferencije bile su:

- 1. Tranzicijska pravda u BiH – postignuti rezultati i strateški pravci** – uvodničarka Aleksandra Letić, ekspertkinja Helsinškog odbora za ljudska prava u Republici Srpskoj;
- 2. Rod, konflikt i pomirenje** – dr Milena Karapetrović, profesorka Filozofskog fakulteta u Banjaluci;
- 3. Mirovni aktivizam u BiH, mogućnosti uključivanja akademske i studentske javnosti** – dr Enes Osmančević, profesor na Filozofskom fakultetu u Tuzli, mirovni i građanski aktivista;
- 4. Ženski mirovni aktivizam u BiH i svijetu** - Milkica Milojević, novinarka i aktivistkinja za ženska prava (tekst u sekciji Dodatak), i
- 5. Znamenite žene Banjaluke** - Značaj rodnog aspekta kulture sjećanja – dr Biljana Panić Babić jedna od autorki knjige “Banjaluka – Znamenite žene u istoriji grada”.

Konferenciju je otvorila ministarka pravde u Vladi Republike Srpske, Gorana Zlatković a moderatorice su bile: Vedrana Frašto (Fondacija CURE) i Svetlana Marković (HPG Banjaluka).

Nakon uvodnih izlaganja koja su bila podijeljena u tri panela, Konferencija je nastavljena radom učesnica u radnim grupama.

Sve učesnice su bile veoma aktivne i iznijele niz prijedloga o daljem radu na izgradnji mira, razvijanju projekta *Mir sa ženskim licem*, novim ciljnim grupama sa kojima se može raditi, kako mogu iskoristiti stečena znanja i koja znanja su im još potrebna.

Medijska promocija projekta

Medijska promocija projekta bila je obezbijedena putem zakupljenih termina u lokalnim medijima, prema odabiru lokalnih partnerskih organizacija i zakupom termina na BHT za emisiju o projektu. Međutim, interesovanje medija za aktivnosti u projektu, sa početkom Ženskog karavana mira bilo je veliko. Veliki broj medija pratilo je lokalne akcije, dok su Konferencija u Banjaluci i centralni mirovni skup u Sarajevu, 19. septembra, bili u centralnim vijestima velikog broja velikih televizijskih kuća. Povodom Konferencije Iskustva i izazovi ženskog mirovnog aktivizma u BiH, BHT je u centralnom dnevniku emitovao vijest o održavanju konferencije a pitanje rodnog aspekta tranzicijske pravde obradio kao temu dnevnika. Gošća je bila uvodničarka sa Konferencije, Aleksandra Letić, što je naročito značajno obzirom da je ona jedna od 15 eksperata/tkinja koji su radili na dokumentu Nacrt Strategije tranzicijske pravde u BiH.

Fondacija Udružene žene inicirala je da

Radio televizija Republike Srpske izdanje emisije Fokus od 12. maja 2014. godine posveti temi Žene u kulturi sjećanja. Emisija je veoma kvalitetno urađena i izazvala reakcije gledalaca koji su uključivanjem u program podržali inicijativu za memorijalizaciju stradanja žena u ratu.

Centralni mirovni skup u Sarajevu pratilo je više od 20 medija, što je prevazišlo sva očekivanja projektnog tima. Neke tv kuće pratile su skup od početka mirovne šetnje do samog čina predaje inicijative na protokolu Parlamentarne skupštine.

U emisiji BHT koja je producirana u završnici projekta učestvovale su koordinatorice projekta (Mira Vilušić i Radmila Žigić) i predstavnice partnerskih organizacija, Alma Erak iz UŽ Most iz Višegrada i Danka Zelić iz Udruženja građanki "Grahovo" iz Bosanskog Grahova. Učešće predstavnice iz Grahova dogovoreno je već na monitoring sastanku, kako bi se pomoglo da rad ovog udruženja bude medijski vidljiviji.

Sve lokalne akcije su najavljivane i promovisane i zajedničkim saopštenjem za medije u kome su istaknuti svi bitni detalji vezani za Ženski karavan mira, ali i za sam

projekat i njegove ciljeve.

-Na osnovu prikupljenog materijala i izvještaja partnerskih organizacija, lokalne mirovne akcije u 12 gradova BiH propratilo je oko 30 različitih medija – štampani mediji: Večernji list, Naša riječ, Dani; elektronski mediji: Federalna TV, ATV, RTRS, BHT, RTV7, NTV Arena, Slobomir TV, BN TV, Federalni radio, Balkan Radio, PAN radio, Radio Modriča, Radio Višegad, Radio Zenit, Prijatelji Srebrenice; portali: ABC portal, Krajina.ba, Mojlist.ba, Cazin.net, Mondo.ba, Klix.ba, Studio88.ba, Bljesak.info.

-Učesnice projekta su gostovale, ili su emitovane najave/prilozi o lokalnim akcijama, između ostalog, u programu Federalnog radija, u emisiji „Ritam grada“ Pan radija, programu Alternativne televizije, u Jutarnjem programu FTV, Jutarnjem programu RTV1, u TV emisijama „Zenica danas“, „Popodne sa vama“, Dnevnik 3, „Srpska danas – vijest sa slikom“, „BH danas“, „Na margini“ i drugim.

Mir sa ženskim licem izvod iz evaluacionog izvještaja o projektu

„Pozitivni uticaj se odnosi na izgradnju kapaciteta kako nositeljica projekta tako i drugih partnerskih organizacija u oblasti izgradnje mira. Pozitivan uticaj ogleda se i u jačanju kapaciteta mlađih aktivistica, njihovom osnaživanju i uključivanju u ženski (mirovni) aktivizam. Prema riječima Mire Vilusić HO Horizonti su, kroz ovaj projekat dobili dvije educirane mlade žene, “od kojih Amra sutra može nastaviti voditi organizaciju!”.

Pozitivan uticaj ogleda se i u izgradnji povjerenja među ženskim organizacijama uključenim u projekat. Organizacije koje su do bile male grantove za realizaciju lokalnih akcija su opravdani, čime su, prema riječima Radmila Žigić, nositeljice s jedne strane pokazale da imaju povjerenje u partnerice, a s druge strane, organizacije su, pravovremenim i dosljednim izvještavanjem i pravdanjem sredstava, pokazale odgovornost prema projektu.

Dugoročni efekti intervencije se tiču prije svega uticaja koje bi inicijative pokrenute unutar projekta mogle imati na položaj i uloge žena u bh društvu - jedna inicijativa se tiče ustanavljanja Dana sjećanja na stradanja žena u ratu na nivou države, a druga na izmjene naziva ulica na lokalnom nivou i imenovanje ulica po ženama koje su obilježile ili doprinijele izgradnji svojih zajednica.

Ukoliko ove inicijative budu prihvачene dugoročno će imati uticaj na percepciju javnosti po pitanju učešća žena u društvenom životu i ratu i doprinijeće integrisanju “ženske strane rata” u zajedničku kulturu sjećanja.

Ove inicijative ujedno predstavljaju i rezultat koji nije bio eksplisitno naveden kao očekivani projektni rezultat, već je nastao na osnovu prijedloga na lokalnim radinicama i zajedničkog usaglašavanja partnerskih organizacija.

Mimo projektom predviđenih aktivnosti, prikupljeno je i 350 paketa “žena ženi”, namjenjenih ženama pogodenim poplavama i podijeljeno ženama u Janji i Bratuncu, čime je demonstrirana “ženska solidarnost”, ali i spremnost da se podrže inicijative i/ili projekti drugih organizacija.,,

Dragana Dardić

KALENDAR ŽENSKE SOLIDARNOSTI

Kalendar ženske solidarnosti nastao je zahvaljujući upornosti koleginica iz naše partnerske organizacije, Helsinškog parlamenta građana Banjaluka, koje su istrajale da ideju o ovoj akciji mira provedu u djelo. Doprinos su dale gotovo sve organizacije koje su bile uključene u projekat u zajedničkoj želji da zabilježimo primjere ženskih postignuća i solidarnosti sa drugima u nevolji i u tako teškim vremenima kao što su ratna ili godine obnove života.

Priče koje slijede predstavljene su na izložbi u Banjaluci, ali zbog grafičke obrade nije ih bilo moguće u tom obliku stampati u publikaciji, zato smo ih morale prilagoditi našem formatu i uz male stilske korekcije i skraćivanja, objavljujemo u formi u kojoj su ih naše koleginice zabilježile, odnosno kako su ispričane.

Njihovu vrijednost prepoznale su autorke i autori knjige „Zabilježene“ i uvrstile u popis žena koje su ostavile traga u javnom životu Bosne i Hercegovine. Tim više smo ponosne na ovu akciju i takođe svjesne da primjera „tihih heroina“ ima svuda oko nas, pa nas možda sljedeće stranice potstaknu da ovakve i slične primjere, češće bilježimo jer na taj način pišemo našu, žensku istoriju.

BIJELJINA: Anka Todorović, političarka, nastavnica i humanistkinja

Zahvaljujući njoj Bijeljina je bila među rijetkim opštinama koja je povećala socijalnu pomoć sa zakonskog minimuma i donijela odluku o proširenim pravima za porodice djece sa posebnim potrebama o pravu na (plaćeni) smještaj u vlastitu porodicu.

Anka Todorović, nastavnica srpskog jezika, prva poslijeratna odbornica Srpske demokratske stranke u Skupštini opštine Bijeljina ostala je najomiljenija odbornik/ca u kratkoj novijoj istoriji bijeljinskog parlamentarizma. Političar suprotstavljene stranke za njen odbornički angažman javno je rekao da je ona djelovala i nastupala upravo onako kako je on uvijek mislio da treba da izgleda rad odbornika.

Od 2000. do 2012. godine tri puta je uzastopno birana za odbornicu u Skupštini opštine Bijeljina, svaki put dobijajući veći broj ličnih glasova. Za svaku sjednicu Skupštine imala je pripremljena odbornička pitanja i/ili inicijative građana. Uporno i strpljivo zastupala je interes svojih birača, bilo da se radilo o potrebama običnog, malog čovjeka ili šire zajednice.

Na nekim inicijativama istrajava je godinama, kao na odlukama o socijalnim davanjima, izgradnji osnovne škole i ambulante porodične medicine u bijeljinskom naselju Koviljuše u koje se i sama naselila.

Rođena je i odrasla u Crnoj Gori, u Nikšićkoj župi. Nedugo nakon zavjetka Pedagoške akademije, zapošljava se u Brezi i udaje za akademskog slikara Nenada Todorovića, s kojim ima dvije kćerke, Milicu i Vesnu. U Brezi je živjela i radila 17 godina. Godine 1992. među talasom izbjeglih i prognanih i Anka Todorović dolazi u Bijeljinu. Počinje da radi kao nastavnica u Osnovnoj školi u Janji gdje će izbjeglištvo i progoni ostati ključni društveni milje narednih 15 godina. Iz većinski bošnjačke Janje odlazili su ili proganjeni Bošnjaci a u njihove kuće i imanja useljavali se Srbi, izbjegli ili prognani iz različitih krajeva BiH. Poslije rata, proces je bio obrnut, Bošnjaci su se vraćali a Srbi morali da

traže drugi smještaj. Anka nije bila među onima koji su ova teška, a nekada i incidentna dešavanja mogli da izmijeni, ali je, i sama prognanica, radeći u takvom ambijentu, očuvala u sebi ljudskost i dobrotu, ne dijeleći ni svoje đake ni kolege prema naciji kojoj pripadaju. Kako je i sama tada živjela u Janji, njeni sugrađani i Srbi i Bošnjaci njenu čovječnost su nagrađivali glasovima na izborima.

Anka Todorović je iskrena, jednostavna i topla žena koja u svakom poslu kojeg se prihvati nastoji da uradi najviše što može. Odbornički mandat obavljala je u pravom smislu kao predstavnica građana. Baveći se humanitarnim radom nastoji da pomogne djeci sa posebnim potrebama i siromašnima. Kao nastavnica, uči svoje đake da budu dobri ljudi, obrazovani i aktivni građani. Kao žena, najiskrenije pomaže rad ženskih organizacija podržavajući javno njihove akcije. Ovo su riječi koje bi za Anku napisao svaki građanin/ka Bijeljine koji je poznaje.

Na mirovnim skupovina ona svoju poruku mira ilustruje, kao nastavnica iz davnih vremena, poučnom pričom:

„Išao slon i na putu najde na vrapca koji je ležao sa nogama okrenutim prema nebu.

-Zašto ležiš na sred puta? Skloni se, nastradaćeš, reče mu slon.

-Ležim jer moram da spriječim nebo da padne na Zemlju, odgovori vrabac.

-A kako misliš da to može spriječiti? Vidi samo kako si mali, kako su ti male nožice, podsmješljivo će slon.

-Neka svako uradi koliko može, odgovori vrabac.

Anka duboko vjeruje da je put mira da svi učinimo koliko možemo.

BRATUNAC: Danica (Perić) Lončarević

Rođena sam 1947. godine u selu Pučile kod Bijeljine. U porodici nas je bilo troje djece, dva brata i ja. Iako su mi roditelji bili siromašni, uspjeli su da nas sve troje školiju. Stariji brat je bio književnik i novinar, mlađi komercijalist i obojica su radili u Bijeljini.

Moj životni put je bio drugačiji od njihovog. Učiteljsku školu sam završila 1965. godine u Bijeljini. Bila sam jedna od najboljih učenika u odjeljenju. Po riječima profesora Bože Pavlovića, koji mi je predavao metodiku, bila sam rođena za poziv koji sam izabrala. Kao primjerna i društveno aktivna učenica u četvrtom razredu Učiteljske škole primljena sam u Savez komunista.

Po završetku školovanja radni vijek sam počela u opštini Srebrenica. Udalala sam se 1969. godine u Bratunac za muža koji je bio divan čovjek. On je imao razumijevanja za moj cijelokupan rad. Rodila sam dvoje djece. Danas sam baka četvoro unučadi koji su naslijedili mnoge moje osobine, jer sam ja imala tu želju da budu pošteni, vrijedni i da cijene svakoga ko ima pravilne stavove u životu. Muž mi je umro prije deset godina, ali uspomene na njega su neizbrisive i nezaboravne.

U septembru 1965. godine sam iz ravne i plodne Semberije otišla da radim u selu Milačevići kod Srebrenice. Selo je bilo udaljeno 6 km od glavnog puta Bratunac - Srebrenica. Do sela se moglo doći samo na konju ili pješice uskom stazom, koja je vijugala pored Potočarske rijeke. U školi nije bilo struje ni vode. Radila sam sa dva odjeljenja tj. prije i poslije podne.

Iako mlada i neiskusna veoma brzo sam se uklopila u seoski život. Počela sam u slobodno vrijeme da se družim sa seoskom omiladinom. Iz razgovora s njima saznala sam da ima mnogo odraslih nepismenih. Djevojaka je bilo više nego mladića. Zajedno sa koleginicom sa kojom sam radila, na moju inicijativu u slobodno vrijeme smo počele da držimo časove, da bi naučile tu omladinu da čitaju i pišu. Poslije su oni vanredno polagali u Osnovnoj školi u Potočarima jer je ona imala dozvolu za vanredno polaganje. I dalje sam bila član Saveza komunista, čije se sjedište nalazilo u Srebrenici. Nije mi bilo teško odlaziti pješice do Potočara a odatle autobusom do Srebrenice, da bih prisustvovala sastancima na kojima sam bila veoma aktivna. Postala sam član Opštins-

skog komiteta omladine u Srebrenici. Poslije provedene dvije godine rada u Milačevićima, dobila sam radno mjesto u Potočarima. Tu mi je bilo lakše raditi, a i mogla sam više da se angažujem u društvenom radu. Omladinke iz sela su bile zdravstveno neprosvijećene. Otišla sam do Crvenog krsta po nagovoru jednog ljekara, da s njima porazgovaram kako bi se moglo pomoći toj omladini u zdravstvenom prosvjećivanju. Od njih sam dobila odobrenje, pa smo koleginica i ja subotom i nedjeljom držale časove iz te oblasti. Djevojke su bile prezadovoljne, jer su imale priliku pored toga što su nešto naučile i da se druže, što je nedostajalo seoskoj omladini. U nekoliko mandata bila sam predsjednica Radničkog savjeta, Zbora radnih ljudi, predsjednica sindikalne organizacije kao i aktivna u većini SIZ-ova koji su tada postojali. Nagrađena sam Priznanjem za učiteljski rad od Republičkog zavoda, koji se tada nalazio u Sarajevu. Od Skupštine opštine sam dobila Zahvalnicu za svoj društveni rad za Dan opštine 9. marta 1991. godine.

Već tada se u vazduhu osjećalo da će se dogoditi nešto neprijatno. Na srebreničkoj opštini sam radila 26. godina i 2 mjeseca. U međuvremenu, uz rad završila sam Pedagošku akademiju u Užicu u septembru 1974. godine i stekla zvanje „nastavnika razredne nastave“.

Živjela sam u Bratuncu i svaki dan 2 godine i 2 mjeseca putovala do Potočara. Novembra 1991. godine zbog situacije u kojoj sam se našla prešla sam da radim u selu Voljavica kod Bratunca. Ponovo sam morala putovati, ali ljubav prema pozivu koji sam odabrala je bila veća od svih poteškoća na koje sam nailazila.

U aprilu 1992. godine došlo je do nemilih i strašnih događaja. Morali smo djecu rastupiti, a mi smo čekali dalje naređenje.

Rat je počeo, a s njim i nevolje koje su zadesile sve građane BiH. Ovo je ukratko moja životna priča do rata, a sada ću vam ispričati istinitu priču koju sam doživjela u ratnom vijetu. Ovom pričom ću potvrditi svoja opredjeljenja i pokazati da sam uvijek željela da svi živimo zajedno i da sam pomagala koliko sam mogla da u Bratuncu ponovo sija isto sunce za sve i da bude kako je nekad bilo.

Priča o uplašenim dječacima.

Radila sam kao učiteljica u OŠ. "Vuk Karadžić", u Bratuncu. Sve do rata bila sam po selima Srebrenice i Bratunca, a u toku rata sam postala „gradska“ učiteljica. To je vrijeme koje će mi ostati u sjećanju kao nešto najružnije i najtužnije.

Vodila sam prvi razred u toku ratnih zbijanja. Uplašene dječje oči su me gledale i upijale svaku moju izgovoreniju riječ. Ta generacija je bila najbolja generacija u mome dugogodišnjem radu. Među njima je bio jedan mali plavooki dječak, koji je odmah privukao moju pažnju. Njegove oči su bile uvijek tužne, on neispavan izgužvanog odijela i pocijepanih knjiga. Iz razgovora sa njegovom majkom saznala sam da je izbjeglica iz Sarajeva, da ih ima četvoro djece. Otac je morao da bude na ratištu, a kad bi dolazio kući opijao bi se, tukao majku i djecu. Tad bi oni bježali iz kuće i spavalii u štali sa ovcama. Kada se rat završio otac se zaposlio u rudniku. Platu koju je zarađivao trošio je na piće u jednoj prodavnici. Porodica je sve više tonula u bijedu. U Savjetu odjeljenske zajednice bila su tri roditelja, na moju inicijativu oni su se jednoglasno složili da pomognemo tom dječaku. Trgovca kod koga je trošio novac na piće, zamolili smo da prvo toj djeci pošalje: brašna, soli, ulja, šećera i ostalih namirnica, a za ostatak novca njemu da daju da pije. Trgovac se sa tim složio, jer je novac ostajao u njegovoj prodavnici. Jedna gospođa, koja nije željela da se zna njeno ime, uplaćivala mu je za užinu. Zajedno smo mu sakupljali garderobu i kupovali knjige i sveske. On je postao veseliji, počeo je da se druži sa djecom. Bolji učenici su mu pomogli zajedno sa mnom da nadoknadi propušteno gradivo. Na oproštajnoj večeri, kada su odlazili od mene, uručili smo mu prigodan poklon po kome će nas se sjećati. Bio je srećan i zadovoljan.

Ja sam primila nove pravake, a oni su nastavili školovanje u starijim razredima. Kad su bili sedmi razred, u Bratunac su se počeli vraćati starosjedioci Bratunca - Bošnjaci. U njihovo odjeljenje stigao je novi učenik - Bošnjak. Bio je uplašen prvih dana. Djeca naučena da pomažu, da razumiju nečiju nevolju, odmah su ga prihvatile kao pravog druga. Sudbina je htjela da sjedi sa dječakom kome je posvećena

ova priča. Oni su postali nerazdvojni drugovi, dijelili su jednu bombonu, ako nisu imali više. U dvorištu su se zajedno igrali, odlazili na igralište zajedno, pomagali jedan drugom u učenju. Čak su se i njihovi roditelji sprijateljili i posjećivali jedni druge.

Otac pomenutog dječaka je prestao da pije, porodica je počela da živi normalnim životom.

Danas su to odrasli ljudi. Obojica su završili srednju školu, oženili se i zasnovali svoje porodice. Pored mene nikad nisu prošli da me ne pozdrave.

Danas sam u penziji. Svoju ljubav prema djeci nikad nisam zaboravila. I sada pomažem i radim s mnogim učenicima kojima je potrebna pomoć da bi lakše savladali gradivo.

VIŠEGRAD: Branka Čarapić, višegradska pjesnikinja

Rođena je 18.02. 1953. godine u Foči, a cijeli radni vijek radi kao učiteljica. Svakodnevno druguje sa još jednom od niza generacija učenika i učenica osnovne škole Vuk Karadžić u Višgradu. Nastavlja rad na opštim zadacima škole u vaspitanju i obrazovanju. Radi na vaspitanju djece u duhu humanosti i solidarnosti, pružajući pomoć onima kojima je potrebna, sve u cilju izgradnje zdrave ličnosti. Voli posao kojim se bavi i njeguje prijateljske odnose. Približavajući se kraju radnog vijeka ne predaje se i bavi se drugim aktivnostima. Slobodno vrijeme posvetila je radu u Srpskom sokolskom društvu «Soko» kućna radinost u Dobrunu, gdje sa grupom žena vrijedno tkaju, pletu, heklaju, vezu, slikaju na svili i pišu pjesme. Članica je Društva ljubitelja pisane riječi «List» a pjesme su objavljivane u zborniku «Dobrunski svici» i u Drugom zborniku radova uz Andrićeve jubileje. Velika je zaljubljenica prirode i cvijeća, što je iskazala u knjizi „Mozaik biljaka“. Članica je Udruženja žena „MOST“, predsjednica aktiva žena SDS-a Višgrad i aktivna učesnica u svim akcijama Crvenog krsta Višgrad.

SUNCE NAS ISTO GRIJE

Čudne ptice nebom letе,
Sad ih gleda svako dijete.
Isto Sunce sve ih grije,
Nekom hladno, nekom toplije.

Stihovi namjenjeni akciji mira

*Borili smo se protiv patnje i bola
Zavađeni shvatiše, dosta je toga
Zajedno, istim vozom odlazimo u
daleke krajeve, a istim se vraćamo na
zgarišta
U ovim teškim godinama tražimo
način, da kroz bolju organizovanost
nađemo najbolji put do mira i pružimo
pomoć onima kojima je potrebna*

Priča Branke Čarapić

Pojavio se na vratima pognute glave.

„Mogu li ja ići kod vas učiteljice?“ Glas mu je podrhtavao, bio je uplašen.

„Da.“ rekoh.

„Ti idi kući i dođi po mene“, obratio se uplašeni dječak majci.

Gledala sam ga, oči su mi suzile.

„Drugari, stigao nam je novi učenik“, obratim se učenicima.

Svi su ga posmatrali s osmijehom na licu. Frizura na glavi, torba na leđima i dječak sjede u prvu klupu.

„Pomozite drugu“, rekoh i učinilo mi se da će svakog trena zaplakati. Pomilovah ga po glavi. Podiže oči, zamagljene od suza.

„Vi ste učiteljice kao moja majka, samo me pomiluje po glavi i kaže, budi dobar i slušaj“.

Tako je trajalo četiri godine našeg druženja uz zajedničko rješavanje svih problema. I danas sam srećna što sam pomogla dječaku Adnanu, da upozna novu sredinu i druge sa kojima i do danas održava prijateljske odnose, mada je odavno otišao iz grada. Često se sjeti i mene i obradujem se svaki put kada ga čujem. Postao je uspješan mlad čovjek zdravog razmišljanja. Srećna sam ako sam ja, na bilo koji način doprinjela izgradnji njegove ličnosti.

SARAJEVO: Dr. Lidija Salcer - Šunjić

„...vi kažete kako sam ostala. Jednostavno neki inat, prkos je u meni...Volite svoj grad, ljudе, dajete maksimum od sebe..

Diplomirala sam pred sam rat, u oktobru 1991. i krenula na ljekarski staž koji traje godinu dana. Rat je počeo u aprilu 92. godine, kada sam već bila na traumatologiji. U ratu sam bila ljekarka opšte prakse, a nakon rata sam specijalizirala porodičnu medicinu. Sam šok je bio kad sam jedno jutro krenula na posao i nije nikoga bilo, muk je vladao. Jedan čovjek mi je prišao na stanici i pitao: „Gdje si pošla?“. Ja: „Na posao.“ On: „Vrati se, dijete kući, nema posla, danas niko ništa ne radi“. To me uplašilo, bilo je jezivo. Tada sam živjela u porodičnoj kući s mamom i sestrom u Sokolović koloniji, gdje se desilo prvo bombardovanje. Ja sam se već aktivirala i javila u ambulantu koja je оформljena u tom naselju. Zbog nesigurne situacije koja je vladala i nemogućnosti da se ranjenici prevezu u ambulantu, pružala sam prvu pomoć gdje sam stigla, a čak i ponekad u sopstvenoj kući. Nakon nekog vremena bili smo primorani da se preselimo na Vojničko polje kod djeda, bake, tetka i tetke, gdje sam provela cijeli rat, a mama i sestra su se vratile kada se ukazala prilika za

to. Bilo mi je teško. Udalila sam se u decembru 1993., a zaposlila se 1.03.1993. u Buća potoku. Bila sam mlada i neiskusna ljekarka željna znanja, čitala i učila svakodnevno. Imala sam pomoć od kolegice s kojom sam radila, dopisivala smo se preko poruka koje smo ostavljale jedna drugoj na stolu, tako smo riješavale sve što je nejasno. Odmah smo startali s ratnom hirurgijom u vrlo teškim uslovima. Radili smo u prostoru nekadašnje čevabdžinice, bez grijanja pod punom zimskom opremom. Svaki Dom zdravlja je slao jednog ljekara/ku opšte prakse i jednog pedijatra/iku na mjesec dana u drugi Dom zdravlja na ispomoć, tako sam i ja premještena u ambulantu Hrasnica. Imali smo materijala za rad, jer smo se na početku povezali s privatnim ordinacijama, koji su nam predali sve što su imali. Muž mi je u tom periodu bio na Igmanu u odbrani, pa smo se suočavali s problemom oko stana, jer uvijek je postojala opasnost da neko drugi useli u vaš stan. Svaki dan sam radila,

išla i vraćala se s posla pod najtežim granatiranjima. Radila sam s sestrom u ambulanti i vrlo živo se sjećam jednog jutra kada sam išla na posao na ulici smo bili samo ja i jedan crni pas.

Bilo je pozitivnih stvari, pomogla sam jednom momku kojeg je snajperista ranio u ruku. Pružili smo mu prvu pomoć, moj djed je u podrumu pronašao materijal za mobilizaciju. Kada je bilo sigurno, on je transportovan u ambulantu. Pomogla sam i svojoj komšinici koja je imala tešku povredu stomaka, pružila sam joj prvu pomoć, danas je ona živa, udata žena i sretna majka. Često se sretnemo i uvijek se fino ispričamo.

Bilo je nekog manjeg straha, ali išla sam preko piste, često..vraćala se svaki put.. Kažete kako sam ostala, neki inat, prkos je bio u meni, jednostavno volite svoj grad, ljudi i dajete maksimum od sebe.

MODRIČA: Mirsadina priča

Muž i ja smo se početkom 90-tih godina doselili u Modriču, gdje smo kao mladi tehnolozi dobili posao. Mart 92. godine. Sama sa dvoje djece, brojim dane do povratka muža koji je bio na stručnom usavršavanju u Njemačkoj. Roditelji zovu da dođem, plaše se. Nisam željela da izađem iz stana koji smo nepunu godinu prije dobili i namjestili.

U međuvremenu su telefonske linije prekinute i ja više nisam imala kontakt sa mužem i rodbinom. Žena koja je ponekad dolazila da mi pričuva djecu mi je jednog dana rekla da odlazi u Srbiju, kod rodbine. Dala mi je nešto zaliha hrane i ja sam tada shvatila da nemam baš nikoga i da je stanje ozbiljno. Bila sam očajna. Imala sam osjećaj da u zgradi nema nikog osim mene i moje djece. Bezuspješno sam kucala komšijama, od vrata do vrata. Niko ne otvara. Tu noć neću nikad zaboraviti. Smrtno uplašena, grlića sam svoju djecu i utišavala ih da ne galame, jer sam na ulici vidjela da prolaze kolone natovarenih kamiona, putničkih vozila, traktori, freze... Odjednom sam čula tiho ku-

canje na mojim vratima. Uplašila sam se i nisam smjela da se javim. Kucanje se ponovilo, a onda sam čula ženski glas kako mi polako govori: „Otvari Mirsada, to sam ja, komšinica!!!“

Bila je to komšinica Petra koja je sa porodicom živjela u istoj zgradi, sprat niže mene. Osim povremenih susreta u haustoru, nikakve druge kontakte nisam imala sa njom i njenom porodicom. Ušla je u moj stan i rekla mi da brzo spremim djecu. Niti sam ja pitala gdje idemo, ni s kim. Sjećam se samo nekog starog „juga“ kojim nas je ona odvezla u neko selo izvan Modriče u porodičnu kuću njenih roditelja. Bila je to omanja porodična kuća u Vranjaku, u kojoj nas je bilo osmoro, Petrina majka, starica od sedamdesetak godina, Petra sa svojih troje djece i moja djeca i ja. Nikada neću zaboraviti sa koliko pažnje je Petra brinula o svima nama. Bodrila me je i ulivala nadu da će sve biti dobro. Znam da joj nije bilo lako i da je i ona strahovala za sebe i svoju djecu, jer su to bila takva vremena kada se glava gubila zbog gluposti. Kod nje sam provela skoro četiri mjeseca. Za to vri-

jeme nisam imala nikakvih vijesti o mužu, roditeljima, bratu. Petra je preko nekih vojnih linija stupila u kontakt sa svojim rođacima u Beogradu. Sa njenom ličnom kartom sam prešla u Srbiju i stigla u Beograd, gdje su me sačekali njeni rođaci, kod kojih sam provela desetak dana, a onda sam preko Crvenog krsta stupila u kontakt sa svojom rodbinom i ubrzo sam otišla u Mađarsku, pa u Njemačku gdje sam se našla sa mužem i rodbinom.

Sa Petrom sam ostvarivala povremene telefonske kontakte, a u ljeto 1997. godine smo se srele prvi put poslije rata. Žao mi je što nisam mogla da joj uzvratim za sve ono što je ona učinila za mene i moju porodicu. Još više mi je žao što nisam bila bliže da joj pomognem u trenucima kada se borila sa teškom bolešću. Igrom slučaja, Petrina kćerka se udala i živi blizu mene. Naše porodice su trajno vezane prijateljstvom i ljubavlju zahvaljujući Petri, ženi koja je zaslужila mnogo više od ruže koju ostavim na njenom grobu.

TUZLA: Priča o Mariji

Ovo nije nikakva drugačija priča do ona koja veliča ljudskost. Da bi smo sutra bili ponosni na sebe, danas tragamo za onim tananim nitima ljudskosti, jačima od svih strahova i nedaća.

Marija ima 67 godina. Kad krene na počinak, pomoli se. Za sebe, za druge, za ljude. Ujutro se budi, zahvalna na još jednoj prilici da pomogne onima kojima treba.

Završila je osnovnu školu u Tuzli, u naselju Solina, gdje i danas živi. Po završetku srednje medicinske škole, nakon 10 punih godina rada u zdravstvenoj ustanovi, odlučuje se posvetiti porodici i odgoju svoje tri kćeri.

Zatim je počeo rat. Marija i njen teško bolesni muž danima nisu znali ništa o svoje dvije kćeri koje su se kao studentice zatekle u opkoljenom Sarajevu. A niti one nisu znale da će njihov tata uskoro umrijeti.

Marija često spominje njegove posljednje riječi: „...Marija, želio bih znati samo da li su žive? I što god bude našim komšijama, nek bude i nama i našoj djeci. Mi samo domovinu Bosnu i Hercegovinu imamo...“

Upamtivši posljednje riječi svog muža, Marija se društveno angažuje, pomažući obezbjediti smještaj i osnovne uslove za hiljade prognanika. Desetinama kilometara pješači,

kako bi obezbjedila vodu i hranu za nemoćne i slabe. I tako svaki dan. Ulagala je sebe za druge ljudski, kao žena, majka, vjernica i radnica.

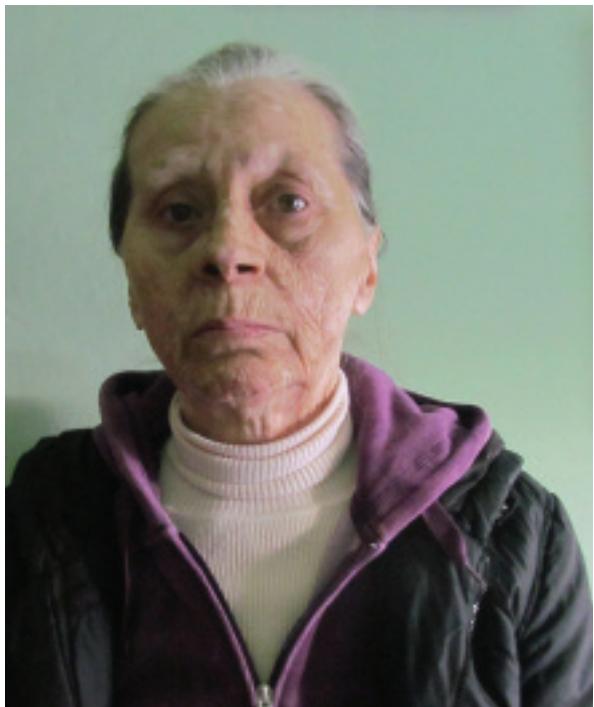
Pismo koje je preko Crvenog križa uručila poznanici u kojem joj kćerka iz Prijedora javlja da je živa, jedna je od Marijinih najdražih uspomena. Majka je majku prepoznała, shvatila i osjetila. Žena je ženu obradovala.

GRAHOVO: Priča o Željki

Željka Prša je rođena 06. 10. 1948 u selu Peći, opština Bosansko Grahovo. U Sarajevu je završila srednju ekonomsku školu i zaposlila se u pošti. Živjela je u Sarajevu na Grbavici, u multietničkoj sredini gdje su, kako kaže, svi živili „kao jedna porodica“. Imala je komšinicu Seidu sa kojom se družila 27 godina koju je čuvala i vodila svugdje sa sobom, u teška ratna vremena. U doba rata dok je Grbavica bila pod srpskom vlašću bila je u prilici da donosi hranu i osnovna sredstva za higijenu Seidi i ostalim komšijama nesrpske nacionalnosti. Jedan od događaja koji joj je ostao u sjećanju iz tog perioda je posjeta komšiji u bolnici na Palama gdje je vidjela čovjeka u zavojima kome su se samo oči vidjele. Komšija joj je rekao da mu je potrebna pomoć, ima petoro djece, ali nemaju osnovne namirnice za život, čak ni brašna. Potresena tom pričom Željka je izvadila sav novac koji je trenutno imala u džepovima i dala tom čovjeku koji je jedva prihvatio pomoć.

To je trajalo do 1992. godine kada se vratila u Bosansko Grahovo, u rodno selo Peći gdje je živjela do jula 1995., kada je iseljeno kompletno stanovništvo Grahova.

U poslijeratnom periodu nastavila je da pomaže ljudima. Vozila je ljude u Sarajevo, Mostar i druga mjesta u BiH u kojima je još uvek bilo tenzija. 1996. godine, prilikom svog prvog dolaska u Sarajevo odlučila je posjetiti Seidu koja je vodila klub novinara u tom periodu. Njihov prvi susret nakon rata je bio takav da se Seida onesvijestila ugledavši Željku, a njihovo druženje koje je prekinuo rat traje i danas. U to poslijeratno vrijeme devedesetih godina

kada su svi putovali sa strahom, vozila je prijateljicu iz Valjeva (Republika Srbija) u Mostar, te uzimajući u obzir da mogu naići na probleme rekla joj je da u Mostaru ne progovara (ekavski) dok ne bude moralna. Prijateljica je nije odmah poslušala, te su doživjele neprijatnost od prolaznika koji je rekao: „Srbijanci mi ne trebaju“. Prilikom jednog od tih brojnih putovanja, na graničnom prelazu u Srbiju, dok su joj granični službenici pretresali automobil, uočila je nepoznatog čovjeka koji trči prema njoj. Na prvi mah Željka je bila uplašena pomislivši: „Šta sam uradila i šta će mi ovaj uraditi“? Čovjek je sa oduševljenjem rekao: „Evo žene koja me je spasila“. Zapanjena, rekla mu je da ga ne poznaće, ali je on rekao: „Ne možeš me ni prepoz-

nati jer sam bio tada u bolnici, u zavojima, ali sam ja tebe uspio odlično vidjeti i upamtiti i dobro djelo koje si učinila“.

U Bosansko Grahovo se vratila u decembru 1999 godine. Svu imovinu koju je imala zatekla je srušenu. Pomoć da obnovi kuću pružio joj je brat. Nedugo nakon povratka upoznala je Danku Zelić, predsjednicu Udruženja građanki „Grahovo“ i odlučila da osnuje udruženje za pomoć povratnicima. I pored nezaposlenosti i teške situacije u kojoj se Željka našla kao povratnica u Bosansko Grahovo nastavila je pomagati ljudima, dijelila je komšijama hranu, vozila komšije ljekaru, zvala veterinare kada je kome to potrebno, ali nikada nije naplaćivala

svoje usluge, vodeći se time da su kao povratnici svi jednaki i svima je teško. Dok je sjedila u svom dvorištu u Grahovu, pored njene kuće zaustavilo se auto francuskih registarskih tablica. Prije nego je iko izašao iz auta Željka je sa komšircicom prokomentarisala da ona nema nikoga u Francuskoj, što je potvrdila i komšinica da nema ni ona. Iz auta se pojavila Željkina radna koleginica koja je otišla u Pariz, a po dolasku u BiH, dovezla se do Grahova da bi je vidjela, nakon 10 godina.

Željka kaže da joj se cijeli život svodio na pomoć komšijama, prijateljima i dobrotnom radu. Bez obzira na sve nedaće, njen životni moto je: „Idem dalje, šta je bilo, bilo je“.

ZENICA: Duška Andrić – feministkinja i aktivistica

Rođena sam 24. 02. 1964. godine u Zenici.

U proljeće 1993. godine sasvim slučajno sam na jednom sastanku srela Moniku Hauser. Govorila je o svom dolasku u Zenicu, o svojoj misiji da pomogne ženama koje su preživjele ratno silovanje. Bila sam fascinirana načinom na koji govori, jasno i odlučno. Miješali su se divljenje, saosjećanje, tuga, bijes, užasnutost, stid... Preplavio me snažan osjećaj krivice. Šta ja radim? Ne mogu više sjediti kao posmatračica i samo žaliti! Moram preuzeti odgovornost i učiniti nešto. Medica je postala moj dom kao i dom svih žena koje su u njoj radile kao i žena koje su preživjele silovanje, mučenje i ranjavanje.

U to vrijeme svima je na neki način život bio ugrožen. Imala sam onu famoznu „plavu karticu“ koju je izdavao UNHCR. Sad je gotovo smiješno kako smo naivno mislili da nas to kao, štiti. Česti prolasci kroz kontrolne punktove na linijama razgraničenja, odlasci prema Tuzli, Gračanici, Vitezu, Visokom, Kiseljaku, Metkoviću... Vojska, boga pitaj koja, i nikad ne znaš jesu li na punktu još uvijek „oni isti od prošli put“. Pitanja šta radim, kuda idem, šta se vozi u autu ili kamionu.... Nisam tada razmišljala o tome kako rizikujem život, ali, gledano iz ove perspektive shvatam da sam radila stvari

kojima sam se dobrovoljno izlagala dodatnom riziku i stavljala glavu u torbu. Bilo je to nešto najnormalnije što sam tada mogla uraditi. Osjećala sam to kao svoju obavezu, najmanje što mogu uraditi za sve one žene što su preživjele mučenja i silovanje, i sjećanje na one koje nisu preživjele. Osuđivala bih danas sebe da nisam učinila ništa.

BANJALUKA: Marija Kezić

Rođena je 7. oktobra 1944. godine, u zemunici na Petrovoj gori, nadomak Slunja.

Sa porodicom se doselila u Banjaluku 1950. godine.

Nakon završetka Učiteljske škole počinje da radi kao učiteljica u selu Fajtovci nadomak Sanskog Mosta, a tri godine kasnije zapošljava se u tekstilnoj firmi Mateks u kojoj je radila do penzije.

Udaja za Alojza Kežića umalo ju je stajala prekida svih odnosa sa svojom ocem koji na ovaj brak nije gledalo blagonaklono. Sve dok nije upoznao Alojzovog oca.

Marija i Alojz imali su troje djece – sina i dvije kćerke. Sin Vladimir poginuo je u ratu 1995. godine.

Na vijest o pogibiji sina Marija se zatvorila u kuću iz koje nije izašla skoro godinu dana.

Ali onda je uslijedio preokret. Susret sa drugim ženama koje su izgubile svoje najbliže i susret sa drugovima iz Kulturunog umjetičkog društva "Veselin Masleša", gdje je godinama igrala folklor, natjerali su Mariju da se prene i pokrene.

Marija je odlučila da se društveno angažuje. U Demokratskoj patriotskoj stranci, boračkoj organizaciji i lokalnim ženskim udruženjima.

"Marija je bila posebna žena. Nju je bilo nemoguće ne voljeti". Ovako je svoje sjećanje na Mariju koja je poslije kraće i teške bolesti umrla 2006. godine, počela Nada Budiša čiji suprug je poginuo u ratu, a ona ostala sa troje djece, bez igdje ičega.

"Marija je znala samo za ljubav, svakog je voljela, svima je ulijevala nadu. Meni je njen podrška mnogo značila. Bodrila me je, nije mi dala da klonem. Iako mi nije bila nikakav rod, iskreno sam je voljela", ispričala nam je Nada dodajući da "Marija nikada nikog nije osuđivala" i da se uvijek vodila motom da "svakom u problemu treba pomoći".

"Ona je uklanjala barijere među ljudima. Još uvijek se sjećam njene sahrane. Iznenada je krenula da pada jaka kiša. Ali niko od ljudi koji su došli na sahranu nije se ni pomjerio. Svi su plakali. Svima nam je ona bila važna. Tada sam shvatila da su je svi oni doživljali kao i ja, kao istinski očovječenu osobu", kazala nam je Nada dodajući da je Marija za vrijeme svoja dva odbornička mandata u banjalučkoj skupštini pokrenula mnoge inicijative koje su zaživjele.

"Izborila se da djeca poginulih i nestalih boraca dobijaju na početku školske godine novac za kupovinu knjiga, da redovni đaci dobijaju stipendije, da vrtićka djeca imaju određene beneficije, te da se riješi stambeno pitanje supruga poginulih boraca", prisjetila se Nada.

Pored političkog angažmana, Marija je bila aktivna i u nevladinom sektoru. Bila je među prvim ženama koje su krenule da prkose entitetskim granicama i posjećuju žene drugih nacionalnosti u Mostaru, Sarajevu, Srebrenici...

"Isto plačemo i ja i Hajrija i Petra. Iste su suze majčinske", govorila je Marija na

skupovima, nastojeći obnoviti pokidane veze među ljudima.

Njene dvije kćerke se sjećaju da je Marija većinu svojih odborničkih plata dijelila u humanitarne svrhe, dok oni sami često nisu imali dovoljno za hranu.

“Nedavno sam nekim nemilim poslom išla u borčaku organizaciju. Dok sam tamo stajala ušao je čovjek bez ruku. Kada je shvatio čija sam kćerka i da je Marija, u međuvremenu, umrla, počeo je da plače. Rekao mi je da je moja majka bila sjajna žena i da mu je pomogla da izgradi kućicu”, prisjetila se Vlatka, jedna od Marijinih kćeri, sa sjetom

dodajući: “Moje Mare se mnogi sjećaju”.

Marija je iza sebe ostavila i scenario za pozorišnu predstavu “Čuvaj svoju ludu glavu” koji je napisala na nagovor tadašnjeg studenta dramske režije. Predstava nikada nije izvedena.

Marija je sahranjena na uskom putiću, kraj grobnice svog sina, u Banjaluci.

Bila je jedna od pionirki/prvih žena koje su, nakon rata, vodile treninge “nenasilnog rješavanja konfliktata i izgradnje mira”.

I kao žena koja je iskreno voljela i davala, ne očekujući ništa zauzvrat.

BIHAĆ: Vahidina priča (Vahida Sulejmanović)

Sa sjećanjem na vrijeme iza nas, ili ljepše rečeno, izazovima svega onoga što smo prošli, je mali osvrt na život, odnosno suživot žena različitih nacija i religija. Rođena sam u trgovačkoj porodici, odgajana i školovana na temeljima zdrave tradicije, zdravih društvenih nadzora. Ekonomista sam po obrazovanju, društveno korisna ne samo tamo gdje obezbjeđujem egzistenciju. Od roditelja sam naslijedila da mi je obaveza poštovati prave, uljudne, dobre ljudi, bez obzira na vjeru i naciju, tako da problema nisam imala kada je počeo rat na ovim našim prostorima, što se tiče suživota sa građanima drugih nacija.

Kako su nas komšije iznenada i bez objašnjenja napustile čuvala sam njihove kuće. Ipak je u mojoj ulici ostalo dosta Srba. I dalje smo se družili, osuđivali nacionaliste.

Kako nismo svi bili isti po materijalnoj obezbijeđenosti sa živežnim namirnicama, nastupila su teška stanja, a najteža je bila glad. Uz ovo, jasno je, dešavalo se sve ono što remeti normalan život.

Početkom ratnih zbivanja u mojoj kući se srećom, zadesila veća količina prehrambenih namirnica, dok većina stanovništva nije imala tu sreću. Šećer i ulje je imalo nenormalno visoku cijenu - 40 maraka po litri i kilogramu.

Gospođa Radmila Nenadović je bila doktorica po struci, ostala je sa nama u Bihaću. Inače je radila u savjetovalištu za djecu i bila je poznata u našem gradu.

Jednog dana je došla kod mene da traži ili kupi 2 kilograma šećera te mi je dala 80 DM. Odbila sam primiti novac rekavši joj da bih to pamtila čitav moj život jer sam znala da je u tom, tada haotičnom stanju lako izgubiti ono što

je urođeno u meni: moral, ponos, čovječnost, koje sam naslijedila od svojih roditelja.

Sretna sam što to nije bio jedini slučaj pomoći ženi druge nacije, majci djeteta kojem je trebao ne samo šećer već i vjera da je kod mene sigurna i da je znala da može računati na mene i da će da pomognem. Moja snaga, volja da ostanem ista je nadjačala zlu sudbinu koja nas je zadesila, ali i saznanje da sam sretna što sam pomagala i da se dobro dobrom vraća. Muž i djeca živi i zdravi su izašli iz rata.

U ratu sam spoznala i onu drugu, tamnu stranu ljudi kojima sam pomagala a koji su zaboravili tuđe dobro. Živim skromno, uzdignute glave družeći se i dalje sa prijateljicama Srpskinjama, Hrvaticama, pa čak i sa onima koje nisu bile tokom rata u Bihaću. Kada je to moguće, pomažem i materijalno i intelektualno. Održavam one vrijednosti koje sam imala i prije rata i nikada se ne bih promijeila. Direktno sudjelujem i osuđujem sve što je negativno, što nije u skladu sa ljudskim vrijednostima.

O NAMA NOSITELJICE PROJEKTA

Pripremile:

Mirjana Tanasić,
Mirsada Rešidović

Prvobitno, planirale smo da damo samo kratke biografije svih učesnica u projektu.

Međutim, vođene novinarskom radoznalošću, Mirsada i Mirjana su portrete pretvarale u intervjuje koji su dobili karakter ličnih ispovijesti o godinama rata i promišljanja o izgradnji mira. Nastao je materijal kao mali projekat u projektu koji nismo željele zanemariti jer sagovornice se u njemu iznova suočavaju s prošlošću, otvaraju ključna polja izgradnje mira, razvoja društva i perspektiva ženskog djelovanja a ovoj publikaciji daju karakter – kazivanja istine.

Svaka od ovih priča ispunjena je snagom kojom su naše sagovornice prevladavale nevolje koje su ih zadesile, empatijom za stradanje drugih i energijom koju su unijele u projekat u koji su bile uključene.

One najbolje potvrđuju u kojoj mjeri je Mir sa ženskim licem bio potreban svima nama i zašto je bio uspješna mirovna akcija.

Aleksandra Lovren, Bosansko Grahovo

Pomirenje mora početi od škola

Na seminaru mi se prvi put desilo da me neko pita: „Kako se osjećaš?”, a to se pitanje čulo nakon svake teške teme. Shvatila sam da mi je upravo to da ispričam kako se osjećam donijelo veliko olakšanje, shvatila sam da je bitnije reći kako se osjećaš nakon nekog nemilog događaja, nego ispričati šta se ustvari desilo.

Aleksandra Lovren, rođena je 1982. godine u Livnu. Osnovnu školu je do 12-te godine pohađala u Bosanskom Grahovu, a završila u Banja Luci, zbog rata. Nakon završetka srednje škole u Banjaluci, odlazi na studije u Beograd, a u Bosansko Grahovo se vratila tek 2007 godine. Radila je povremeno sezonske poslove u struci, a od 2008. godine je u Udruženju građanki "Grahovo", prvo kao volonterk, a danas je u tom udruženju zaposlena.

U projektu *Mir sa ženskim licem* bila je lokalna koordinatorica za Bosansko Grahovo.

- Na seminaru su mi se vratila loša sjećanja iz devedesetih, osjećala sam kao da sam tokom tih četiri dana ponovo proživjela period 1991- 1995. Seminar u Tesliću bio je prva prilika da ispričam svoju priču. Razmjena iskustava sa ostalim učesnicama, te upravo ta prilika da ispričam svoju ličnu priču, pomogle su mi da sve ono što je loše ostavim daleko iza sebe, kao što i jeste u dalekoj, nepovratnoj prošlosti.

Aleksandra je bila djevojčica kada je rat počeo, ali se dobro sjeća svih dešavanja tokom ratnih godina.

-Bilo je teško sve vrijeme biti suočen sa ratnim dešavanjima svuda u okolini, ali sve ružno što rat nosi sa sobom osjetila sam s kraja 1994. godine do jula 1995. godine. Tada je iseljeno kompletno stanovništvo Bosanskog Grahova i ja sam bila primorana napustiti svoj dom. Period koji sam provela u Bosanskom Grahovu pamtim kao najljepši period mog života, to su bile godine bezbrižnog djetinjstva.

Vjeruje u moć žena da grade mir.

-Pođimo samo od činjenice da nijedna žena ne bi poslala svoje sinove, muževe i

braću u rat, a nema žene koja nema bar jednu od ovih uloga, majke, supruge ili sestre. Zbog tih svojih uloga one imaju veću želju da se uključe u izgradnju mira. Žene bi više (od muškaraca) brinule o potrebama ljudi, pomogle bi u tome da se prevaziđe mržnja i strah prema nekome ko je drugaćiji samo zato što je druge vjere ili nacije. Da bi se to postiglo potreban je kontinuiran i predan rad, te promjene u školstvu. Generacije koje odrastaju nose određene traume, strah i nepovjerenje što može dovesti do novog sukoba.

Aleksandra smatra da je pogrešno stalo pogledavati u prošlost.

-Prošlost ne možemo izmijeniti, iz nje treba izvući pouke, te ići dalje, graditi sadašnjost i gledati u budućnost. Samo tako možemo spriječiti nove sukobe i stradanja nas i naših potomaka. A to je dovoljna motivacija da svako od nas pređe na stranu aktivistkinja za izgradnju mira.

Važno je učešće medija

“...možda je trebalo još vremena kako bi smo se ‘otvorile do kraja’ jer sam stekla utisak da smo samo zagrebale po površini...”

Alma Erak iz Udruženja žena „Most“ iz Višegrada bila je koordinatorka u svom udruženju, a osim što je i sama prošla sve treninge i radionice u okviru projekta, organizovala je radionicu Živimo li u miru Višegradu i lokalnu akciju mira u svom gradu po nazivom *Mir u zajednici kreiran po mjeri žene*.

Rođena je u Bugojnu, a do 1994. godine živjela je u Novom Travniku. Danas živi i radi u Višegradu. Udata je i majka dvije kćerke. Jedna je od osnivačica Udruženja žena „Most“, gdje je i zaposlena.

Smatra da mirovni procesi zahtijevaju mnogo više spremnosti pojedinca/ke za dijalog sa osobama s druge strane, nego što smo do sada u BiH imali priliku da vidimo. Žene moraju da budu dio tog dijaloga i ukupnog procesa pomirenja.

-Mislim da žene kroz svoju emociju mogu mnogo doprinijeti procesu pomirenja i suživota u BiH. Mi smo bliske jedna drugoj i u patnji i u miru i znamo se izboriti s tim na pravi način. Alma ocjenjuje da Mir sa ženskim licem predstavlja početak procesa pomirenja, nakon čega bi trebalo da se radi na uključivanju svih sektora društva, od nevladinih organizacija do institucija koje se bave socijalnim radom, obrazovanjem. Mediji takođe moraju biti dio procesa izgradnje mira.

Prema njenom mišljenju, suočavanje s proslošću na temelju istine i pravde jedini je put koji vodi ka izgradnji bolje budućnosti za BiH i njene građane. Alma naglašava da je projekat Mir sa ženskim licem jedinstven po tome što su se po prvi put u BiH okupile žene iz nevladinih organizacija, iz FBiH i RS, kako bi osnažile svoje kapacitete i uključile se u mirovni aktivizam i povezale se sa drugim organizacijama aktivnim u oblasti tranzicione pravde i izgradnje mira.

Almina očekivanja od treninga suočavanja sa prošlošću su više nego ispunjena, jer je imala bojazan kako će sve funkcionišati obzirom na različitost učesnica.

-Mada smo se poznavale medusobno, neke više a neke manje, nikada do tada nismo imale prilike da se upoznamo i kroz prizmu suočavanja. Bila sam iznenadena koliko sam slabo poznavala osobe za koje sam mislila da znam sve o njima, ali pod jako dobrom rukovodstvom trenerice Tamare Šmidling saznala sam mnogo detalja iz života učesnica. To mi je dalo hrabrost da se više aktiviram i učestvujem u procesu izgradnje mira.

Najjači utisak koji nosi sa radionica jesu lice priče u kojima su žene govorile o svojim patnjama i osjećanjima u određenim periodima rata.

-Nakon tih priča nastao je osjećaj dublje povezanosti, mada smo bile iz različitih gradova i različitih etničkih grupa, ni u jednom

momentu se ta različitost nije osjetila, nego se još više pojačao osjećaj razumijevanja i saosjećanja sa grupom.

Amra Pirić, Tuzla

Odrastala sam željna boja, radosti, slatkiša i hljeba

“Ne znam da li je patrijarharni odgoj i razdvojenost rodnih uloga uzrok slabijeg ženskog aktivizma u procesu izgradnje mira, no znam da svaka od nas nosi u sebi volju da živimo dostojanstvene živote, kakve zavrijeđujemo, Mi, bosanskohercegovačke žene, moramo prestati da pasivno prihvatomо uloge koje nam se nude, jer samo odbacivanjem tog modela postajemo, sopstvenim izborom i dostojanstveno, pokrećući pozitivnih društvenih promjena...”

Rođena je u Tuzli u kojoj je odrasla i završila školovanje. Na Univerzitetu u rodnom gradu završila je studij psihologije i pedagogije, a na Univerzitetu u Novom Sadu pohađa master studije.

Amrina radna biografija počinje volonterskim radom u Crvenom križu, a preko akcija ove organizacije, povezala se i sa drugim organizacijama. Tako je došla i u „Horizonte“.

-Kroz projekat „Mir sa ženskim licem“, prošla sam edukaciju za trenericu iz oblasti izgradnje mira. Ono što je posebno hranilo moj entuzijazam jeste činjenica da se projekt sprovodi na području cijele Bosne i Hercegovine.

Amra ističe da je tokom ratnih godina doživjela dosta toga i strašnog i teškog.

- Iz ratnih sjećanja posebno izdvajam 15. maj, to je dan kad je u mom svijetu počeo rat. Naredno sjećanje veže se za očeve ranjavanje kojem sam prisustvovala. Ta dva događaja su duboko urezana u moje sjećanje do svakog detalja kog su moja čula zabilježila, do tančina se sjećam kao da su bila jučer. Pored toga, ono što me je odredilo u daljem životu jeste glad od koje se nije moglo pobjeći. Odrastala sam željna boja, radosti, slatkiša i hljeba. Običnog bijelog hljeba. Koliko je to iskustvo gladovanja

bilo traumatično pokazuje to što sam, po završetku rata, pronašla malo skrovište u koje sam ostavljala slatkiše. Te slatkiše sam skrivala sama od sebe, a dobijala sam ih u paketima koje nam je slao moj, sada rahmetli, dido iz Maglaja, On je, iako je i sam dosta teško živio, u to vrijeme, ipak nekako uspijevao da nama, povremeno, pošalje paket hrane, Možete zamisliti o kojoj gladi govorim, strašnoj gladi.

Amra ističe da je neprocjenjiva vrijednost radionica o suočavanju s prošlošću.

-Kroz radionice sam imala priliku vidjeti da nisam jedina, da kolektivno nosimo terete koje ne moramo nositi, te da postoje načini da se s manje bola borimo za mir i izgradnju boljeg, humanijeg društva, Projekat Mir sa ženskim licem mi je omogućio da zavirim u sebe, da ne bježim od uspomena i da iskustvo odrastanja u ratu ne doživim kao konačnu tragediju. Danas je iskustvo na mojoj strani, slobodno dišem i sretna sam što nisam dozvolila mržnji da me zatruje.

Amra smatra da je BiH društvo u kojem su žene resurs koji se koristi nedovoljno i sporadično, a takav stav društva direktno utiče na smanjen angažman i odgovor žena, prvo kroz politiku, a zatim i kroz ostale društvene sfere i aktivnosti.

Saradnju Udruženja „Horizonti“ i Fondacije „Lara“ ocjenjuje kao izrazito pozitivan primjer aktivističkih organizacija koje sinergijski djeluju ka istom cilju- izgradnji boljeg društva za sve građane Bosne i Hercegovine.

Biljana Topić, Modriča

Rat mi je uzeo djetinjstvo

“Duboko potisnuta teška ratna sjećanja našla su put i isplivala na površinu da se sada, kao odrasla osoba, ponovo suočim s njima. Bilo je to potpuno novo iskustvo za mene, neprocjenjivo iskustvo na seminaru u Tesliću...”

Biljana je rođena 31. maja 1981. godine u Bugojnu. Osnovno obrazovanje, tokom kog je, ne svojom voljom, tri puta mijenjala mjesto stanaovanja, otpočela je u rodnom gradu. U prvi razred je krenula u bugojanskoj OŠ „Stipe Đerek“, a 1992. godine, kad je počeo rat u Bosni i Hercegovini, napušta roditeljski dom, odlazi u izbjeglištvo, u Banatski Despotovac u Vojvodini.

U Banatu se, mada je to njoj kao djetetu izgledalo dugo kao vječnost, nije zadržala dugo, nešto više od godinu dana. U decembru 1993. godine njena porodica odlazi u, kako kaže, tada djelimično mirnu Modriču. U ovom gradu na rubu bosanske Posavine, na rijeci Bosni, završava osnovnu, a zatim i srednju školu, a Pravni fakultet je završila u Banja Luci. Zvanje diplomirane pravnice stiče 2010. godine, a iste te godine uspijeva da se, kao pripravnica, zaposli u opštini Vukosavlje.

U januaru 2012. godine, u potrazi za poslom, odlazi u Udruženje građana „Budućnost“ Modriča. Prekoračivši prag ovog udruženja Biljana ulazi u jedan svijet koji je sadržajima potpuno zaokuplja i uspunjava osjećanjem da su brojne aktivnosti kojima se bavi zapravo izgradnja bolje budućnosti za sve.

U tom projektu *Mir sa ženskim licem* Biljana je bila lokalna koordinatorica za Modriču.

-Seminar koji je u okviru projekta bio organizovan u Tesliću za mene je predstavljao jedno sasvim novo iskustvo. Osjećanja vezana za rat, a koja sam potisnula duboko u sebi, na tom seminaru su izronila na površinu, pa sam, o onom što sam doživjela kao dijete, sada pričala kao odrasla osoba.

Prisjetila sam se kako mi je bilo teško da sa deset godina sama sa starijim bratom, napustim našu kuću i rastanem se od roditelja. Prisjetila sam se kako mi je bilo neizdrživo teško dok smo čekali da nam se jave roditelji. Prisjetila

sam se i kako je dugo, predugo bilo čekanje da nam se pridruže. Zbog tog, višom silom ukradenog djetinjstva, imam osjećaj da nikada više nisam bila dijete, da sam preko noći odrasla, kaže Biljana.

U Tesliću je u potpunosti uvidjela da je njeni priči dio jedne dugačke priče svih ljudi u BiH..

-Mir koji su nam drugi odredili nije mir koji nama treba. Izgradnja istinskog mira tek nam predstoji. Dug je put pred nama. U procesu izgradnje mira, iako ih patrijarhalno vaspitanje i tradicionalna dominacija muškaraca u tome dosta usporavaju, žene su ipak ključni faktor.

Dijana Vučetić, Mostar

Diplomirana psihologinja, zaposlena u Udruženju „Žena BiH“, u Mostaru. Radim direktno sa žrtvama nasilja u Sigurnoj kući, na SOS telefonu, kao i u Centru za žene. Prošla je razne stručne edukacije iz oblasti nasilja i trgovine ljudima, između ostalog i edukaciju o radu sa počiniocima nasilja. Trenutno pohađa psihoterapijsku metodu, psihodramu.

U projektu *Mir sa ženskim licem* bila je lokalna koordinatorica za Mostar.

Dragana Petrić, Bijeljina

Vjerujem da žene žele bolje društvo

Suočavanje s prošlošću ne znači samo otvaranje starih rana, nego je to jedan od presudnih koraka u izgradnji zdravijeg društva.

Dragana Petrić, rođena 1981. godine u Bijeljini, uposlenica je i aktivistkinja "Lare" od 2009. godine. U proteklih pet godina angažovana je na različitim programima: kao domaćica Ženskog centra za pružanje različitih vrsta pomoći i informacija ženama i djevojkama iz Bijeljine i susjednih opština, asistentkinja je u projektu koordinacije i osnaživanja kapaciteta Mreže RING, bosanskohercegovačke Mreže za borbu protiv trgovine ljudima, i koordinatorica projekta "Pomozimo djeci da žive bez nasilja" čija su ciljna grupa učenici gradskih osnovnih škola sa područja Bijeljine.

- Sa temom mirovnog aktivizma i suočavanja s prošlošću susrela sam se u okviru "Larinog" projekta "Ženski centar 2012/13", kada smo svaka dva mjeseca organizovale neformalne debate na teme koje se tiču pomirenja u lokalnoj zajednici. Bila sam i učesnica regionalne inicijative Ženskog suda za zemlje bivše Jugoslavije.

Posebno značajnim za vlastito osnaživanje smatra održavanje lokalnih debata nakon kojih je došla do ohrabrujućeg zaključka da njene sugrađanke kao i žene iz mjesta u okolini Bijeljine žele da žive u društvu koje nije opterećeno nacionalnim podjelama.

U projektu Mir sa ženskim licem Dragana je bila trenerica i administratorica Facebook stranice Projekta.

-Moram priznati da u projekat čija je tema suočavanje s prošlošću nisam ušla ispunjena velikim očekivanjima, ali ne zato što imam nekih nedorečenih stvari i lično neprihvaćenih emocija koje se odnose na ratni i poslijeratni period, nego zato jer sam svjesna stepena negiranja te problematike u mom gradu i među ljudima koje poznajem. Međutim, nakon što sam osjetila snagu i odlučnost žena okupljenih oko ovog projekta, postala sam svjesna kako je važan korak učinjen u cilju izgradnje mira u BiH. Time je sada i moja radost veća što sam dio ove priče.

U aprili 1992. godine, kada je u Bosni i Hercegovini počeo rat, Dragana je bila 11-godišnja djevojčica. Njena porodica je sve vrijeme ratnih sukoba bila u Bijeljini i, što posebno ističe, sretna je što tih godina nikoga bliskog nije izgubila i što nije morala napustiti svoj dom.

-Moja sjećanja na taj period nisu traumatična, a ono čime se posebno ponosim je to što se u tom periodu, a ni poslije, u meni nije stvorila mržnju ni prema kome. Jedino što sam u to vrijeme primjećivala da se dešava u mom okruženju, jeste to što se mijenjao sastav mojih školskih drugova: odlazili su učenici bošnjačke nacionalnosti, a dolazili učenici srpske nacionalnosti čije su porodice naseljavale Bijeljinu, prisjeća se Dragana.

Ono zbog čega je Dragana posebno počela da se zanima za temu izgradnje mira i suočavanja s prošlošću je, kako ističe, taj što "Lara" temi prilazi iz ženskog ugla

- lako su žene bile pogodene ratnim strahotama i stradanjima, njihova žrtva se gotovo uvijek minimalizuje ili se uopšte ne pominje.

Najmlađa od nas

“Nevjerovatno je koliko je teško pričati o onome šta se dešavalo 92-95. o događajima koji su neke žene obilježili za cijeli život. Gubitak oca, brata, silovanja...a te žene, moje heroine, nose svoje breme i uspješne su u onom čime se bave, kao da im nikada ništa nije učinjeno nažao...“

Volonterka Centra za pravnu pomoć ženama iz Zenice, Emina Buljubasić, najmlađa je učesnica projekta Mir sa ženskim licem. Kad je došla na radionicu Suočavanje s prošlošću u Teslić još je bila srednjoškolka. Prošla je sve seminare i treninge u okviru projekta, a potom sa koleginicom Mirlom Hodžić/Poljac radila na organizaciji svih aktivnosti u projektu koje su provođene u Zenici. Ponosno je, već studenica, marširala na centralnom mirovnom skupu u Sarajevu 19. septembra 2014. godine i davala izjave novinarima.

Smatra da je od izrazito velike važnosti da se žene uključe u proces pomirenja u BiH kako bi se ono što je bilo (u ratu) prikazalo u pravom svjetlu, bez manipulacije političkim interesima.

-Mislim da se ženama ne pridaje toliko pažnje koliko muškarcima. Žene su nekako bile u sjeni, kao da nisu ni osjetile rat, a jesu, u ratu su svi stradali.

Istiće da je u takvim situacijama ljudsko saosjećanje veoma važno i da žena ženi, bez obzira koje je vjere i nacionalnosti, može pružiti podršku.

-Trening u Tesliću pamtiću kao nešto što je obilježilo i uveliko promijenilo i mene i moje stavove o životu. Dijapazon mojih gledišta je proširen. One priče sa televizije doobile su i svoj stvarni lik, slušala sam priče žena koje su proživjele rat, koje su bile žrtve rata. A da budem iskrena, na početku seminara, i nisam toliko bila uključena.

Emina priznaje da do ovog seminara uopšte nije ni znala šta se dešavalo na području BiH u periodu od '92 do '95. godine.

-U Tesliću sam spoznala da rat nije samo oružani sukob, da je to sukob i svih unutrašnjih sila koje nas vode, sukob dobra i zla koje se krije u nama.

Bilo je tu i suza zbog teških tema i svega onoga što čovjek može osjetiti kada je nemoćan i kada je toliko mali.

Poseban utisak na nju ostavio je dio radionice Telling Story.

-Nevjerovatno je koliko je teško pričati o onome što se dešavalo 92-95. o događajima koji su neke žene obilježili za cijeli život. Gubitak oca, brata, silovanja.....a te žene, moje heroine, nose svoje breme i uspješne su u onom čime se bave, kao da im nikada ništa nije učinjeno nažao...

Enisa Raković, Bihać

Ako činjenica nije istina, onda ne možemo dalje

„Bila sam zbumjena zato što svaka od nas ima svoj pogled na prošlost. A u tome ustvari i jeste problem, jer u prošlost treba gledati činjeničnim stanjem, a ne osjećajima. Kada isključimo osjećanja, kada uzmemosamo samo činjenice, koje su i šta su, mi te činjenice moramo i prihvatići“

Enisa Raković iz Bihaća u nevladinom sektoru je deset godina, koliko postoji i NVO „Glas žene“, čija je osnivačica i direktorka. U projektu Mir sa ženskim licem bila je lokalna koordinatorka za Bihać i trenerica.

Enisa smatra da je ovaj projekat veoma značajan i da o njemu tek treba da se otvori priča jer ni 20 godina nakon rata u BiH mnoga pitanja nisu raščišćena i riješena.

-Mnogo je razloga za to da žene budu uključene u proces pomirenja. Znamo da žene nikada nisu ratovale, imaju drugačiji pristup problemima i na drugačiji način ih rješavaju. One bi veoma brzo došle do zajedničkog rješenja ili odluke i kada je u pitanju suočavanje sa prošlošću.

Ona ističe da se bez suočavanja sa prošlošću ne može ići ka budućnosti, što je politika u BiH potvrdila.

-Ta stvar nije riješena i mi ne možemo naprijed. Mišljenja jesu podijeljena i sve učesnice na radionicama u ovom projektu nisu imale isti pogled ili viđenje prošlosti, ali nas to nije sprječilo da razgovaramo i da se razumiјemo.

Na radionici u Tesliću je u nekim trenutcima bila zbumjena, ali je, kaže, sve razumjela.

-Bila sam zbumjena zato što svaka od nas ima svoj pogled na prošlost. A u tome, ustvari, i jeste problem, jer u prošlost treba gledati činjeničnim stanjem, a ne osjećajima. Kada isključimo osjećanja, kada uzmemosamo samo činjenice, koje su i šta su, mi te činjenice moramo i prihvatići.

Kaže da je svaka od tema kroz koje su na radionici prošli ostavila jak utisak na nju.

-Mi se ne možemo suočiti sa prošlošću ako nismo spremne oprostiti, ako se ne možemo pomiriti. Ako pravda ne bude zadovoljena, ako istina nije činjenica, onda ne možemo dalje. Moramo biti spremni sve to prihvatići i ići dalje.

Ona ističe da je Tamara Šmidling bila veoma, veoma dobra trenerica, jer je tačno znala kada da stane. Svima je dala mogućnost da izraze svoje mišljenje, a isto tako svima je dala i priliku da kažu da se ne slažu sa tom i tom izjavom, sa tim i tim komentarom.

Gordana Vidović, Modriča

Još smo zarobljene u rodnim ulogama

Zemlje koje cijene i osnažuju žene da u punoj mjeri učestvuju u odlučivanju su stabilnije, prosperitetnije i bezbjednije.

Gordana Vidović, diplomirana pravnica, osnivačica je i direktorica Udruženja građana „Budućnost“ iz Modriče. Ubrzo nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, 1996. godine, Gordana, odlučna da uzme aktivno učešće u izgradnji poslijeratnog bosanskohercegovačkog društva, zajedno sa grupom sugrađanki, osniva udruženje „Budućnost“. U toku gotovo 18-godišnjeg postojanja ovo udruženje se prioritetno zalaže za promociju i zaštitu ženskih i dječjih ljudskih prava.

Kako bi postali što aktivniji segment u društvu, sarađuju sa srodnim udruženjima i organizacijama. Posebno kvalitetnu dugogodišnju saradnju na polju borbe za ženska prava i boljitiak društva, kao i međusobnu podršku, ostvaruju sa Fondacijom „Lara“.

U projektu Mir sa ženskim licem Gordana je bila trenerica.

-Činjenica je da su žene u ratu podnosile najveći teret, ali ženski glasovi se tako rijetko čuju tokom pregovora o miru. Hiljade je neispričanih priča. Potvrdio je to i seminar koji je „Lara“ organizovala u Tesliću na kom su se okupile žene sa područja čitave BiH. Priče koje su se čule naprosto gaze svojom težinom. Iskopavala su se potisnuta sjećanja zbog kojih se tuga iznova razljeva poput nabujale rijeke.

Gordana je krajem aprila 1992. godine, sa 12-godišnjim sinom Igorom, jetrvom i njenom djecom, otišla u Beograd kod svojih roditelja u nadi da će se za desetak dana vratiti svojim kućama. Nažalost, na dan povratka čekala je puno duže.

- Kao kroz maglu se sjećam tih dana, tih mjeseci....Tragala sam za lijekovima koji bi umanjili bolove mom teško bolesnom ocu, ali i pronalazila i, krišom od komšija, dovodila u naš stan znane i neznane izbjegle, protjerane ljudi, kako bi nastavili put dalje, za Mađarsku i ko zna

gdje sve su odlazili. Nemam pojma koliko je ljudi prošlo kroz naš stan, ali znam da je njima taj stan bio sigurna oaza i korak bliže ka sigurnoj teritoriji.

Gordani je krajem avgusta 1992. godine umro otac. Bila je umorna i iscrpljena. Za nepuna četiri mjeseca smršala je 16 kilograma. Zdravstveni problemi izazvani stresom uticali su da donese hrabru odluku: krajem januara 1994. godine rodila je sina Srdana, a u decembru iste godine još jednog sina, ime mu je dala po ocu, Svetozar.

Gordana Vidović rođena je 1960. godine u Doboju. Živi okružena muškarcima koji je podržavaju u svim njenim akcijama - suprug, trojica sinova i od prije nekoliko godina i dva unuka.

-I pored svih naših emancipacija, zarobljenice smo patrijarhata i rodnih uloga. Ne uspijevamo da potvrdimo svoju odlučnost i

snagu da svijet učinimo mirnijim i prosperitetijim mjestom i da same sebe ubijedimo da u našem društvu, u kojem rastu mogućnosti za žene još više rastu mogućnosti za mir, prosperitet i stabilnost. Da žene imaju ključni značaj za naše zajedničke ciljeve - prosperitet,

stabilnost i mir, za okončanje naših bitaka i pokretanje naših ekonomija. Da slavimo naša postignuća ne samo zato što smo žene, već zbog toga što će naš rad donijeti veću bezbjednost svima -muškarcima i ženama, djevojčicama i dječacima.

Ivana Stanković, Banja Luka

Suočavanje s prošlošću je proces izlječenja trauma rata

Proces suočavanja s prošlošću u nekim trenucima se činio neizdrživim, tmurnim i zaista je bilo potrebno uložiti i posljedne atome snage i volje da ujutro ponovo sjednem u isti krug i nastavim gdje smo prethodni dan završile, Bez podrške svih tih hrabrih žena sigurno ne bih izdržala.

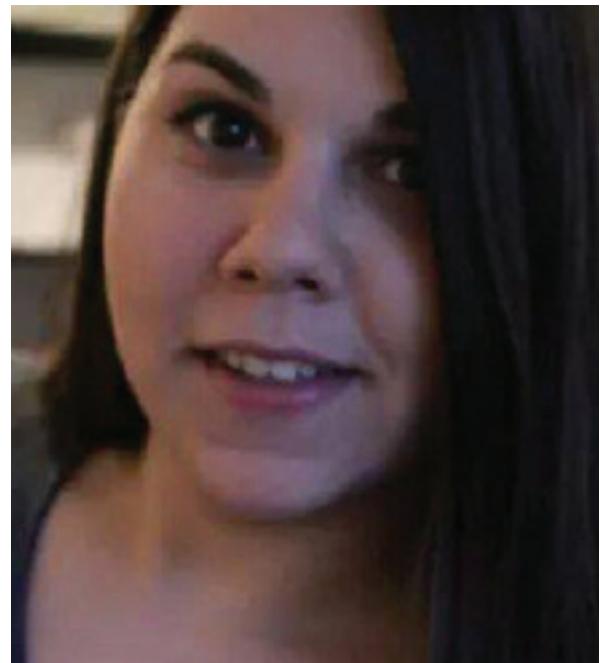
Ivana Stanković bila je jedna od najmlađih učesnica u projektu, angažovana kao lokalna koordinatorka. Rođena je 5. avgusta 1990. godine u Banja Luci gdje danas studira novinarstvo i komunikologiju. Aktivizmom se počela baviti već sa 12 godina, angažujući se u organizacijama različitih profila.

Od decembra 2012. godine radi na mjestu koordinatorice volonterskog sektora u Helsinškom parlamentu građana Banja Luka. Pored volonterskog sektora koordinirala je projekat "Recepti za mir" koji je finansirala Američka ambasada u Bosni i Hercegovini.

Od decembra 2013. ponosno nosi titulu New media ambassadorke, dobijenu nakon tromjesečnog programa "Group of the European youth for change" organizacije iz Bukešta.

Trenerica je iz oblasti IKT alata i njihovog korišćenja u nevladinom sektoru.

-Sasvim sigurno, ovo je jedan od projekata koji predstavlja prekretnicu u mojoj profesionalnoj karijeri i u neku ruku okreće moj fokus prema temi suočavanja s prošlošću kojom ću se sa zadovoljstvom baviti u budućnosti. Seminar projekta *Mir sa ženskim licem* za mene predstavlja neprocjenjivo iskustvo. Bila mi je čast i zadovoljstvo naći se u društvu tako hrabrih i staloženih žena koje mi

baš od tog susreta čine nepresušnu inspiraciju. Usudila bih se reći da se čitav proces u nekim trenucima činio neizdrživim, tmurnim i zaista je bilo potrebno uložiti i posljedne atome snage i volje da ujutro ponovo sjednem u isti krug i nastavim gdje smo prethodni dan završile. Bez njih sigurno ne bih izdržala, pa su tako moje "saučesnice" i moj najdragocjeniji utisak.

Ivana nije imala ni dvije godine kad je počeo rat u Bosni i Hercegovini. Ona je na seminaru govorila o haosu koji su u njenoj porodici prouzrokovale posljedice rata.

-lako je to period našeg najranijeg djetinstva, činjenica je da je rat ostao sastavni dio svakodnevnog života, jezika i razmišljanja moje generacije. To je više nego zabrinjavajuće. Čitavu situaciju dodatno otežavaju mahom istrunule porodice, roditelji praznih pogleda i djeca izgubljena u vremenu i prostoru čitavih 20 godina nakon sukoba. Moja priča zapravo nije samo moja, nije lična, ona je priča skoro svakog dvadesetšestogodišnjaka a pogotovo dvadesetšestogodišnjakinje u Bosni i Hercegovini. Upravo iz tog razloga proces je bio teži, a odgovornost veća. Duboko sam ubijeđena da je proces suočavanja s prošlošću proces izlječenja, pa tako vjerujem da se isti taj proces mora prilagoditi i okrenuti mladima, jer niti je društvo obraćalo pažnju na njih i posljedice koje su mlađi iznjeli na svojim leđima, niti su mlađi

svjesni kakve je tragove sve to ostavilo u njima i između njih.

Ivana duboko vjeruje da su žene najbitniji nosioci izgradnje mira ukazujući da su u većini primjera one inicijatorke tih procesa.

-Upravo su uloge majki, supruga, sestara i kćerki najiskreniji i najjači gestovi pomirenja. Žene se u teškim trenucima prepoznaju, vide, te je samim tim i njihov angažman presudan.

Ivana se ne slaže sa ocjenom da su žene manje aktivne u ovoj oblasti, procjenjujući da je to zapravo jedina oblast u kojoj žene "vode". Međutim, kako ističe, ono što je definitivno problem i manjkavost upravo je činjenica da žene ostaju iza zatvorenih vrata.

Lana Jajčević, Banja Luka

Bili smo žrtve strašnog rata

...kroz taj petodnevni trening otvorilo se dosta mojih rana za koje nisam ni znala da su tako teške...

Lana Jajčević iz Fondacije Udružene žene iz Banjaluke bila je u projektu Mir sa ženskim licem lokalna koordinatorka i trenerica. Prošla je svu edukaciju koju su organizovale „Lara“ i „Horizonti“, i pored svog dugog staža građanske i aktivistkinje za prava žena.

Udružene žene i Helsinski parlament građana su organizacije iz Banjaluke koje su sarađivale sa „Larom“ i „Horizontima“ u ovom projektu i na banjalučkoj regiji organizovale radionice i ulične akcije sa tematikom suočavanja sa prošlošću. U okviru toga, Lana je koordinirala aktivnosti u Bosanskoj Gradišci gdje je sa Organizacijom Žena i porodica organizovana radionica i lokalna akcija.

Kaže da je kroz treninge shvatila da nije dovoljno znala o procesu suočavanja sa ratnom prošlošću, njegovom značaju i težini, odnosno da nije dovoljno sebe ulagala u tu priču. Najjače utiske nosi sa petodnevног treninga u Tesliću.

-Na početku seminara sam se osjećala vrlo iscrpljeno, odnosno nisam ni znala da će to biti tako iscrpljujuće, očekujući još jedan od brojnih treninga koje sam prošla tokom rada u nevladinim organizacijama i mislila sam, eto, imaćemo priliku da pričamo o nekim stvarima koje su se događale tokom rata ali nisam bila ni svjesna da će mene to toliko iscrpiti i da ću shvatiti da smo zaista bili strašne žrtve rata. Naravno, najteže je onom ko je nekoga izgubio tokom rata, ali i mi koji smo imali sreću da nismo izgubili nekog od svojih najbližih, smo zaista prošli strašan period, a tokom tog treninga se otvorilo dosta mojih rana za koje nisam ni znala da su tako teške.

Ona smatra da su žene rat proživjele na specifičan način i da trebaju da na specifičan

način i odgovore na svoje suočavanje sa prošlošću.

-Bitno je da se uključe u proces suočavanja sa prošlošću i pomirenja jer su žene zaista nepravedno zapostavljene kroz ovaj rat, odnosno veličanjem boraca i muškog učešća u ratu, žene su potpuno stavljene na marginu. To je nepravedno, jer su jednako tako kao i muškarci dobar teret rata izvukle na svojim leđima.

Dodaje da se tokom okruglog stola u Gradišci čulo dosta pozitivnih priča, da su komšije komšijama pomagale bez obzira na naciju i da to u neku ruku i jeste cilj projekta, da se promovišu pozitivni primjeri.

-I jako sam srećna što sam dio toga!.

Mirna Poljac, Zenica

Potrebno je žene izvesti iz kuće

..Moja nana je poginula u ratu... Snajper...

-Sjecam se, bilo je ljeto, sa drugaricama sam se igrala ispred zgrade kad su odjednom počeli da dolaze tetke, strine, amidže...sva rodbina se počela skupljati. To mi je bilo malo neobično, jer prvi put ih vidim da svi dolaze u isto vrijeme. Još malo sam se zadržala vani, a zatim ušla u kuću kako bih si napravila neki sendvič, bila sam gladna. U kuhinji sam našla neki namaz i kisele krastavce. Krajicom oka sam vidjela mamu kako uznemireno hoda po stanu i pita: "Zašto ste svi došli, šta nije u redu?"

Čula sam kako kažu da je naša voljena nana poginula i pružili su pismo koje je iz Sarajeva poslala nanina komšinica. Sledila sam se. Čudno, ali sjećam se da sam baš u tom momentu rezala kisele krastavice. Od tog dana, čak i danas, nakon više od 20 godina, ja ne volim kisele krastavce.

Mirna je imala sedam godina kad je počeo rat.

Rođena je 1985. godine u Zenici gdje je završila osnovnu i srednju školu, te Pravni fakultet. Tokom studiranja bila je članica nekoliko nevladinih organizacija i aktivno se zala-gala za prava žena. Trenutno je volonterka Centra za pravnu pomoć ženama u Zenici.

Osim u projektu Mir sa ženskim licem, u kojem je bila lokalna koordinatorica, Mirna pruža besplatnu pravnu pomoć ženama i angažovana je u projektu praćenja sudskih procesa za krivična djela nasilja nad ženama.

Priznaje da je, iako odlučna da učestvuje na seminaru Suočavanje s prošlošću, ipak imala određenu dozu straha. Pitala se da li je spremna da se suoči sa dešavanjima iz proteklog perioda koja su obilježila njeni djetinjstvo i odrastanje.

-Brojna pitanja su se nametala i kao da su se naguravala u mojoj glavi. Pitala sam se i kako moje suočavanje može pomoći u daljoj izgradnji mira. Međutim, učešće na seminaru je bilo jedno posebno iskustvo. Razgovori sa učesnicama, rad u grupama, razmjenivanje ličnih priča i druženje, a sve to kroz neformalnu edukaciju, pomoglo mi je da se suočim sa minulim dešavanjima, da shvatim svoju ulogu u svemu tome i da konačno spoznam svoje mogućnosti kada je u pitanju proces iz-

gradnje mira. Po završetku seminara kući sam se vratila puna snage, želje i poleta, jedva sam čekala da stečeno znanje prenesem što većem broju Zeničanki.

Njeno mišljenje je da je glavni problem, kada je u pitanju proces izgradnje mira u Bosni i Hercegovini, to što se on uvijek vezivao za muškarce, dok su žene ostajala sa strane. To je, kaže, prije svega odraz patrijarhalnog vaspitanja, a takav model odnosa za ženu ima samo jedno mjesto- u kući.

-Smatram i znam da žene mogu dosta doprinjeti u procesu izgradnje mira. Međutim, ono što prije svega mora da se uradi jeste kontstantna edukacija žena kako o njihovim pravima tako i o njihovim mogućnostima. Neophodno je daleko veće angažovanje žena, zapravo, neophodno je da žene i muškarci ravnopravno učestvuju na svim poljima: u obrazovanju, zdravstvu, mašinstvu, rudarstvu, politici itd.

Upravo zahvaljujući radionicama održanim u većini bosanskohercegovačkih građova, kaže Mirna, već se čuo glas žena koje su riješene u odluci da grade mir. Duboko vjeruje da će se taj glas žena koje djeluju u lokalnim zajednicama uskoro čuti i na državnom nivou.

Svetlana Marković, Banjaluka

Dijalog svih, i žena i muškaraca

Politikološkinja Svetlana Marković iz Helsinškog parlamenta građana Banjaluka u okviru projekta Mir sa ženskim licem učestvovala je na svim radionicama, nakon čega je i sama vodila dvije radionice, u Banjaluci i Gradišći.

Tako je o temi suočavanja sa prošlošću razgovarala sa ženama iz akademske zajednice, studentkinjama, članicama političkih partija i aktivistkinjama organizacija civilnog društva.

Smatra da je od velike važnosti povećati uključenost žena u proces pomirenja u BiH, tim više što je njihovo trenutno učešće u izgradnji povjerenja bazirano uglavnom kroz aktivizam u nevladinom sektoru, manje kroz aktivizam u politici i akademskoj zajednici.

-Kada govorimo o pomirenju u BiH ne trebamo praviti razlike u polu, on je po tom pitanju sasvim nebitan, te bi što više 'običnih građana 'trebalo uzeti aktivnije učešće u ovom procesu.. Jedino se na taj način može govoriti o uspešnom i kvalitetnom dijalušu na nivou lokalne zajednice što predstavlja dobru osnovu za proces pomirenja u BiH.

Ona ističe da žene i ženske organizacije od samog rata rade na tom procesu, ali da nažalost, zbog uskih političkih interesa taj rad nije dovoljno priznat i prepoznat.

Ocjenjuje da je petodnevni trening u Tesliću bio odlična prilika da žene, nezavisno od etničke, nacionalne, vjerske i dobne pripadnosti podijele jedna sa drugom svoje lične priče, što je predstavljalo veliko olakšanje za sve i dobar početak upoznavanja sa značajem jedne bolne teme kao što je suočavanje sa prošlošću.

-Nakon treninga u Tesliću stekli smo vještine aktivnog slušanja i znanje o tome koji su sve aspekti neophodni kako bi se započelo sa procesom uspješne političke i moralne tranzičije društva i demokratizacije njenih najvažnijih institucija, kao i samih medija.

Kao politikološkinja ocjenjuje da su radionice o temi pomirenja i suočavanja sa prošlošću uvijek dobra prilika da se podsjetimo koliko do pomirenja ne može doći ukoliko nema političkog konsenzusa i kompromisa političkih elita o nekim vrlo jednostavnim pitanjima kao što su JMBG ili jedinstvena zdravstvena, socijalna i porodična zaštita.

-Napori ženskih organizacija i aktivistkinja nisu dovoljni, iako se sa terena dalo primijetiti da članovi/ce društva teže pozitivnoj promjeni i sve više prepoznaju značaj smanjivanja međunacionalnih tenzija i saradnje sa svojim sugrađanima, neovisno kom narodu pripadaju.

Rašida Omerović, Bratunac

Žene nesporazume znaju rješavati mirnim putem

...Sve riječi hvale organizatorkama i svima koji su učestvovali u ovom projektu i meni dali priliku da budem dio njega...

Studentkinja prava Rašida Omerović iz "Forum žena" Bratunac bila je uključena u sve aktivnosti projekta Mir sa ženskim licem, kao i lokalne akcije u Bratuncu. U NVO sektoru je od svoje petnaeste godine. U ratu je izgubila oca, a rad sa ženama i želja da im pomogne su je zadržali na prostorima BiH, gdje se vratila prije sedam godina. Prepuna je utisaka i sa radionica na kojima je samo učestvovala i sa radionice koju je ona organizovala.. Kaže da je veoma važno da se žene uključe u proces pomirenja, jer žene nesporazume znaju rješavati mirnim putem,

-Važno je jer su žene sa kojima sam ja radila na tu temu, zaista oduševljene i prvi put su dobine priliku da otvoreno i bez straha iznesu svoje mišljenje.

Smatra da je ženama u svojoj lokalnoj zajednici, koje su učestvovalo na radionici o suočavanju sa prošlošću, uspjela da prenese poruku da žene zajedno mogu mnogo da postignu, da su one i njihovi stavovi važni, i da imaju pravo da govore o njima.

Iako je prošla mnogo edukacija, radionica i treninga, kaže da radionice iz ovog projekta nikada neće zaboraviti.

-Poslije treninga u Tesliću sam shvatila šta su mi prioriteti u životu, šta bih voljela za dalje, a šta je je to što je realno učiniti. Mislim da mi je poslije tog treninga, život postao veseliji i ljepši. Sve to zaista zahvaljujuci divnim trenericama i onima koji su pokrenuli ovakav jedan projekat.

Kao poseban kvalitet cijelog projekta navela je iskreno prijateljstvo koje se rodilo među učesnicama.

-Apsolutno bih pogriješla ako bih i jednu stavku izdvojila, jer cijeli ovaj proces je bio takav da se svaka od nas uvijek radovala novom susretu i novom učenju. Ono što je zaista interesantno je kako su pažljivo birane učesnice, koliko smo se sve uklopile, udružile i zajedničkim snagama radile maksimalno. Zaista sve riječi hvale organizatorkama i svima koji su učestvovali u ovom projektu i meni dali priliku da budem dio njega.

Nada Stjepanović, Višegrad

Važna je ženska strana rata

Otvoreni su mi i prošireni vidici radom u udruženju „Most“ i kroz saradnju sa drugim ženskim udruženjima. Pogotovo to mogu reći sada, nakon angažovanja u „Larinom“ projektu Mir sa ženskim licem, kaže Nada Stjepanović iz Višegrada.

Nada je rođena u Zenici, 1966. godine. U rodnom gradu je završila osnovnu školu, a zatim i srednju turističku. Udalila se i postala majka dvjema kćerkama. One su, početkom rata u Bosni i Hercegovini, imale tri i dvije godine.

Kad su 1992. godine oko njene kuće u Zenici počeli da odjekuju pucnji, Nada sa porodicom, tražeći sigurnije mjesto za život, odlazi u Ilidžu.

Ali, nažalost, za porodicu Stjepanović, po početku rata počinje i bitka sa bolešću njihove prvorodjene kćeri. Leukemija. Nada odlazi sa kćerkom u Beograd gdje lječari uspijevaju da obuzdaju opasnu bolest, a lijekovi su, iz svih krajeva Evrope, raznim kanalima stizali uz pomoć prijatelja.

Nažalost, sva ta nastojanja da se bolest pobijedi nisu uspješno okončala.

-Bolest se povratila 1996. godine, kada smo iz Ilidže, nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, odselili u Višegrad. Otišle smo ponovo u Beograd, ali ubrzo su je otpustili jer nismo mogli da platimo troškove bolničkog liječenja. Umrla je na putu iz Beograda za Višegrad. Mislila sam tada da neću više moći disati.

Ona je, nakon porodične tragedije koja ju je slomila, ipak uspjela da se podigne, te počela nesebično da pomaže onima kojima je pomoći bila potrebna.

Godine 1998. pridružila se grupi žena koje su u Višegradi osnovale udruženje „Most“. Udruženje, koje se opredijelilo da radi na otklanjanju svih oblika diskriminacije nad že-

nama u privatnom i javnom životu, u svim segmentima društva, osnovale su žene koje su u grad na rijeci Drini došle iz Novog Travnika, Sarajeva i Zenice.

- U našem društvu bi, sigurna sam u to, svima bilo mnogo bolje kada bi se žene više pitale. a to što je žena još uvijek najvećim dijelom zarobljena u rodnoj ulozi razlozi su brojni, a ponajviše taj što je prejak uticaj patrijarhalnog vaspitanja.

Nada ističe da je tim veći značaj projekta Mir sa ženskim licem u kojem se rasvjetljava uloga i položaj žene kako tokom rata, tako i u procesu izgradnje mira.

-Teslić se ne može zaboraviti! Učesnice seminara „Suočavanje sa prošlošću“ su bile divne, trenerice izuzetne. Slušale smo pažljivo jedna drugu, a emocije su samo izlazile i izlazile na površinu. Svaka od nas je svoju priču pričala, nismo ni znale koliki bol u sebi nosimo. I koliko je teško to breme.

Djetinjstvo u podrumima

To su stvari koje su poprilično teške za svaku osobu, to suočavanje s prošlošću, a pogotovo je teško za nekog ko je, kao ja, bio dijete u ratu, kaže Vildana Džekman

Rođena 1987. godine u Sarajevu, Vildana Džekman nikada nije napuštala svoj rodni grad. Dok je pohađala niže razrede osnovne škole grad su zasipale granate. Srednjoškolsko obrazovanje je nastavila u medicinskoj školi, ali, kako kaže, još od ratnih godina kad se kao dijete skrivala u podrumima, pobudilo se u njoj interesovanje za pitanja pravde i prava, te je upisala Pravni fakultet na kom je, nakon što je diplomirala, upisala i postdiplomske studije.

-Velim ravnopravan tretman, svima to treba biti osigurano i možda sam zbog toga odabrala pravo. Kako je vrijeme prolazilo u meni se pobudilo interesovanje o svemu što se tiče mirovnog aktivizma, tranzicione pravde, suočavanje s prošlošću.

Vildana, koja je u Fondaciji CURE tek dvije godine, u projektu Mir sa ženskim licem bila je trenerica.

-Ja sam prvi put u životu sjedila u krugu sa ženama i pričala svoju priču. Prvi put u životu nisam mogla do kraja da ju ispričam. A nikada me ranije niko nije pitao kako se ja osjećam, kako sam preživjela, jer kad je rat stao imali smo svi zadatku da zaboravimo šta je sve bilo. To je najgora moguća stvar- da potisnemo negativno što smo proživjeli. Za mene je rat jako, jako dugo trajao. Ja sam mislila da je trajao barem 50 godina, tako mi se sve to odužilo...

Vildana sada priča o ratu.

-Tog perioda se sjećam u nepovezanim fragmentima. Nikada nisam pitala ništa o tadašnjim zbivanjima, mislila sam da je to neka tajna, ali mi djeca, prisluškivali smo dok su stariji pričali o ratu. Sjećam se priče moje tetke, mamine sestre, čija su dva sina poginula u ratu, a muž bio u logoru Manjača. Sjećam se, kad se moj brat rodio 1993. godine, razgovora o tome

da li da mu daju ime poginulog tetkinog sina. Sjećam se kad sam prvi put jela pljesniv hljeb, i nisam se žalila, jer znala sam da je mama rizikovala život dok je išla da ga ispeče. I dok je išla na vodu, drugarica i ja smo svaki put prekidle igru i čekale da nam se mame vrate. Slušale smo zavijanje sirene i bile tihe, kao da nismo ni disale. Taj zvuk sirene mi je najteže padao. Tako je i danas.

-Moja starija sestra, koja je bila bolesna i tokom rata uspjela izaći iz Sarajeva i otici na liječenje, danas živi na sjeveru Njemačke. Kad odem kod nje i kad čujem sirenu vatrogasnih kola, taj zvuk u trenutku izbriše prostor između Sjevernog mora i mog rodnog grada, izbriše sve nanizane poslijeratne godine, dok me val okamenjenog straha ponovo potapa.

U BiH i danas, gotovo dvije decenije od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, nema istinskog mira, NE-MIR je, smatra Vildana.

-Ja uvijek govorim da žene mogu mnogo. One su to toliko puta do sada dokazale, one su

te koje su tokom rata po nekoliko poslova obavljale i brinule o svima u njihovom okruženju. Mislim da niko od nas preživio ne bi da nije bilo žena. Jednostavno, radile su jako puno, a nikada ih niko nije pitao kako im je bilo,

kako su se izborile. Nekako su ostale nevidljive, nijedna od njih se ne spominje.

Zasluge su pripale muškarcima.

Vedrana Frašto, Sarajevo

Sve osim uključenosti žena je diskriminacija

...Na miru se mora dugotrajno raditi i ne smije se nijedna grupa ljudi isključivati iz procesa pomirenja...

Vedrana Frašto iz Fondacije CURE iz Sarajeva kao lokalna koordinatorka u projektu organizovala je radionicu i uličnu akciju u Sarajevu i uradila intervju sa jednom Sarajkom koja je doprinijela miru u tom gradu.

U Fondaciji CURE je šest godina i oduševljena je što radeći u ženskom nevladinim sektoru ima priliku da se svakodnevno susreće sa fenomenalnim ženama i da zajedno učestvuje u, kako kaže, mijenjanju istorije i stvaranju veće vidljivosti ženskog pokreta u BiH. Životna misija joj je učestvovanje u razvoju ženskog i feminističkog pokreta u BiH. Završila je žurnalistiku na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu i upisala magistarske studije

Smatra da objašnjavanje i traženje razloga zasto je važno da žene budu uključene u procese pomirenja, izgradnje i održavanje mira, ustvari govori o tome koliko ne živimo u mirnom svijetu u kojem vlada sloboda, tolerancija i ne-nasilje.

-Jer, čim se traže opravdanja za nečije postojanje i uključivanje u bilo kakve procese gdje se donose odluke, to znači da je to društvo nespremno za prihvatanje različitosti.

Istiće da se tokom treninga u Tesliću osjećala mnogo slobodnjom da govori o svojim ratnim iskustvima i traumama, a nakon toga i spremnom da se kroz razne sesije otvor i razvije svoje vještine komunikacije i slušanja. Osjetila je i izuzetnu povezanost sa ženama

čije je narative slušala na radionici, ali i naučila da mir nije odsustvo rata.

-Na miru se mora dugotrajno raditi i ne smije se niti jedna grupa ljudi isključivati iz procesa pomirenja i mirovnih procesa, jer segregacijom vodimo do diskriminacije, diskriminacija do nasilja i kršenja ljudskih prava, a šta je nasilje i kršenje ljudskih prava nego rat.

Stanka Frančić, Bratunac

Samo istina i pravda vode pomirenju

-Dok sam slušala potresne priče drugih žena o njihovim ratnim iskustvima saosjećala sam s njima i uvidjela da svaka od nas nosi teško breme bolnog iskustva, ali i da različite sredine iz kojih dolazimo imaju još uvijek jak uticaj na istinu

Repovac u podrinjskoj opštini Bratunac mjesto je u kom se 1965. godine rodila Stanka Frančić. Osnovnu školu je završila u Bratuncu, a ekonomsku u Srebrenici. Nastavne obaveze je uspješno izvršavala, a brojne sekcijske bile su prostor gdje je razvijala različite talente: glumila je, pjevala, te igrala košarku i odbojku. Nakon dobijanja srednjoškolske diplome se udala i rodila dvoje djece.

U bratunačkom udruženju „Forum žena“ Stanka je aktivistkinja već 15 godina, odnosno, od 1999. godine. Svih ovih godina se zalaže za zaštitu i unapređenje ženskih ljudskih prava.

Pored toga, kako ističe, aktivizam u nevladinoj organizaciji omogućio joj je da stekne neformalno obrazovanje iz različitih oblasti, a izdvaja edukaciju o aktivizmu u zajednici, zatim o javnom zagovaranju i lobiranju, o strateškom planiranju, izradi biznis planova i pisanje prijedloga projekata, te razvoj preduzetništva u ruralnim područjima.

Stanka animira Bratunčanke da preuzmu dio odgovornosti i počnu odlučnije zagovarati pozitivne društvene promjene, kako bi doprinijele izgradnji društva u kom je diskriminacija po bilo kom osnovu neprihvatljiva, društva u kom svi građani i građanke imaju jednake šanse i žive slobodno i bez straha.

Kao lokalna koordinatorica u projektu Mir sa ženskim licem organizovala je u Bratuncu radionicu za aktivistkinje političkih stranaka, nevladinih organizacija i prosvjetnih radnika, a u saradnji sa ostalim učesnicama u projektu kreirala i provedla lokalnu mirovnu akciju u okviru koje je pokrenuta inicijativa za obilježavanje dana sjećanja na žene žrtve rata u Bosni i

Hercegovini i za imenovanje ulica i javnih установa po ženama.

-Iskustvo koje nosim sa seminara koje je Fondacija „Lara“ organizovala u Tesliću je posebno. Tema Suočavanje s prošlošću bila je teška, s obzirom da je većina učesnica po prvi put imala priliku da razgovara o ovoj temi, ali zahvaljujući izuzetno dobrom načinu vođenja seminara, trenerica je uspjela da motiviše učesnice da govore o svojim iskustvima i da pokažu spremnost da rade na umanjenju vlastitih predrasuda i strahova.

-Sve smo, bez obzira na različitu starosnu dob, shvatile koliko su neki pristupi i potezi konstruktivni i koliko mogu doprinijeti u izgradnji mira, kao i to da je izgradnja mira nemoguća bez suočavanja s prošlošću. Jer, rat koji se vodio na prostoru naše zemlje ostavio je bolne rane i gubitke i zbog toga je ova tema veoma značajna. Tokom treninga smo imale priliku razmijeniti lična iskustva o tome kako je rat uticao na nas i naše porodice, kao i to da

uvidimo kakva je naša uloga i koliki je značaj ličnog doprinosa u izgradnji mira.

Stanka kaže da je učešćem u ovom projektu u potpunosti shvatila koliko je za određivanje istine presudno utvrđivanje činjenica i ostvarivanje pravde kao temelja budućnosti, jer bez pravde nema ni oprosta niti pomirenja.

Smatra da je u procesu izgradnje mira u BiH uloga žena je ključna jer su žene te koje pokazuju veći stepen tolerancije, razumije-

vanja, a i odgovorno prilaze ostvarivanju postavljenih ciljeva.

-Istina, tradicionalno, patrijarhalno vaspitanje još uvijek ima jak uticaj na položaj žene u porodici i društvu. Žena na Balkanu je kroz historiju percipirana u ulozi majke i domaćice, a u takvim okolnostima njena uloga je pasivna. Da bi se to promijenilo žena se mora osnaživati i razvijati svijest o važnosti njene uloge ne samo u porodici, već i u društvu, jer za razvoj stabilnog društva neophodno je uključivanje žena.

Mara Radovanović, Bijeljina

Ovo je kao grudva snijega, mi smo je pokrenule

...Najopterećenije su bile mlade žene, dok su uslovno rečeno „starije“ bile mnogo spremnije da se otvore, razgovaraju i da se priključe postupku pomirenja nego one koje rat možda nisu ni zapamtile. To dokazuje da su te djevojke totalno pod uticajem aktuelne politike i medija i da su na osnovu toga formirale svoje stavove, dok one koje su u ratu proživjele svakakvih iskustava, i pozitivnih i negativnih, mogu sve to nekako realnije da odvagaju...

Direktorka Fondacije „Lara“ Mara Radovanović, pravnica po obrazovanju, jedna od osnivačica „Lare“ i veteranka ženskog nevladinog sektora u BiH, kaže da je veoma važno da se žene uključe u proces pomirenja u BiH. Kako je bila i jedna od pokretačica cijelog ovog projekta, misli da se žene mogu lakše pomiriti nego muškarci. Podseća da su nakon rata, žene iz različitih entiteta prije stupile u kontakte nego što su to uradili muškarci, da su žene manje opterećene nacionalnom politikom, da više promišljaju o budućnosti, da bi željele da grade tu bolju budućnost za svoju djecu i da iz tih razloga mnogo ozbiljnije promišljaju trenutnu politiku.

-Žene su se na kraju krajeva i manje svađale, pa se mogu lakše i pomiriti.

Mara kaže da je u projekat ušla sa dozom straha zbog negativnog uticaja trenutnih politika koje zagovaraju nacionalne podjele i uticaja medija koji te politike reprodukuju.

-Inače sam smatrala da je neophodno da mi iz ženskog nevladinog sektora prve otvorimo

ta pitanja, jer nisam uvijek sigurna da, bez obzira što se sve oficijelno jednako izjašnjavamo, da tako i mislimo. I bilo je potrebno otvoriti taj proces da se mi prvo same suočimo sa prošlošću i da javno kažemo ono što o tome sve mislimo, da bi mogle uopšte da dalje radimo sa nekim drugim ženama.

Kaže da je na radionicama na kojima je učestvovala u početku bilo jako teško, ali da su to i očekivale.

-Ono što je mene na radionici u Tesliću iznenadilo jeste da su najopterećenije bile upravo mlade žene, da su ove uslovno rečeno "starije" bile mnogo spremnije da se otvore i da razgovaraju i mnogo spremnije da se priključe postupku pomirenja nego neke mlade žene koje rat možda nisu ni zapamtile. To dokazuje da su te mlade djevojke totalno pod uticajem aktuelne politike i medija i da su na osnovu toga formirale svoje stavove a da ove „starije“ žene koje su doživjele rat, u kojem su proživjele svakakvih iskustava, i pozitivnih i negativnih, to mogu nekako realnije sve da odvagaju.

Smatra da će se rezultati projekta osjetiti tek u budućnosti.

-Ovo je već ostavilo nekakav trag. Ako sada u BiH imamo 12 nevladinih organizacija koje svaka na svom području rade na procesu pomirenja, nešto je započelo i vjerovatno će to nešto biti i nastavljeno. Ta pitanja su otvorena na 12 područja, a to smo i htjele ovim projektom.

Ona vjeruje da je ovaj projekat kao kao grudva snijega kada se zakotrlja.

-Mi smo sa ovim projektom ustvari zakotrljali tu grudvu i nadam se da će ona rasti iz godine u godinu.

Mira Vilušić, Tuzla

Uspjele smo jer ženama treba vizija normalnog života

Ako smo već preživjeli, daj da gledamo život!

Psihološkinja Mira Vilušić bila je koordinatorica u projektu ispred partnerske organizacije Udrženje „HO Horizonti“.

Rođena je i odrasla u Tuzli, a studije pedagogije i psihologije završila u Sarajevu. Rat je dočekao kao psihološkinju svih obdaništa grada Tuzla. Ostala je u Tuzli cijeli rat i pored mogućnosti da ode. U prvo vrijeme nije vjerovala u mogućnost rata, smatrala je da je to glupost koja se ne može dogoditi. Posao, odnosno radnu obavezu, izgubila je, kako kaže, zbog nekih svojih izjava. To je bilo za mene jednako teško kao i shvatiti da je rat započeo Međutim, jedno deset dana plakanja a onda se podigni, obriši suze i traži sebi posla. U to vrijeme počele su da pristižu i međunarodne organizacije i našla sam posao psihotarapeutkinje danske i norveške organizacije za rad sa ženama koje su prognane iz podrinskog kraja.

Smatra da svakoj ženi u BiH najviše smeta izolovanost, jer od potpisivanja

mirovnog sporazuma u Dejtonu, prema njenom mišljenju, u BiH nema nijedna žena koja bi predstavljala „ovu našu državicu“, jer su to sve muškarci i ideje i realizacija koju oni donose ne zadovoljavaju ni mušku a kamoli žensku populaciju.

-Kako bi bilo da mi to uzmemo u svoje ruke i da pokažemo kako treba da izgleda jedan mir, jer smo mi u ženskim organizacijama prevaziše taj prag. Ali nije to bilo lako, ustvari bilo je veoma teško poslije rata nama iz Federacije susresti se sa prijateljicama iz Republike Srpske. Govorim u svoje ime. Bila sam puna jeda, bila sam puna neke agresivnosti koju sam ispoljavala najviše kroz ružne riječi, koje su prvo meni smetale. Željela sam se sa tim sukobiti, nisam željela da to bude dio moje ličnosti i prvo sam to odradila na sebi. Nakon toga kao da sam se riješila jednog oklopa. Na jednom seminaru dobila sam ideju o projektu pomirenja, koju sam podijelila sa Marom Radovanović iz „Lare“. Maru sam zamolila da mi bude podrška, da ne budem sama na tom putu za pomirenje, ali mi se ta ideja u početku i nije učinila tako važnom, jer niko je nije prihvatio, pa sam pomislila da i ne vrijedi čim se niko ne interesuje. Mara i ja smo se dogovorile da bi mi to trebale da pokušamo, ali nismo bile velike optimistkinje. Mislile smo u početku da ćemo, ako uspijemo 50 odsto, biti zadovoljne. Nismo sebi postavile visoke ciljeve. Situacija je takva kakva jeste i ona se odražava na sve, pa i na ženske organizacije.

Kada je projekat počeo, i sama je željela da prođe sve radionice i treninge. Najjači utisak nosi iz Teslića.

-Sjećam se Biljanine priče koja je bila kratka a na mene je ostavila dubok trag. Biljana je ovako rekla: 'Ja u ratu nisam izgubila nikog, samo djetinjstvo'. Mene je to strašno zabolilo, jer kada se ja sjetim svog djetinjstva, sjetim se jednog bogatstva, a ona je djetinjstvo izgubila. I dan danas kada vidim Biljanu i kada je zagrlim, prvo tu asocijaciju imam. I ne znam kako ali ona moja ružna riječ koju sam ranije upotrebljavala kada god bih na nekoga bila ljuta i koju sam tako lako ispučavala, više je ne upotrebljavam. I shvatila sam koliko je svakome od nas potrebno da se suoči sa svojom ratnom prošlošću, jer je meni pomoglo.

Ona je dodala da je veliki uspjeh što su se u projekat uključile mlade aktivistice, željne znanja i pozitivnih promjena u društvu, i u međusobnoj interakciji sa „starijim“ aktivisticama prerasle u veoma uspješne trenerice.

Mira smatra da je veoma važno da se žene uključe u proces pomirenja, jer su site dosadašnje politike, jer im je „pun kofer“ svega i jer su mnogo praktičnije od muškaraca.

Ona zaključuje da se žene iz ovih organizacija ne takmiče sa muškarcima, već da jednostavno pokušavaju da isprave neke greške politike koja je u dobroj mjeri bila statična, nacionalistička i još je.

Žene u procesu pomirenja su spremnije da grade društvo jednakih mogućnosti, da prevaziđu nacionalističku retoriku i puno spremnije i vještije u rješavanju konflikta mirnim, nenasilnim putem.

One zaista jako puno daju, a izuzetno malo su priznate.

**Radmila Žigić (Bijeljina), koordinatorka projekta
*Mir sa ženskim licem***

Sve je samo - borba za ženski prostor

Kako je nastao projekt *Mir sa ženskim licem*?

-Ideja je bila Marina i Mirina, a meni je pripao zadatak da ga napišem. Projekat je bio i hrabar i logičan slijed svega što smo do tada radile. Bilo je samo pitanje vremena kada će „Lara“ i druge ženske organizacije otvoriti pitanje izgradnje mira, jer bez pomirenja i demokratskog ambijenta mi i ne možemo da ostvarimo druge ciljeve koje smo kao organizacije postavili za prioritete - zaštitu žena od nasilja, povećanje učešća žena u politici, ekonomsko jačanje položaja žena i drugo. Žene u BiH nisu slabe, obrazovane su u najmanju ruku kao i muškarci, imaju sjajne karijere i jednako mogu i treba da učestvuju u izgradnji mira.

Česte su izjave tipa, da se žena pitalo, ne bi bilo rata i žene će lakše doći do pomirenja. Da li su ove izjave realne?

-Žene jesu značajan resurs za politiku pomirenja jer su praktičnije i one će iz svoje rodne uloge njege i brige za druge, iz iskustva svakodnevnog rješavanja mnogih praktičnih problema, više ići ka iznalaženju kompromisa a ne stvaranju sukoba. Za nas je još vizija i ne možemo znati kako će izgledati društvo u kojem će muškarci i žene ravnopravno odlučivati, ali je pravdeno da se to dogodi. Jednako je pravedno da pravci tranzicijske pravde predvide i ono što su posebne potrebe žena, da žene imaju pravo da se uključe i kažu da ne žele politiku podjela i ovaj besmisao, kakav ustav žele, kakvo društvo žele jer zapravo ustav i dejtonski mir u BiH je ono o čemu je odlučila grupa muškaraca.

Što se mene tiče, ne polazim od toga da li je neki pol bolji ili lošiji od drugog, istina je da smo mi još zarobljeni u rodnim ulogama, ali žene čine polovinu stanovništva ove zemlje i imaju pravo da odlučuju o svim važnim pitanjima kojima se uređuje njihov život, tako i o iz-

gradnji mira. To što vodimo projekte osnaživanja žena samo pokazuje koliko smo nepravedno marginalizovane.

Od čega ste krenuli kada ste pisali projekt?

-Od učenja ili slaganja znanja. I uvjerenja da se obični građani/ke ne mrze u ovoj zemlji. Tek kada sam pisala projekt shvatila sam koliko smo malo bile uključeni u procese tranzicijske pravde koji su u BiH započeti po zaustavljanju ratnih sukoba i minimuma normalizacije društvenih odnosa, od 1998. godine. I koliko malo znamo o izgradnji mira, na teoretskom nivou, iako smo neprestano doprinosile toleranciji u društvu. Nekako sam slagalica u glavi ono što sam znala o ulogama žena i muškaraca u ratovima, ali priznajem da sam o ženskom aspektu izgradnje mira manje razmišljala, bez obzira na Rezoluciju UN 1325 i druge međunarodne dokumente o kojima sam sada počela da razmišljam na drugi, recimo, ispravan način.

Rat u BiH ostavio je traga na životima svih građana. Kako je na vas uticao?

-Imam teška sjećanja jer sam prošla teške situacije. Ako bih pričala, trajalo bi beskrajno dugo. Recimo da su u ratu pali svi mitove na kojima sam vaspitavana, junaštvo, vrijednosti ratovanja – sve te (muške) vrijednosti na kojima je zasnovana naša civilizacija. Sjećam se scene kada smo stajali na sahrani jednog mladića koji je poginuo u ratu, a u meni je iznenada sve vrištalno - ko uopšte ima pravo da donese odluku da nekoga pošalje u rat, čime smo mi bilo kome dali ovlaštenje da se uđe u rat. Nismo glasali za rat. Bilo je to veliko otrežnjenje, kao da se u meni raspala cijela jedna struktura vrijednosti i vjerovanja. Moja vizija je da rata nikada više ne bude, ma koliko koraci koje pravim bili mali. Ja toliko mogu.

I kroz novinarstvo bavili ste se posljedicama rata ili ste se stalno vraćali toj temi?

-Od prvih dana rata svjesna sam ratnih trauma i potrebe da se društvo bavi njima, na sistematičan i organizovan način. Čim je rat stao, počela sam istraživati i pisati o PTSP-iju i njegovim manifestacijama u društvu. Na žalost, malo je ko u novinarskoj zajednici na „moj“ način shvatao povećanje broja samoubistava ili psihičke probleme koje su ljudi imali.

Mislite li da su danas traume manje?

-Ne. Sve te traume nosiš u sebi i u vremenu kada rat stane pokušavaš da ih potisneš da bi preživio, ali one ostaju neprerađene i kako je odmicanjem „mira“ naša politička retorika postajala jednako teška i jednako mračna kao i u godinama rata, traume nam postaju jače, jer je asocijacija na rat svakodnevna.

Od kada se zanimate za proces pomirenja?

- Od 2005. godine, mislim, kada je prvi puta otvoren dijalog o donošenju zakona o osnivanju komisije za istinu. Imala sam nadu da bi taj zakon mogao da bude usvojen, što se nije dogodilo. Pravila sam radio debate o različitim aspektima pomirenja, pratila osni-

vanje Koalicije za Rekom, što je za mene bila nova nada. Ovo nije moj prvi projekat suočavanja s prošlošću, tokom 2010. godine radila sam medijske projekte na lokalnom nivou, u Bijeljini. Sastavlja sam građane različitih nacija iz našeg grada i razgovarali smo o tome šta se ko sjeća iz dana aprila 1992. godine u Bijeljini, u pokušaju da dođemo do istine. Onda dođeš do granice kada nestane sagovornika jer se ljudi plaše da govore. Muškarci se plaše krivične odgovornosti, a žene da ne ugroze svoje porodice.

Vratimo se na projekat? Šta ste željeli da postignete?

-Saveznice, dijalog i prevazilaženje čutanja o godinama rata. Ne na način da se nužno sve složimo, nego da se razumijemo i da razgovaramo. Imamo različita iskustva, podijeljeno smo društvo, ali i tu činjenicu da prihvativimo, predstavljaju napredak. Sa svim tim razmišljanjima upustila sam se u dizajniranje projekta koji se dopao i Miri (Vilušić) i Jasminku (Jukić) iz „Horizonata“, kao i Mari (Radovanović). Ali, strah da li ćemo moći iznijeti projekt i dalje je postojao, sve do završetka radionice Suočavanja s prošlošću.

Kako ste vi doživjeli radionicu?

-Dvojako, bilo mi je teško, a opet, znala sam da će sve biti dobro. Sa jedne strane, kao organizatorica, bilo mi je strašno važno da to uspije, da se ne raspadne, a s druge strane na tom nekom ličnom, emotivnom planu, nisam znala kako izgleda taj proces i pitala sam se šta će izvući iz mene, koje će se tamne škrinje otvoriti. Sjećam se da su neke učesnice ušle sa stavom ‘šta ima da pričamo, rat je bio agresija na BiH, nas su napali četnici’, a onda kao da smo svi počeli da preispitujemo ono šta mislimo, da li smo u pravu. Ili uvažavamo druga mišljenja, bar se meni tako čini. Ja i danas razmišljam o karakteru rata u BiH i ne znam kako bih ga odredila.

Kažu da je najteži momenat na radionici bilo pričanje ličnih priča, kada je većina, bar starijih učesnica, plakala?

-I ja sam plakala i bila sam šokirana suzama jer sam pričala događaj koji sam bezbroj puta već ispričala najnormalnijim

glasom, ali negdje u tom ambijentu koncentrisanosti na to što smo proživjeli i gdje smo sada, jednostavno sam počela plakati i jedva ispričala. To i jeste strašna priča, strašan, potresan događaj, čije težine kao da sam tek u tom trenutku postala potpuno svjesna.

Zašto je fokus aktivističkog dijela projekta bilo integrisanje žena u zajedničku kulturu sjećanja? Da li ste zadovoljni rezultatima lokalnih akcija i ukupnim projektom?

-Bilo je lijepo raditi ovaj projekat. Većina aktivistkinja dolazila je na svaki sastanak, izostanci su bili rijetki i opravdani i sve smo bile sretne kada se vidimo. Stvorena je povezanost koja je trajala do zadnjeg događaja, centralnog skupa u Sarajevu i ostala je želja da nastavimo. Sjećam se žena na centralnom mitingu u Sarajevu kako odlučno koračaju, žena čija imena ne znam, i sretna sam. Biljana Đukić iz Modriče dolazi sa ženama, korača nekako ponosno. Stiže Bihać, Grahovo, Mostar, Gradiška, Zenica... Bilo je neke energije, malo bunta, prkosa, snage u tom skupu. Mediji su nas gledali kao neko

čudo, poslije skupa Mira i ja smo otišle kod direktora BHT da dogovorimo emisiju i oni su bili malo začuđeni – 200 žena iz različitih gradova BiH se skupilo u zajedničkoj mirovnoj akciji!? Svih nacija? Sve aktivnosti u projektu su provedene, otišle smo i korak dalje i uputile zahtjev Parlamentarnoj skupštini za utvrđivanje Dana sjećanja na stradanje žena u ratu. Ali, taj skup u Sarajevu 19. septembra meni je i dalje ključni pokazatelj uspjeha.

A zašto baš kultura sjećanja?

-Kultura sjećanja je osnov kreiranja vrijednosti u jednoj zajednici, čim imamo sjećanje imamo i brisanje i zaboravljanje. Sjetimo se samo 90-tih poslije višestranačkih izbora i skidanja svih znamenja socijalizma. Pobjednici kulturom sjećanja obilježavaju teritoriju i nameću poželjno kolektivno pamćenje. Da pojednostavimo, to je borba za prostor za pamćenje postignuća žena, ako nas stalno brišu i podvrednuju kako ćemo dostići ravнопravnost. Zato smo odabrali kulturu sjećanja jer se to pitanje provlačilo tokom cijelog projekta.

DODATAK

Tamara Šmidling, stručna konsultantkinja u projektu

SAOSJEĆANJE SA DRUGIMA JE U OSNOVI SUOČAVANJA S PROŠLOŠĆU

“Ovo nije tipično ženska priča, ovo je priča koja se tiče društva u celini....Šta ćemo sa svom tom traumom koja se desila ovde, da li smo mi kao društvo uopšte svesni sa čime se sve ljudi svakodnevno suočavaju, sa čime žive... Podsticanje empatije prema drugome i razumevanje situacije drugoga je ključ za uspeh ovih priča....“

Tamara Šmidling (1975) je Beograđanka koja od 2001. godine živi i radi u Sarajevu. U mirovnom aktivizmu je od početka raspada bivše Jugoslavije, kada je sa petnaest - šesnaest godina, pod uticajem roditelja koje je raspad zemlje u kojoj su rođeni veoma pogodio, počela da učestvuje u antiratnim demonstracijama. I dok su njeni vršnjaci, mladi i obrazovani ljudi, uglavnom bježali sa ovih prostora, Tamara je zaronila u srž nesreće koja se dogodila narodima Jugoslavije.

U projektu „Mir sa ženskim licem“ provela je aktivistkinje desetak organizacija iz cijele BiH kroz treninge suočavanja sa prošlošću.

Smatra da bosansko-hercegovačko društvo počiva i hrani se na emocijima nacionalizma i dehumanizacije drugoga oduzimanjem prava na njegovu patnju i istinu. Ove emocije nisu bile uzrok rata nego njegova glavna posljedica. Ohrabrena je spremnošću žena koje su učestvovale na treningu da prođu kroz sve etape treninga i ostanu na okupu, da se nisu uplašile teme...

U Sarajevo je, kaže, došla spletom okolnosti u kojima su se pomiješali privatni i profesionalni razlozi.

-Zapravo, 2001. godine sam dobila ponudu da dođem u Sarajevo i radim u jednoj

mirovnoj organizaciji. Prihvatile sam drage volje, pošto sam tada već bila u periodu života kada sam se zasitila Beograda i trebalo mi je da se pomerim. Već '90-tih, počela sam da otkrivam taj svoj aktivistički puls, naravno, u meri u kojoj je to moguće, u dobi kada imate petnaest-šesnaest godina.

Kako ste izabrali pomirenje i mirovni aktivizam za polje djelovanja?

-Zanimao me je proces raspada države koji mene na ličnom nivou nije pogodio na način na koji je pogodio ljudе koji su bili izloženi ratnim dejstvima kao u Hrvatskoj i BiH. Ja zapravo nisam ni imala rodbinu u tim područjima niti nekih puno porodičnih prijatelja koji su bili rasuti po bivšoj Jugoslaviji, ali sam, svejedno, osetila gubitak kroz moje roditelje koje je raspad Jugoslavije strašno pogodio, mislim na gubitak zemlje u kojoj su rođeni i

odrasli. Tako da su na mene verovatno dosta uticali mama i tata jer su u to vreme bili jako fokusirani na politiku; šta se to dešava, kako, kuda idemo...Tako sam i ja krenula da učestvujem u protestima, antiratnim demonstracijama. Zatim, strudirala sam etnologiju/antropologiju, pa me i bavljenje humanističkim naukama opet uputilo da se bavim istorijom, da čitam, tako da je moj prelazak u Sarajevo došao kao prirodan rezime tog interesovanja. Ali uvek kažem da je moj pravi aktivizam, kako ga danas doživljjam, zapravo počeo kada sam se preselila iz Beograda u Sarajevo.

Šta je bio vaš zadatak u projektu „Mir sa ženskim licem – osnaživanje žena za suočavanje sa prošlošću“?

-Za Fondaciju Lara iz Bijeljine dugo znam, ali do sada nismo imale priliku da sarađujemo, sve do marta 2013. godine kada su me pozvale da radim trening „Izgradnja mira-suočavanje sa prošlošću“. Meni je to bio izazov. Poslednjih godina svog angažmana nekako sam se fokusirala na to pitanje suočavanja sa prošlošću, memorijalizacije i kulture sećanja, ali ono što mi je zaista bio izazov je prilika da se radi sa ženama, posebno sa članicama ženskih organizacija, jer mi se uvek nekako kada sam to gledala sa strane, činilo da se, svesno ili nesvesno, namerno ili nenamerno, tema suočavanja sa prošlošću zaobilazi. Činilo mi se zanimljivo da se baš to pitanje malo protrese. Moja uloga je bila da pripremim treninge. Prvi je bio i najvažniji, nadjuži i nekako ključni. Održan je u Tesliću i trajao je pet-šest dana, zatim je usledio kraći evaluacioni trening u Brčkom i završni u Modrići. kada se išlo već korak dalje i tu je, koliko je moguće u četiri dana, cilj bio da se razviju i trenerske veštine kod učesnica.

Kakve ste utiske ponijeli sa tih treninga. Da li su žene sa kojima ste radile bile spremne na suočavanje sa prošlošću?

-Prvo, ja sam uživala da radim ta tri treninga sa tom grupom, od trenutka kada smo se okupile u Tesliću, kada je napetost bila takva da se doslovno mogla seći. Učesnice su u svakom smislu bile različite, po godinama - od mladih žena od 19-20 godina, do veteranki

ženskog aktivizma u BiH, zatim grupa je bila raznolika i nacionalno i profesionalno, a i po interesovanjima. Na početku je atmosfera izuzetno bila napeta, a razloga je bilo puno; s jedne strane ja baš i nisam iz tog miljea ženskih organizacija, a sa njihove strane mislim da je postojao jako veliki strah od teme i načina na koji će biti obrađena. Iza svega toga je stajao i vrlo ljudski, vrlo razumljiv strah od konflikta, strah da će se isposvađati međusobno, da će izaći na videlo nepomirljive razlike. Međutim, mislim da smo se svi potrudili da to nekako spustimo na zemlju, da postavimo realna očekivanja i mislim da je zaista odrađen jedan pošten posao.

Spremnost učesnica da zaista rade na ovome je bila velika. Ali, kada kažemo suočavanje sa prošlošću, ono se dešava i na ličnom nivou, paralelno sa onim što vidimo da se dešava u društvu. Zato mislim da moramo da budemo oprezni kada procenujemo. Svi smo mi posebni, bukvalno svako je univerzum za sebe, i u tom smislu, možda naša želja da se otvorimo ne ide u korak sa našom stvarnom spremnošću.

Da li je napravljena važna promjena, iskorak ka suočavanju s prošlošću?

-Mislim da je, u određenim situacijama, mogla da se vidi cenzura, prosto da se ne želi izneti ono što zaista mislimo, zato što ne želimo da se neko naljuti ili nismo spremne da se nosimo sa posledicama. Ono što smatram da je zaista uspeh, je to što se grupa održala na okupu, od prvog dana prvog treninga, do poslednjeg dana trećeg treninga. Grupa je ostala na okupu, nisu se uplašile teme. Mislim, da je svaka učesnica bila svesna svojih ograničenja, koliko se može sa nečim nositi, koliko ne može, i koliko prostora ima ukoliko neko oseti u grupi da ima podršku da iskaže stav koji je možda suprotan onome što većina misli. Ne možemo da zanemarimo ni grupnu dinamiku, koja uvek usmerava koliko ćemo reći ili nećemo, ali mislim da je ohrabrujuća ta spremnost da se ostane u toj priči do kraja. Naravno, sada, ako bi bilo prostora i vremena, moglo bi se još dublje kopati, možda bismo i neki konflikt otvorili, što mislim da uopšte nije loše, jer smatram da je vreme da se neki konflikti koji postoje prestanu zaobilaziti.

Gdje su žene u BiH kada je mirovni aktivizam u pitanju najmanje prisutne, a po kom pitanju su spremne da se jače uhvate u koštač i zašto je važno da se uključe u taj proces?

-Teško je generalizovati zato što ovde pričamo o ženama iz nekih organizacija koje već imaju određenu vrstu i rada i puta koji su prešle, a imaju i podršku. Imaju podršku jedna drugoj, podršku organizacija prema organizacijama, znači ženska mreža podrške postoji. Zato ne treba da upadnemo u zamku da to generalizujemo na čitavu populaciju. Uvek treba da budemo svesni da je jako puno žena koje su izvan tih aktivnosti.

Ono zbog čega sam ja ušla u ovu priču, potpuno svesno, jeste to da mi se čini bitnim da se radi sa ženama koje godinama nešto rade, a ovo pitanje su zaobilazile iz različitih razloga. Ono gde mislim da su jake jeste mreža kontakata jer smatram da se putem tih kontakata koji već postoje treba raditi na ovom pitanju, jer ne idete graditi odnose ni iz čega, nego su to odnosi koji postoje godinama, i oni se dalje nadograđuju.

Ono gdje su tanke je, možda, još nespremnost da se konfrontira sa dominantnim narativom u svojoj sredini. Tu treba još dosta osnaživanja i treba puno podrške jer jedna je stvar, u kontekstu suočavanja sa prošlošću, spoznati na ličnom nivou šta se desilo u toku rata u mojoj zajednici i reći većina kojoj i ja pripadam je radila to, to i to....., a potpuno druga, znatan korak dalje, to i javno izreći i potaknuti i druge žene ili širu populaciju da isto to prepoznaaju. To je ono gdje je, mislim, potrebno još osnaživanja i rada, jer to nije nimalo jednostavno.

Zašto je suočavanje s prošlošću težak proces i dvadeset godina nakon rata?

Nije jednostavno iako je većina žena navikla na neprestanu konfrontaciju sa svojim sredinama, ovo je ipak jedno posebno polje. I još nešto, često čujemo priču kako muškarci nikako ne bi mogli ovako da pričaju ili rade. Ali muškarci su ti sa kojima mi ovaj svet delimo, sa kojima, na kraju krajeva, delimo odgovornost za ovo društvo i zato njih treba posmatrati

kao saveznike a ne kao neprijatelje, i prosto treba uvideti kako bar neke od njih pridobiti za tu konstruktivnu pripremu. Bez te vrste podrške bojim se da će to uvek ostati po ženskim kružocima, jer ovo nije tipično ženska priča, ovo je priča koja se tiče društva u celini.

-Rat je proizveo da imamo jednu potpunu etničku segregaciju i da se sada konstantno bavim tim politikama identiteta iako svakim danom postajemo svesni da ono što zaista tišti ljudi u ovoj zemlji, bez obzira kojoj naciji pripadaju, jeste potpuno drugi set problema – socio-ekonomski set problema koji mi, upravo zato što smo konstantno zaronjeni u te priče o kolektivnim identitetima, teško uspevamo da dotaknemo. Mislim da će, zapravo najveći izazov i najveća hrabrost, kako kod žena i ženskog pokreta, tako i kod drugih, biti da se upravo to jasno i glasno kaže: „Ama prestanimo više sa ovim politikama identiteta, hajde da se bavimo stvarima koje se tiču svih nas u ovoj državi. Mislim da je tu veliki potencijal i mislim da zaista treba da se vrisne!“-

Treba se podsetiti da je bilo i žena koje su podržavale rat i učestvovali u ratu iz različitih razloga ali isto tako ima i muškaraca koji će podržati suočavanje sa prošlošću i zato mislim da je potrebno raditi šire koalicije i tražiti više podrške u lokalnoj sredini od različitih ljudi. Mislim da kapaciteta ima puno i da je potrebno, možda i ne toliko treninga i seminara, koliko prostora za otvorene razgovore, preko granice.

Šta je na Vas ostavilo najjači utisak na treninzima?

-Bilo je mnogo takvih situacija. Tema je takva i insistirali smo na tome da joj se ne oduzme politička dimenzija, kada kažemo politička, ne mislimo na stranačko i politizirajuće, nego politička dimenzija kao

politički proces jer ja zapravo sve nas vidim kao političke aktivistkinje. Jako je važno da to ne zaboravimo jer ako to zaboravimo onda smo same sebe stavile na nekakvu marginu. I onda insistirajući na tome, možemo da napravimo prostora ako krenemo od ličnih priča, od ličnih iskustava. Mislim da je to bio dobar put. Meni su najupečatljiviji bili momenti kada žene koje su bile tu progovaraju o svojim ličnim putevima koji su u dosta slučajeva bili vrlo bolni, ekstremno bolni - kada vam devojka od dvadeset i nešto godina ispriča kako je ostala bez majke u toku rata tako što ju je pogodio snajper, ali snajper sa „svoje strane“, jer je došlo do greške, pa priča druga devojka čiji je otac izvršio samoubistvo jer je bolovao od PTSP-a a to nije bilo prepoznato. Osim što vas potresu na ljudskom nivou, vi shvatite koliko je potrebno da se te priče ispričaju, da se ispričaju tako da počnemo da razumevamo zašto je važno da se tom temom bavimo, jer nije to sada više ni stvar kako će BiH kao država biti uređena, kako će neki narodi u njoj živeti, to ide do nekih vrlo ličnih tema - šta ćemo sa svom tom traumom koja se desila ovde, da li smo mi kao društvo uopšte svesni sa čime se sve ljudi svakodnevno suočavaju, sa čime žive.

Pa onda momenti, dok slušamo sve te ispovesti, kada se odjednom samo kao otškrine prozor pa neko kaže; „Pa da, ja se sjećam kada su te žene koje su bile druge nacionalnosti tretirane, bile u ratu, ii kako nije smelo da se priča o tome, ili kako vas i danas ušutkuju kada počnete da pričate“. To su ti najupečatljivi, snažni momenti kada na osnovu ličnih životnih priča dodemo do zaključaka, do velikih tema.

Koliko je bitno razvijanje saosjećajnosti za patnje drugog?

-Empatija za drugoga je u samoj srži ovoga čime se bavimo. Podsticanje empatije prema drugome i razumevanje situacije drugoga je ključ za uspeh ovih priča.

Ovo društvo počiva i hrani se na emociji nacionalizma, na dehumanizaciji drugoga, oduzimanju drugome prava na njihove patnje, na njihovu istinu, na viđenje stvari. Zaista mislim da to nije bio uzrok rata, nego da je to

glavna posledica rata. Rat je proizveo da imamo jednu potpunu etničku segregaciju i da se sada konstantno bavimo tim politikama identiteta iako svakim danom postajemo svesni da ono što zaista tišti ljudi u ovoj zemlji, bez obzira kojoj naciji pripadaju, jeste potpuno drugi set problema – socio-ekonomski set problema koji mi, upravo zato što smo konstantno zaronjeni u te priče o kolektivnim identitetima, teško uspevamo da dotaknemo. Mislim da će, zapravo najveći izazov i najveća hrabrost, kako kod žena i ženskog pokreta, tako i kod drugih, biti da se upravo to jasno i glasno kaže: „Ama prestanimo više sa ovim politikama identiteta, hajde da se bavimo stvarima koje se tiču svih nas u ovoj državi. Mislim da je tu veliki potencijal i mislim da zaista treba da se vrisne“.

Koliko žene mogu doprinijeti izgradnji mira?

-Uloga žena je građanska i politička i to treba osvestiti i boriti se da se njen glas čuje, boriti se da žena ponudi zaista suštinski drugačiju politiku od ove dominantne etnopopolitike. Tu vidim tu ulogu i tu vidim tu snagu i zaista vidim neophodnost da se prepozna s kim sve žene takođe, treba da iskažu svoju solidarnost a ne samo da čekaju.

Šta bi po Vama bilo rješenje za BiH kao društvo u postratnom periodu?

-Ja, na žalost, rešenja nemam, ali mislim da je nakon 20 godina aktivističkog rada vreme da podvučemo crtu i vidimo šta smo to uradili do sada i šta je potrebno još uraditi. Smatram da je potreban radikalniji način delovanja, potrebni su nam novi načini i pristupi stvarima koje očigledno ne rade posao.... Stalno ponavljam socijalno, socijalno i socijalno, jer bez uzimanja tog elementa socijalne pravde, bez prepoznavanja da su nama radnici i radnice saveznici i prijatelji na ovom putu a ne neprijatelji, zato što se drugačije zovu. Mislim da ćemo, dok se taj suštinski klik ne desi, tapkati u mestu i baviti se stvarima koje nas neće daleko dovesti, neće nas dovesti zato što mi nebaveći se time, ostavljamo prostor političarima da konstantno manipulišu i potpiruju strah; „...Aha, to sad nešto hoće Srbi protiv nas, eno zbijaju redove, znači

onda bolje da i mi zbijemo redove; aha eno ih Bošnjaci nešto zbijaju redove, pa bolje da i mi tako radimo...“. I tako ćemo se stalno vrteći u tom krugu, dok stvarno ne skupimo dovoljno hrabrosti i dok se ne osvestimo da treba bukvalno da dreknemo, da se čuje do neba da dreknemo „stanite malo, dajte nam naša prava na koja kao ljudska bića imamo pravo“, pa onda sa te pozicije imamo pravo da pričamo kako ćemo da uredimo državu. Jer oni nas konstantno drže kao taoce plašeći nas nečim.

Da li je zbog toga neophodno suočiti se sa prošlošću?

-Između ostalog i zbog toga. Jedno je stalno potencirati pitanje socijalne pravde i socijalno ne zaboravljati, što često i nevladine

organizacije zaborave, jer toga nema u donatorskim agendama (što je opet jedno drugo veliko pitanje zašto ga nema u donatorskim agendama, što takođe nije slučajno), a drugo je raščišćavanje sa prošlošću i pošten odnos prema njoj, uvažavanje žrtava, davanje prostora njima, i tek tada stvarati podlogu da možemo nešto pametno da gradimo u ovom društvu. Inače ćemo stalno imati nove viktimizirane i viktimizirane grupe, koje od svoje sopstvene viktimizacije neće nikoga drugoga oko sebe vidjeti i prepoznavati, a mi moramo da prepoznamo - žena koja je pretrpjela nasilje ili ako nam je to što smo žene prvi identitet, moramo da prepoznamo radnika koji pati, da prepoznamo diskriminisanog, bez tih uzajamnih solidarnosti mi same nećemo nigde doći.

ŽENSKI MIROVNI AKTIVIZAM U BiH I SVIJETU

Milkica MILOJEVIĆ

(Izlaganje na Konferenciji "Iskustva i izazovi ženskog mirovnog aktivizma u BiH, rodni aspekt", Banja Luka, 5. avgust 2014. godine)

Kada je 1979. dobila Nobelovu nagradu za mir, Majku Terezu su upitali: „Šta možemo učiniti za mir u svijetu?“, odgovorila je: „Idite kući i volite svoju porodicu“.

Ona svoju porodicu, majku i sestru, nije vidjela od 18. godine, kada se zaredila, do smrti u poznoj starosti, u 88. godini. Njena porodica su 70 godina bili bolesni, beskućnici, gubavci, oboljeli od side, alkoholičari, umirući.... svi oni koje niko nije htio i koji su bili teret društvu. I to širom planete...

Ovaj čudesni odnos između „mira u kući“ i „mira u svijetu“, na neki način je paradigma ženskog mirovnog angažmana. On najčešće ostaje nevidljiv, tih, skroman i čak ni ne teži priznanju, pogotovo ne javnom.

Jedna je Majka Tereza, ali koliko žena širom svijeta, u ovom trenutku, bije svoje tihe bitke za mir, čineći ono što je Majka Tereza radila, ali u svojoj porodici, komšiluku, selu, gradu...ili daleko od svog zavičaja u nekoj bolnici, izbjegličkom kampu, manastiru...

Upravo zato je teško govoriti o mirovnom aktivizmu žena, a da taj govor bude pravedan, pogotovo u smislu društveno valorizovanih dostignuća. Koju istaći, a da bitnija, zaslužnija ostane nevidljiva? Jer, mirovni angažaman žena je uglavnom javno nevidljiv.

Šta je ustvari mir i šta je (ženski) mirovni aktivizam ili angažaman?

Mir i sukob

Mir nije puko odsustvo rata, pod mirom se danas podrazumijeva život bez nasilja, ugroženosti, straha, život u društvu lične sigurnosti i socijalne pravde, u kome svaki poje-

dinac/ka ima priliku da se razvija i doprinosi dobrobiti zajednice.

Kad neko pomene mir i žene, uvijek mi, snagom stereotipa, iskrsku dvije arhetipske slike. Prva, slika cvrkutave mlade misice, koja, ali obavezno, kaže da će se zalagati za "mir u svijetu", vjerovatno nemajući blagog pojma o čemu govorи. Druga jeste slika čestite balkanske domaćice koja će učiniti sve, ali baš sve (što treba, a pogotovo što ne treba), da bi "sačuvala mir u kući." Sačuvati mir u kući znači i trpjeti batine, poniženja, izdaju i nevjeru, samo da "komšije ne saznaju" i samo da se sačuva idilična porodična fasada. Trpjeti nepravdu i diskriminaciju, da se ne zamjeriš, poslodavcu, političkom moćniku, lokalnom tajkunu...

Pa zar je to mir? Naravno da nije.

Mir nije pusta žabokrečina, koja nužno vodi u entropiju i sprječava svaki napredak i razvoj. U društvu izranjavanom čestim ratovima, nasiljem i nepravdama postoji strašna potreba za izbjegavanjem ili negiranjem svakog sukoba. Često 'emo čuti: dobro, samo nek je živa glava na ramenima! Zar su "živa glava" i "kora hljeba" zaista jedini mir kome trebamo težiti! Sukob se često doživljava kao neprijatnost, čak se izjednačava sa nasiljem, iako sukob nije nasilje. „Izbjegavajući sukob problem nećemo riješiti, naprotiv, možemo stvar učiniti samo još gorom gomilajući nezadovoljstvo ili frustraciju nečim, dok sve ne eksplodira kao nasilje. Hrabrost je otvoriti sukob i tražiti rješenje. Sukob je znak da nešto ne valja i signal da nešto moramo promijeniti, ako je moguće na vrijeme.“ (Ivana Franović)

Istinska mirovna akcija, dakle, nije negiranje sukoba, nego preuzimanje odgovornosti za njihovo rješavanje. Ili što bi rekao Johan Galtung: „Mir je nenasilna kreativna transformacija sukoba“.

Kada govorimo o miru i mirovnom angažmanu u BiH, najrealnije je reći da je izgradnja mira ono što smo živjele i preživjele. Ili tačnije ono što živimo i preživljavamo.

Dobitnice Nobelove nagrade za mir

Kada stvari posmatramo globalno, u čitavoj istoriji najvidljivije mirotvorke su svakako dobitnice Nobelove nagrade za mir. Nobelovu nagradu za mir do sada je dobilo 100 pojedinaca i 25 organizacija. I samo 15 žena, od kojih je samo njih osam nagradu dobito pojedinačno, dok su je ostale laureatkinje dijelile sa drugim dobitnicama i dobitnicima. U prvih 75 godina dodjele Nobelove nagrade, dobitnice nagrade za mir bile su samo tri žene.

Znači li to da su žene manje zaslužne za mir u svijetu od muškaraca? Naravno, ne. Ali, ženski mirovni angažaman, kao uostalom i svaki drugi ženski angažman manje je vidljiv i manje vrednovan.

Interesantno je da se 2011. godine, kada su nagradu podijelile tri žene, Liberijke Elen Džonson Sirlef i Lejmah Gbovi, te Jemenka Tavakol Karman, rasplamsala debata na temu „da li je nagrada izgubila na značaju i vjerdostojnosti“!? Ta je debata čak bila žešća, nego povodom dodjele Nobela Evropskoj Uniji i američkom predsjedniku Baraku Obami, te kandidature Vladimira Putina za ovo priznanje.

Životne priče dobitnica Nobelove nagrade za mir mogu biti inspiracija svim ženama i svim mirovnjakinja širom planete, jer dokazuju koliku snagu imaju znanje, upornost i građanska hrabrost, čak i kada ne uspiju u svom naumu da sačuvaju mir.

One su:

Berta fon Sutner (1905) književnica iz Austrougarske

Džejn Lora Adams (1931) feministkinja iz SAD, osnivačica prihvatilišta za siromašne emigrante u Čikagu

Emili Grin Balč (1946) novinarka, sociologinja i istoričarka iz SAD, koja je upozoravala na opasnost od fašizma i nacizma

Beti Vilijams i Meired Korigan (1976), osnivačice najuticajnijeg mirovnog pokreta u Sjevernoj Irskoj

Majka Tereza (1979), katolička redovnica milosrdnica

Alva Mirdal (1982), švedska političarka socijaldemokratkinja, borkinja za globalno razoružanje

Anug San Su Kji, burmanska političarka, koju je režim držao u kućnom pritvoru od 1990., kad je pobijedila na izborima, do 2010. godine

Rigoberta Menču Tun (1992), borkinja za socijalnu pravdu i etno-kulturno pomirenje u Gvatemali

Džodi Vilijams (1997), iz SAD, borkinja protiv nagaznih mina

Širin Ebadi (2003), prva žena sutkinja u

Iranu, borkinja za demokratiju i ljudska prava žena i djece

Vanagri Matai (2004), univerzitetska profesorica iz Kenije, zaštitnica šuma i prva žena iz Afrike, dobitnica Nobelove nagrade za mir.

2011. nagradu dijele tri žene: Elen Džonson Sirlef, prva žena predsjednica Liberije, njena sunarodnjakinja Lejmah Gbovi, agilna mirotvorka, koja se, između ostalog, protiv građanskog rata borila „seksualnim štrajkom“ ili „lizistratskim otporom“, te Tavakol Karman, jedna od liderica „jasmin revolucije“ u Jemenu – najmlađa dobitnica Nobelove nagrade za mir

Među 15 laureatkinja istakla bih kratke biografije njih tri, koje pokazuju kako se sasvim različite žene, u različitim istorijskim prilikama i raznolikim angažmanima, mogu, svaka na svoj način, (iz)boriti za mir.

Berta fon Sutner

Berta fon Sutner (Austrougarska) prva je žena dobitnica Nobelove nagrade z mir, a po nekim izvorima upravo je ona svog prijatelja Alfreda Nobela inspirisala i nagovorila da ustani ovu nagradu. Priznanje je dobila 1905. godine. Bila je gorljiva protivnica rata, odlična poznavateljica tadašnjih političkih prilika u svijetu i godinama je upozoravala na opasnost od izbijanja velikog rata. Nije uspjela. Umrla je dva mjeseca prije početka Prvog svjetskog rata. Interesantno je da se ovih dana naveliko obilježava ili čak slavi stogodišnjica Velikog rata, nizom manifestacija i još dužim nizom debata na, i danas aktuelnu temu „ko je odgovoran za rat i da li se on mogao izbjegći“. Niko se, međutim, bar ne na našim prostorima, nije udostojio da bar pomene stogodišnjicu smrti mirotvorce koja je pokušala da taj rat spriječi.

Berta fon Sutner je bila plemkinja, kćerka habsburškog grofa i generala. Rođena je 1843. godine, kao Berta Kinski. Kada je njena porodica, nakon očeve smrti osiromašila, nije tražila bogatog muža spasioca, nego se, protivno običajima onog vremena, osamostalila i radila kao guvernanta. U porodici u kojoj se zaposnila zaljubila se u mladog grofa fon Sutnera i sa njim se tajno vjenčala i pobegla na Kavkaz. Izopšten iz društva,

bračni par je živio od književnosti, što je u ono vrijeme, kao i danas bilo teško. Po povratku u Austriju upoznaje Nobela, i kako je bila obrazovana i radoznala posvećuje se, uz književnost, prvim mirovnim pokretima. Godine 1889. iz štampe izlazi njen roman „Dolje oružje“, koji je uskoro postao ono što bi se danas zvalo svjetski bestseler. U tom romanu ona, za razliku od mase onovremenih književnih djela, koja rat slave kao vrhunac junjaštva i viteštva, prikazuje rat onakvim kakav jeste: kao jad, bijedu, pogibelj, pustoš i uništenje ljudskog dostojanstva.

Popularna književnica nastavila je pisati, držati predavanja širom svijeta, agitovati za mir. Utemeljiteljica je prvih mirovnih pokreta u svijetu, mada je kao plemkinju tadašnji mirovni, mahom socijaldemokrati, nikad nisu prihvatali kao sebi ravnu. Čak su je posprdo nazivali „mirovna Berta“. Njen uticaj je bio znatan, ali istinsko društveno priznanje dobila je tek nakon dodjele Nobelove nagrade za mir.

Vangari Matai

Vangari Matai (Kenija), dobitnica Nobelove nagrade za mir 2004. godine, prva je Afrikanka koja je dobila ovo priznanje.

Nagrađena je za „doprinos održivom razvoju, demokratiji i miru“. Ustvari, ova nejerovatna žena je povezala borbu za očuvanje šuma, sa borbom za ženska/ljudska prava i borbom protiv korupcije, zloupotrebe moći, te borbom protiv represivnog režima i protiv moćnih kompanija koje su uništavale kenijske šume da bi gradile komercijalne plantaže.

Osnovala je 1977. godine Pokret zelenog pojasa, nevladinu organizaciju za borbu protiv deforestacije, koja je za više od tri decenije podstakla žene da zasadile 30 miliona sadnica drveća. Drvo je tako u Keniji postalo simbol demokratije i borbe za ljudska prava i za očuvanje životnog prostora.

Ova naučnica, prva žena iz istočne Afrike sa titulom doktora nauka, po osnovnom obrazovanju biologinja, rođena je 1940. godine u jednom kenijskom selu, u vrijeme kad je njena domovina bila kolonija Velike Britanije. Pripadnica je naroda Kikuju. Nakon osnovnog

i srednjoškolskog obrazovanja u Keniji, studirala je u SAD, u sklopu projekta koji je pokrenuo tadašnji senator Džon Kenedi. Na univerzitetu u Pittsburghu je magistrirala, a potom dobila posao na Univerzitetu u Najrobiu, ali nije počela da radi jer je pozicija predviđena za nju data drugoj osobi. Vangari smatra da je ovo bilo zbog rodne i plemenske diskriminacije. Ipak, dobila je posao zahvaljujući jednom njemačkom profesoru na Univerzitetu u Najrobiu, na odsjeku za veterinarsku medicinu. Na to je vjerovatno uticala i činjenica da je Vangari, uz biologiju, studirala i njemački jezik. Postala je prva žena šefica katedre i univerzitetska profesorica u Keniji.

Uz rad na Univerzitetu ona se aktivirala u NVO sektoru, u raznim oblastima, da bi se na kraju posvetila ekologiji. Shvatila je da mnogi problemi u Keniji proističu iz degradacije životne sredine. Zbog uništavanja šuma, koje su izvor prihoda najsiromašnjim slojevima stanovništva, koji su se bavili skupljanjem i prodajom drveta i poljoprivredom na malim imanjima uz šume, širi se pustinja, a sa njom i siromaštvo i glad. Podsticala je žene da sade drveće, a za svaku posađenu sadnicu dobijale su nadoknadu, odnosno neku vrstu stipendije.

U vrijeme režima Daniela Arapa Moia, bila je više puta u zatvoru, zato što se bunila protiv korupcije. Kandidovala se za predsjednicu Kenije 1997. godine, ali je njena kandidatura odbijena. Izabrana je u parlament 2002. a godinu kasnije je osnovala svoju političku stranku. Postala je pomoćnica ministra za životnu sredinu, prirodne resurse i divjinu. Prva je predsjednica Vijeća za ekonomiju, društvo i kulturu Afričke Unije.

Bila je udata za političara Mvangijsa Mataia, ali se on razveo od nje s obrazloženjem da je ona prepametna i da je ne može kontrolisati. Usput ju je optužio i za – preljubu. Vangari se usprotivila odluci o razvodu i sudiju nazvala nesposobnim i korumpiranim.

Majka Tereza

Dobitnica Nobelove nagrade za mir 1979. i jedina žena nobelovka sa Balkana.

Rođena je kao Agnesa Gondža Bojadžiju, Albanka iz Skoplja iz katoličke porodice. Zaredila se još kao 18-godišnja djevojka i 1950. osnovala katolički red Misionarke ljubavi, koje danas djeluju u 120 država svijeta. Služila je 70 godina siročadima, bolesnima, umirućima... i postala ikona milosrđa 20. vijeka. Po mnogim anketama proglašena je najhumanijom ličnošću stoljeća. Najviše je radila u Indiji u Kalkuti, gdje je napušteni hinduistički hram 1952. preuređila u besplatan hospicij za umiruće siromahe, jedini takve vrste u ovoj mnogoljudnoj zemlji. Pomačala je i žrtvama radijacije u Černobilu, djeci u ratom zahvaćenom Bejrutu, gladnima u Etiopiji... i svuda po svijetu. Čak i u Banjaluci danas sestre milosrdnice iz reda koji je utemeljila Majka Tereza imaju svoju malu misiju sa skloništem za beskućnike i javnom kuhinjom u kojoj se svakodnevno hrani 400 gladnih Banjalučana.

Iako uvjerenja katolkinja, pomagala je svim ljudima bez obzira na religiju, a umirućima je omogućavala da se od ovog svijeta oproste u skladu sa svojom religijom: muslimanima su časne sestre čitale odlomke iz Kurana, hinduistima su donosile svetu vodu iz Ganga...

Beatificirana je i proglašena blaženom 2003. a u toku je postupak njenog proglašavanja sveticom.

Liberalniji krugovi su joj zamjerali što je bila rezolutno protiv razvoda i abortusa, što je mnogo novca iz donacija preusmjeravala na misionarski rad, te što u njenim skloništima i hospicima nisu korištene savremene metode njegе i liječenja, pa često zarazni bolesnici nisu odvajani u karantin.

Nesuđene nobelovke

Malala Jusufzai (16) iz Pakistana, najmlađa je kandidatkinja za dobijanje Nobove nagrade za mir u istoriji dodjele ovog priznanja. Kandidovana je prošle godine. Javno se pobunila protiv talibana, koji su zabranjivali školovanje djevojčica, minirali škole i ubijali nastavnike. Zbog toga su ovoj djevojčici pucali u glavu i ona je pukim čudom preživjela i pre seljena je sa porodicom u Veliku Britaniju.

Nepravda prema Malali ispravljena je 2014. godine kada joj je Nobelova nagrada dodijeljena. Ona je postala najmlađa osoba na svijetu kojoj je dodijeljena bilo kakva svjetska nagrada. Iste godine nominovane su i istoričarka Ludmila Aleksejeva, Svetlana Gruščina i Lilia Šibanova, ruske aktivistkinje za ljudska prava, Klaudia Paz, prva advokatkinja u Gvatemali i aktivistkinja za ljudska prava.

Projekt "1000 žena za Nobelovu nagradu za mir" 2005. godine pokrenula je švicarska parlamentarka i članica Vijeća Europe gospođa Ruth-Gaby Vermot Mangold s ciljem da se u godini obilježavanja 100-te godišnjice od dodjele Nobelove nagrade prvoj ženi, austrijskoj grofici Berthi von Suttner, za ovu nagradu predloži 1000 žena iz cijelog svijeta. Spoznala je da angažmani žena u borbi za mir i sigurnost do sada nisu bili dovoljno vrednovani, što potvrđuje i statistika o broju žena dobitnica Nobelove nagrade.

Projekt je prihvaćen od žena aktivistkinja za mir u cijelom svijetu, a proces predlaganja i nominovanja je trajao dvije godine. Nominovano je 1000 žena sa svih kontinenata i iz svih društvenih slojeva – žene sa sela, učiteljice, umjetnice, političarke – koje su angažovane u stvaranju budućnosti bez nasilja, borbi za ljudska prava i borbi protiv rata, diskriminacije, šikaniranja, političke mafije.

O svakoj predloženoj kandidatkinji napravljena je bogata dokumentacija koja njihov rad čini vidljivim. Pored toga istraživačice sa raznih univerziteta i kontinenata istražiti će mirovni rad kandidatkinja na naučnoj osnovi.

Mirovnjakinje u BiH

Mnogi ne znaju da se na dugoj listi nesuđenih nobelovki 2005. našlo i sedam žena iz BiH. Interesantno je takođe, da su žene širom svijeta u ovoj akciji nominovane proporcionalno broju stanovnika u pojedinim državama. BiH je bila jedini izuzetak: cijeneći da je veće dostignuće boriti se za mir u BiH, nego u nekoj uređenoj mirnoj zemlji, Bosanke i Hercegovke su doatile više mjesta na ovoj listi, nego što bi BiH, kao zemlji sa četiri miliona stanovnika, po pravilima pripadalo.

Iz BiH su nominovane:

Azra Hasanbegović, NVO aktivistkinja iz Mostara, osnivačica sigurne kuće,

Nadja Mehmedbašić, novinarka i autorica nagrađivanih dokumentarnih filmova iz Sarajeva,

Hatidža Mehmedović, predsjednica Udruženja Majke Srebrenice,

Snježana Mulić, novinarka i autorica dokumentarnih filmova iz Sarajeva,

Marijana Senjak, psihologinja i terapeutkinja, posvećena problemu seksualnog nasilja u ratu iz Zenice,

Nusreta Sivac, sutkinja iz Prijedora i bivša logorašica u Omarskoj,

Alma Suljević, sarajevska vajarka i filozofkinja rođena u Kaknju, dugogodišnja aktivistkinja u borbi protiv mina

Uz ovih sedam žena sa liste kandidatkinja za Nobela iz 2005. godine, jedine mirovnjakinja čiji je angažman, zapisan i na neki način društveno valorizovan, jesu junakinje divne knjige Zilke Spahić Šiljak „Sjaj ljudskosti“. Jedanaest žena, čije su životne priče predstavljene u ovoj knjizi, bez sumnje zaslužuju društveno priznanje. Zaslužuju li ga i neke druge žene, koje ovdje nisu pomenute? Naravno. Priznaje to i autorka i temeljito objašnjava metodologiju, kojom je izabранo upravo ovih jedanaest heroina.

Ali, priče koje su u ovoj knjizi izložene mogu biti jednakot potsticajne i blagotvorne, kao i biografije nobelovki.

Heroine iz ove knjige su:

Sabiha Husić, teologinja i utemeljiteljica organizacije Medica iz Zenice, žena koja je godinama pomagala ženama žrtvama ratnih silovanja, feministkinja ubjedjena da vjera može biti temelj za izgradnju mira,

Danka Zelić, policajka i inženjerka agronomije, osnivačica Udruženja građanki „Grahovo“, žena koja se usred rata iz

Njemačke vratila u rodno Livno, a potom se u Grahovu borila za prava povratnika i za prava žena u izrazito patrijarhalnoj sredini,

Jadranka Milićević, aktivistkinja „Žena u crnom“, osnivačica organizacije „Žene ženama“ i Fondacije „Cure“, hrabra buntovnica i feministkinja, koja nikad ne odustaje i nikad ne pristaje na nasilje i totalitarizam,

Lidija Živanović, osnivačica Helsinškog parlamenta građana Banjaluka, feministkinja i arhitektica, koja se umjesto izgradnje palata za moćnike, opredijelila za izgradnju mira i pravednog društva za sve građane i građanke,

Nada Golubović, inženjerka medicinske biohemije, osnivačica Fondacije „Udružene žene“, doajenka feminističkog pokreta u BiH, prepoznatljiva naročito po borbi protiv nasilja u porodici, diskriminacije u politici, entitetskih i nacionalnih podjela,

Stanojka Cana Tešić, osnivačica „Forum žena“ Bratunac, neumorna aktivistkinja u borbi za prava žena, ali i borbi za pomirenje, povratak izbjeglica i dostojanstven život u ratom razorenom i zločinima traumatizovanom Podrinju. Žena koja je u ratu rizikovala svoj i život svoje djece da bi spasila prijatelje drugih nacija,

Besima Borić, političarka, socijaldemokratkinja, humanistkinja i feministkinja, borkinja protiv nepravde i ugnjetavanja svih manjina, a za mir, ravnopravnost i normalan život,

Rahela Džidžić, elektroinženjerka, posvećena građanskom obrazovanju, pomirenju i povezivanju zajednica, feministkinja i borkinja za istinsku demokratiju,

Amra Pandžo, profesorica književnosti i magistarka socijalnog rada, islamska feministkinja i mirovna aktivistkinja i jedna od osnivačica Udruženja za dijalog u porodici i društvu „Mali koraci“, Bošnjakinja koja se 1994. u opkoljenom Sarajevu udala za Srbina,

Radmila Žigić, politikologinja, novinarka i feministkinja, jedna od osnivačica prvi opozicionih novina u RS, osnivačica Pan radija i Organizacije žena „Lara“, pokretačica

prvog ženskog političkog web magazina... doajenka borbe protiv trgovine ženama i kreatorka medijskih projekata za pomirenje,

Jasminka Rebac, učiteljica i pravnica iz Mostara, prepoznatljiva po radu sa djecom s posebnim potrebama, i po upornoj borbi za prava žena i za prevazilaženje podjela u podjelenom Mostaru - Kralj Španije ju je odlikovao Ordenom za građanske zasluge.

Kada razmišljam o mirovnom aktivizmu žena iz BiH, uvijek se sjetim dr Irene Krndije, banjalučke pedijatrice, koja je 1991. godine u BiH dovela Trku mira. Ova tradicionalna, planetarno poznata mirovna manifestacija, čiji je utemeljitelj indijski monah Šri Činmoj, te 1991. godine, kad je zvečkanje oružjem već zاغlušilo svaki glas razuma, Banjaluci i BiH je bila potrebnija nego ikad. Pratila sam tu manifestaciju, puna nade i isčekivanja, karakteristične za blesavu mladu novinarku. U to vrijeme masovna okupljanja raznih vrsta, od štrajkova i protesta do, naročito, mitinga zahuktalih nacionalističkih partija, bila su uobičajena. Ništa nije bilo lakše nego, sa nekoliko zapaljivih parola, okupiti hiljade ljudi na Trgu Krajine. Ali, kada su maratonci na taj trg dotrčali sa bakljom mira, dočekalo ih je pedesetak Banjalučana. U tom trenutku bilo mi je jasno da je rat već počeo – bilo je samo pitanje kad će opaliti prva puška. A uskoro se i to desilo...

Mirovni aktivizam Irene Krndije je zaboravljen. Tihoj koloni zaboravljenih mirovanjaka pridružiće se, uskoro, mnoge druge žene u Banjaluci i drugim gradovima i mjestima širom BiH... Ko se još sjeća, na primjer, da je Udruženje žena „Duga“, na čelu sa osnivačicom Galinom Marjanović, prihvatalo, spasavalo i njegovalo hiljade izbjeglica i žrtava ratne torture... A vjerujem da je takvih aktivistkinja bilo u svim našim gradovima... Bilo bi dobro da se svaka od nas prisjeti po neke zaboravljene mirovnjakinja, zapiše njeni ime i kratku bilješku o njenim mirovnim naporima, pa da to sve istražimo, dopunimo, dokumentujemo.

Jer, hronika mirovnih aktivnosti i aktivistkinja u BiH ne postoji. To su dragocjene, a neispričane priče i ukoliko ih ne otregnemo od zaborava, potonuće u mrak. A medijima i

javnim prostorom uopšte carovače i dalje selebritiji iz crnih hronika, biznismeni tipa „ne pitaj me za prvi milion“, političari čije su jedino dostignuće zapaljive nacionalističke izjave, pjevaljke i starlete...

Izvori

*Libela, portal o rodu, spolu i demokratiji – Heroine Nobelove nagrade za mir, (15. 10. 2013) <http://www.libela.org/prozor-u-svijet/4359-heroine-nobelove-nagrade-za-mir/>

*Danas. hr –(21.06.2014.)- Stogodišn-

jica smrti prve nobelovke -
<http://danasm.net.hr/svijet/stogodisnjica-smrti-dobitnice-nobelove-nagrade-za-mir>

*Portal mladi. info – Hiljadu žena za Nobelovu nagradu za mir
<http://portal.mladi.info/index.php?type=1&a=vijesti&id=556>

*Zilka Spahić Šiljak – „Sjaj ljudskosti“ – životne priče mirotvorki u BiH, TPO Fondacija, Sarajevo 2013.

*Ivana Franović, Mirovno obrazovanje kao pokretač društvenih promena (<http://www.nenasilje.org/publikacije>)

POJMOVNIK

*Pokušaj pojašnjenja nekih od pojmoveva koji se najčešće javljaju
uz suočavanje s prošlošću*

Preuzeto iz

“Pomirenje?! Priručnik za rad na suočavanju sa prošlošću kroz treninge i radionice”, Ivana Franović, Nenad Vukosavljević, Tamara Šmidling, Centar za ne-nasilnu akciju Beograd-Sarajevo, 2012.

Amnestija

Amnestija (od grčke reči *amnestia*, što znači zaborav) predstavlja pravni akt putem koga država izuzima počinioce krivičnih dela od daljnje pravne odgovornosti i sudskog gonjenja i dodjeljuje im pravni status nevinih osoba. Najčešće je kolektivna: odnosi se na određenu grupu ljudi. U kontekstu suočavanja s prošlošću radi se o mehanizmu koji je vrlo kritikovan, posebno od strane žrtava i aktivista/kinja za ljudska prava. To nije čudno s obzirom na to da država garantuje onima koji su počinili zlodela da za to neće odgovarati pred sudom, odnosno na neki način im se opršta što su počinili zločine.

Amnestiji se najčešće pribegava u situacijama u kojima je neophodno zaustaviti oružano nasilje koje duže vreme ugrožava neko društvo, kada se radi o veoma velikom broju ljudi (koje nije ni moguće, ni pametno procesuirati jer bi dobar deo društva završio na sudu) ili u situacijama kada je određenom društvu neophodno da ostavi prošlost iza sebe i posveti se mirnoj budućnosti³. Amnestija je čest preduslov u mirovnim pregovorima, a neretko je u novijoj istoriji bio slučaj da su amnestiju proglašavali diktatorski režimi na odlasku kako bi sebe zaštitili od budućeg sudskog procesuiranja. Takvi su slučajevi Argentine, Čilea, Brazila.

U Južnoj Africi sproveden je specifičan vid amnestije: nije bila kolektivna, već su za nju aplicirali pojedinci, i bila je uslovljena – dobijali bi je oni koji bi ispričali sve što znaju o zločinima u kojim su učestvovali i koji bi pokazali da su ti zločini bili politički motivisani. Takođe, telo koje je donosilo odluku o amnestiji bila je Komisija za istinu i pomirenje, a to je jedinstven primer da je takva komisija imala tako velika ovlašćenja. Paralelno s Komisijom, funkcionalo je i državno tužilaštvo koje je vodilo istrage o zverstvima. Mnogi počinioци protiv kojih se vodila intenzivna istraga pribegli su apliciranju za amnestiju ne bi li se spasili presuda. Ukoliko počinilac pred Komisijom ne bi izneo punu istinu, dodeljena amnestija ne bi važila za ona zlodela koja nije priznao i za njih bi mu se ipak sudilo. Iako je ovaj pristup vrlo kritikovan i neretko je dodeljivanje amnestije doživljavano kao nepravedno, ono što je tim amnestijama postignuto jeste otkrivanje istine o tome šta se i kako dogodilo, a mnoge porodice su napokon saznale kako su njihovi bližnji završili, ili čak uspele da dobiju informaciju o posmrtnim ostacima.

Nakon šesnaestogodišnjeg rata u Mozambiku, koji je obeležen jezivim mučenjima i drugim zverstvima, pa i zloupotrebom dece koja su završavala kao ratnici, proglašena je opšta amnestija za sve koji su u toku rata počinili nehumana dela. Mogućnost suđenja za ratne zločine nije ni razmatrana. A čini se da je amnestija bila široko prihvaćena u zemlji gde su ljudi bili toliko izmučeni ratovanjem, da im je najvažnije bilo da se posvete nekoj novoj budućnosti. Jedan verski lider ovako je pojasnio odnos prema počiniocima pred kojima je bio povratak u zajednicu u kojoj su i počinili zločine:

Upiranje prstom neće pomoći. Počinioци zlodela su deo nas. A mi verujemo da oni nisu žeeli da idu u rat. Oni su naši sinovi i želimo da nam se vrate. Optužiti ih značilo bi da oni nastave da budu banditi⁴.

Amnestija zločina nije popularan koncept, posebno ne među onima koji rade na ljudskim pravima, dok princip kažnjavanja počinilaca ima široku podršku. Ali ima i glasova kao što je Helena Cobban koja tvrdi da bi dugoročnim interesima ovih ranjivih društava često bolje služile utemeljene politike amnestiranja, pomirenja i reintegracije počinilaca⁵.

T.Š, I.F.

Etničko čišćenje

Etničko čišćenje je termin koji je u toku devedesetih godina prethodnog veka ušao u politički i javni govor, upravo u toku ratova na prostoru bivše Jugoslavije i u vezi sa njima. U najčešće navođenoj definiciji ovog termina stoji da je etničko čišćenje politika jedne etničke ili religiozne grupe smisljena da bi se iz određenog područja uklonila na nasilan ili zastrašujući

način druga etnička ili religiozna grupa. Takođe, pominje se i sledeće značenje: ostvarivanje etničke homogenosti nekog područja tako što se silom i zastrašivanjem uklanjuju pripadnici neke druge grupe sa tog područja⁶. Etničko čišćenje su balkanski nasilnici sprovodili služeći se: masovnim ubijanjem civila, silovanjima i seksualnim zlostavljanjima, torturom, bombardovanjem/granatiranjem gradova, progonima, uništavanjem džamija i crkava, oduzimanjem imovine, odvođenjem ljudi u logore, i drugih zločina.

U literaturi se može naći da ovaj termin čak i potiče iz srpskohrvatskog jezika. Međutim, balkanski nasilnici nisu tvorci ove prakse. Ona, nažalost, postoji vekovima, a ima tvrdnji da datira i pre nove ere. U 19. veku iza ovih zlodela kao glavni akteri pojavljuju se države. Ilustrativne su sledeće statistike o etničkom čišćenju: samo u Evropi između dva svetska rata 1,5 milion Grka je "očišćeno" iz Turske, 400.000 Turaka i oko 100.000 Bugara iz Grčke, 35.000 Grka i 67.000 Turaka iz Bugarske. Tokom Drugog svetskog rata i nakon njega "očišćeno" je 6 miliona Jevreja iz Evrope, 110.000 Rumuna iz Bugarske, 62.000 Bugara iz Rumunije, 1,2 miliona Poljaka iz regija pod kontrolom Nemačkog rajha, 600.000 ljudi "sumnjive" etničke pripadnosti iz regija u kojima su živeli u Sovjetskom Savezu, između 14 i 15 miliona Nemaca iz Istočne Evrope (uključujući i Jugoslaviju), 140.000 Italijana iz Jugoslavije, 31.000 Mađara iz Čehoslovačke, 33.000 Slovaka iz Mađarske, 45.000 turskih Kiprana iz grčkog dela Kipra, 160.000 grčkih Kiprana iz turskog dela Kipra, više od 300.000 Bugara iz Turske⁷. I ovaj spisak nije konačan.

Jennifer Jackson Preece tvrdi da je cilj etničkog čišćenja kreiranje homogene ili "čiste", jednoetničke države⁸. I u diskurzivnom smislu ovaj termin je indikativan ako se ima na umu da je "čišćenje" proces oslobođanja od prljavštine. S te strane, on korespondira sa shvatanjem pripadnika drugih etničkih i/ili verskih grupa kao nečeg što prlja i zagađuje.

Genocid

Genocid podrazumeva delo/zločin-e kojim se čitava jedna grupa ljudi (etnička, religiozna, rasna ili nacionalna) želi uništiti. Konvencija o spriječavanju i kažnjavanju zločina genocida

usvojena je Rezolucijom 260 na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 9.12.1948. godine, a stupila je na snagu 12.1.1951. godine. Konvencija daje međunarodno pravnu definiciju pojma genocid, prema kojoj u genocid spadaju dole navedena zlodela, počinjena s namerom da se u celosti ili jednim delom uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili verska grupa ljudi: a) ubijanje članova/ice te grupe; b) izazivanje ozbiljnih fizičkih ili mentalnih povreda kod članova te grupe; c) smišljeno nametanje grupi takvih uslova života koji bi doveli do uništenja te grupe u celosti ili delimično; d) uvođenje mera kojim se sprečava rađanje dece u toj grupi; e) prisilno premeštanje dece iz te grupe u drugu grupu.

Potpisnice ove Konvencije obavezuju se da genocid kažnjavaju i sprečavaju.

U zvaničnom tekstu Konvencije među definisanim grupama koje mogu biti žrtve genocida nema i političkih grupa, iako je bilo predloga da se one uvrste.

Genocid je prvenstveno zločin koji je planiran, organizovan i koordinisan, on nikada nije neočekivan, niti spontan. Karakteriše ga izražena asimetrija moći i izražena bespomoćnost žrtava. Važna odrednica da bi se nešto klasifikovalo kao genocid je postojanje genocidne namere i istovremeno, nju je pravno najteže dokazati. Kao oblik ekstremnog razaranja on je samo poslednji korak u kontinuitetu destrukcije. U pitanju je, kako tvrdi Gregory Stanton proces koji se razvija u osam faza: klasifikacija, simbolizacija, dehumanizacija, organizacija, polarizacija, progon, istrebljenje i poricanje¹⁰. Faze su predviđljive, ali nisu neizbežne. U svakoj od njih preventivnim meraima proces je moguće zaustaviti. Proces nije lineraran, iako kasnijim fazama nužno prethode ranije. Sve faze nastavljaju da deluju tokom čitavog procesa. Samom činu istrebljenja prethodi propaganda mržnje kojom se dehumanizuju određene grupe, mobiliše

šira javnost protiv "zajedničkog neprijatelja" i opravdavaju drastične mere kao što su lišavanje građanskih prava, progno i ubistva. Njena funkcija je da buduće žrtve istrebljenja označi kao društvene otpadnike/ce za koje ne važe uobičajene moralne norme, predstaviti ih kao niža bića prema kojima ne treba imati nikakvih obzira i lišiti ih njihove suštinske odrednice – njihove ljudske prirode.

Primeri genocida u istoriji su brojni, od genocida nad Jermenima početkom 20. veka, preko najpoznatijeg među njima, Holokausta, kolonijalnih zločina, sve do genocida sa kraja dvadesetog veka, u Ruandi i Srebrenici.

Termin kulturni genocid nije pravno usvojen, a podrazumeva pokušaj uništenja čitave kulture jedne grupe ljudi. U istoriji postoje brojni primeri kulturnog genocida, kada bi tragovi jedne kulture na određenom prostoru bivali sistematski uništavani. Ovaj termin se ne pominje u UN Konvenciji iz 1948. godine, mada je obuhvaćen u samoj definiciji gde se pominje prisilno preseljenje dece u neku drugu grupu. U novije vreme se ovaj termin često vezuje za Tibet i politiku sistematskog naseljavanja i ugnjetavanja domicilnog stanovništva koju kineske vlasti tamo sprovode, te za jugoistočnu Tursku u kojoj većinski žive Kurdi a kojima se uskraćuju brojna kolektivna prava od prava na korišćenje jezika nadalje. Nama blizak primer je iz rata u BiH, gde je tokom rata na teritoriji pod kontrolom Vojske Republike Srpske sistematski uništavana kultura Bošnjaka tako što su džamije sistematski minirane, čak i van teritorije ratnih dejstava, o čemu svedoči činjenica da je na kraju rata samo jedna jedina džamija ostala nesrušena¹¹.

N.V.

Kolektivno pamćenje i nacionalni narativi

Pamćenje pojedinaca, odnosno individualna pamćenja nisu izolovana: uvek su pod uticajem okoline/društva u kom pojedinac živi¹², pa i pod uticajem "kolektivnih pamćenja". Maurice Halbwachs čak smatra da individualno pamćenje nije moguće bez reči i ideja, a to su instrumenti pozajmljeni od društva¹³. Tako da bez okoline, odnosno društva, ne bi bilo ni individualnih sećanja. Takođe, pamćenje je deo ličnog, a i kolektivnog identiteta.

Kolektivno pamćenje jeste verzija prošlosti: kako je se članovi nekog društva sećaju. Ono neophodno sadrži simbole, narative i mitove. Neka od kolektivnih pamćenja imaju vrlo ograničen vek i menjaju se ili čak iščezavaju prostom smenom generacija. No, to nije slučaj sa nacionalnim pamćenjem: ono je dugoročnije, "usidreno je u političkim institucijama i 'odozgo' utiče na društvo"¹⁴.

Naime, nasuprot popularnom stanovištu o naciji kao nečem prirodnom, organskom, datom i iskonskom, nacije su moderan sociokulturalni i politički fenomen. Benedict Anderson naciju određuje kao "zamišljenu zajednicu"¹⁵. Anthony D. Smith je smatra kompleksnim konstruktom koga čine međusobno povezane komponente: etničke, kulturne, teritorijalne, ekonomski i pravno-političke. Povezanost s prošlošću, pogotovo etničkom prošlošću za naciju je presudna – međusobna solidarnost pripadnika određene nacije utvrđena je zajedničkim sećanjima, mitovima i tradicijama bez obzira na to imaju li ili ne "svoju" državu¹⁶. Ideološka svest o pripadnosti naciji obuhvata "...složen skup tema o 'nama', 'našoj domovini', 'nacijama' ('našim' i 'njihovim'), svetu, kao i moralu nacionalne dužnosti i časti"¹⁷. Glavnu ulogu u širenju osećaja pripadnosti naciji u današnje vreme ima javni obrazovni sistem, ali i učešće u ritualima¹⁸. Prateći primer "srastanja" nemačke nacije nakon skoro pedeset godina podeljenosti na dve države, Peter Sloterdijk tvrdi da su nacije, ovakve kakve ih danas znamo, ništa drugo do efekti jednog sveopštег psiho-akustičnog insceniranja, kroz koje zapravo srasta ono što se zajedno čuje, što se zajedno čita, što se zajedno gleda na TVu, što se zajedno informiše i zajedno uzbuduje¹⁹.

Što se tiče prostora bivše Jugoslavije, treba imatu u vidu da se termin nacija prvenstveno koristi za etničku grupu, a ne za građane jedne države koji imaju isti pasoš; delovi te grupe mogu živeti u različitim državama.

U svom slavnom predavanju "Šta je nacija?" održanom 1882. godine, Ernest Renan definiše naciju kao duhovni princip koga predstavljaju zajedničko bogato nasleđe sećanja i današnji pristanak i želja da se zajedno živi, volja da se održi vrednost nasleđa. Nacionalna ideja se po njemu zasniva na herojskoj prošlosti, velikim ljudima i slavi. Smatra da je nacija "solidarnost velikih razmara koju čine osećaj žrtve koju je čovek podneo u prošlosti i one koju je spreman podneti u budućnosti," i da je za nacionalno pamćenje od mnogo veće vrednosti tuga nego trijumf, jer ona nalaže obaveze i zahteva zajednički napor²⁰. Dubravka Ugrešić primećuje da je metoda uspostavljanja nacionalnog identiteta: teror sećanjem, koji ne preza od nacionalne megalomanije, heroizacije, mitizacije, apsurda, "dakle, laži"²¹.

Sećanja pripovedanjem dobijaju oblik i strukturu koji ih čine stabilnijim²². Tako da je nacionalno pamćenje sazданo od nacionalnih narativa, priča koje su stalno prisutne, koje po pravilu većina pripadnika nacije zna, koje se prenose sa kolena na koleno, po potrebi se vremenom menjaju (pa čak i po potrebi zaboravljaju), koje opisuju tu naciju, njen odnos prema nekom važnom istorijskom događaju, pa čak i njene emocije. To su priče koje deluju kao vezivno tkivo za nebrojeno pojedinaca koji se svi međusobno verovatno nikada neće upoznati. Odnosno, kako Sabrina Ramet kaže:

Zajednička je povjesna naracija, koja obuhvaća zajedničke mitove, zajedničke junake, zajedničke izazove i zajedničku mržnju, ono što povezuje neku zajednicu. Ona je, štoviše, preduvjet za stanje nacionalnog jedinstva²³.

Svaka grupa ima svoje narative koji afirmišu osećaj jedinstvenosti i posebne sudsbine te grupe. Nacionalni identitet i nacionalni narativi tako čine neraskidivu vezu jer upravo se identitet konstruiše, približava i održava preko narativa, a njihova sprega pomaže u definisanju granica i razlika između pripadnika/ca jedne nacionalne grupe i "drugih" koji se često doživljavaju kao strani, neprijateljski i kao opasnost za čitavu grupu. Narativi su fokusirani na nacionalna stradanja, nacionalne heroje i definisanje ključnih vrednosti i normi sa kojima se nacija identificuje i koje promoviše.

Poznavanje nacionalnih i etničkih narativa može biti od suštinske važnosti za razumevanje uzroka nasilne prošlosti, ali i u radu na izgradnji mirne budućnosti. Po Julie Chaitin, u periodima dugotrajnih konflikata, nacije teže da svoju decu uče sopstvenim narativima kao jedino ispravnim. Neprijateljski narativi se tako potpuno ignorisu, ili se prezentuju kao pogrešni i neopravdani²⁴.

Suprotstavljeni narativi su posebno problematični i potencijalno opasni u društвima koja se oporavljaju od ratne prošlosti. Tenzija među njima ozbiljno ugrožava nastojanja za suočavanjem sa prošlošću i izgradnjom trajnog mira. Bar što se balkanskog konteksta tiče, Assmann je sasvim u pravu kada kaže da dokle god traje bolna asimetrija sećanja i dve strane imaju suprotstavljene perspektive - traje i rat²⁵. Odnosno, da citiramo Ramet:

To ne znači da se u multietničkoj državi naracije sastavnih nacionalnosti moraju uskladiti do točke u kojoj postaju praktički istovjetne. To znači da je, da bi multietnička država dugoročno bila stabilna, neophodno da povjesne naracije sastavnih naroda budu očišćene od uzajamne mržnje, uzajamnog optuživanja i okrivljavanja, tako da sastavni narodi ne usvajaju naracije u kojima se međusobno definiraju kao neprijatelji²⁶.

I.F., T.Š.

Komisije za istinu

Komisije za istinu su tela koje osnivaju vlade onih država koje su u daljoj ili bližoj prošlosti bile suočene sa: represivnim i diktatorskim režimima; oružanim sukobima, građanskim ratovima i drugim slučajevima teških i masovnih kršenja ljudskih prava. Prve komisije za istinu osnovane su tokom 80-ih godina XX veka u zemljama Latinske Amerike, dok se najpoznatijom i najuticajnjom komisijom smatra južnoafrička Komisija za istinu i pomirenje (Truth and Reconciliation Commission - TRC), osnovana u julu 1995. godine. U prethodnih par decenija širom sveta osnovano je više od 20 Komisija za istinu, sa različitim ciljevima, mandatima i društvenim uticajem. U idealnim uslovima, Komisije za istinu bi trebalo da uživaju punu podršku izvršne, zakonodavne i sudske vlasti kako bi mogle da nesmetano ispunjavaju svoj mandat. U realnosti međutim, Komisije su izložene različitim vrstama pritisaka i nepovoljnih društvenih i političkih okolnosti koje im otežavaju rad, a neretko i obesmišljavaju suštinski doprinos ovih Komisija a to je rad na saznavanju i priznavanju istine o nasiljima iz prošlosti.

Komisije za istinu smatraju se jednim od glavnih mehanizama tranzicione pravde, a njihovi ciljevi su višestruki i kompleksni. Pricilla B. Hayner tako navodi pet osnovnih zadataka/ciljeva Komisije za istinu: a) da otkrije, rasvetli i zvanično prizna kršenja prava u prošlosti; b) da odgovori na posebne potrebe žrtava; c) da doprinese pravdi i odgovornosti; d) da u glavnim crtama izloži institucionalnu odgovornost i preporuči reforme; e) da podstakne pomirenje i smanji sporenja oko prošlosti.

Martha Minow, sa druge strane, navodi više ciljeva koje su različite Komisije za istinu nastojale da ispune u manjoj ili većoj meri: prevazilaženje poricanja i zadobijanje javnog priznavanja zločina; prikupljanje činjenica i osiguravanje minimuma preuzimanja odgovornosti i vidljivosti počinitelja zlodela; zaustavljanje, prevencija i transformacija nasilja; jačanje baze za demokratski poredak; podrška legitimitetu i stabilnosti novog režima; promocija pomirenja duž linija podela; promocija psihološkog ozdravljenja; ponovno uspostavljanje dostojanstva žrtava; kažnjavanje, isključivanje, sramoćenje počinilaca zločina; omogućavanje da se eskalacija nasilja nikad više ne ponovi; doprinos izgradnji međunarodnog poretka koji bi trebalo da spreči i odgovori na agresiju, torturu i zločine²⁷.

Vrlo često se osnivanje Komisija za istinu posmatra u odnosu na mogućnosti i domete retributivne pravde u određenom društveno-političkom kontekstu, a njihovi dometi i validnost se porede i vrednuju u odnosu na domete koje mehanizmi retributivne pravde imaju (ili mogu imati) u tom društvu. Zbog toga je važno naglasiti da Komisije za istinu imaju različit fokus, mehanizme, metodologiju i proceduru od onih koji se koriste prilikom sudskog procesuiranja osumnjičenih za zločine i nasilje iz prošlosti. Najvažnija razlika je fokusiranost na žrtve (za razliku od suđenja koja su fokusirana na počinioce nedela) i njihova svedočenja u radu Komisija za istinu. Ove Komisije uglavnom uzimaju svedočenja velikog broja žrtava i preživelih, koja se zatim analiziraju u svrhu pronalaženja osnovnog obrasca po kojima su zločini osmišljavani, naređivani, izvršavani i zataškavani. Veoma bitan element njihovog rada sastoji se u objavljinju prikupljenih činjenica, bilo kroz objavljivanje obimnih izveštaja kao što je bio slučaj u Brazilu i Argentini, ili kroz javna svedočenja, kao u slučaju Južnoafričke Republike. Time žrtve dobijaju javno priznanje za patnje koje su pretrpele te se sprečava daljnje poricanje zlodela i prošlosti, a u određenim slučajevima nalazi Komisija služe kao poticaj za pokretanje sudskih postupaka protiv odgovornih za zločine.

Kao i sve druge mehanizme suočavanja sa prošlošću, tako i osnivanje i rad Komisija za istinu prati veliki broj dilema i kontroverzi od kojih su najčešće – U kakvoj su vezi otkrivanje istine i pomirenje, odnosno da li istina dovodi do pomirenja? Koliko je utemeljena prepostavka da "kopanje po istini i pružanje prilike žrtvama da govore donosi isceljujuće ili 'katarzično' iskustvo"²⁸? Svakako najveća kontroverza koja je pratila rad mnogih Komisija za istinu tiče se veze ovih tela sa dodeljivanjem amnestije odgovornima za zločine i druge vrste nasilja iz prošlosti.

U regiji bivše Jugoslavije postoji inicijativa za osnivanje regionalne komisije koja bi za cilj imala utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava počinjenim od 1991. do 2001. Iza nje стоји коалиција коју чини велики број организација civilnog društva широм региона²⁹. Trenutno izgleda сасвим neverovatno да ће државе у региону подрžati ову иницијативу и основати такву комисiju, а време ће показати.

Krivica i odgovornost

Krivica i odgovornost су појмови који се, бар у пост-југословенском делу света, веома често изједнаčавају, деличићно због то што су људи неретко збунjeni, али и због то што је замагливанje значења ових појмова од велике користи за бројне националистичке наративе и митове, па smo свидоци оптуživanja читавих народа за рат и злочине, али и скривања иза читавих народа. Najplastičniji primer су parole "Сви smo mi Ratko Mladić", u srpskoj verziji, односно "Сви smo mi Mirko Norac" u hrvatskoj, којима су одређене групе људи исказивале solidarnost sa generalima optuženim за ратне злочине пред Међunarodним судом за ратне злочине у Хагу. Ово исказivanje solidarnosti i veličanje optuženika иде упоредо са порicanjem да су злочини починjeni ili njihovim opravdavanjem. A takav pristup doprinosi održavanju i daljem hranjenju predrasuda i slike neprijatelja na svim stranама, i naravno atmosferе nepoverenja i straha. I definitivno doprinosi stvaranju atmosefere, како реће Hannah Arendt: "Ако smo сvi krivi, onda нико nije kriv."³⁰

Још четрдесетих година претходног века, након Drugog svetskog rata, немачки филозоф Karl Jaspers, промишљајући пitanje krivice i suočavajući se sa ličnom odgovornošću za nacistički režim i njihove злочине, tvrdio je da treba razlikovati četiri pojma krivice³¹:

- Krivičnu odgovornost, коју nose починиoci злочina.
- Političku krivicu, коју nose građani jedne државе, jer "svaki чoveк snosi deo odgovornosti за svoju vlast"³², u najmanju ruku zato што su dozvolili da takav režim postoji.
- Moralnu krivicu, коју nosi svaki pojedinac за своje поступке, чак i kada se radi o izvršavanju naređenja. Ona zavisi od постојања savesti i pokajanja. Jaspers kaže da su moralno krivi "oni koji su sposobni za pokajanje, oni koji su znali ili mogli da znaju a ipak išli putem koji u samorasvetljavanju vide kao grešnu zabluđu – bilo da su olako zatvarali oči pred onim što se догађа; ili su dozvolili себи да буду опијени i zavedeni; ili su kupljeni povlasticama koje им je to donelo; bilo da su podlegli strahu."³³
- Metafizičku krivicu, која je zasnovана на постојању solidarnosti među ljudima usled које smo saodgovorni за постојање nepravde u свету. Jaspers појашњава: "Ако не uradim sve što je u mojoj moći да ih sprečim, i sâm sam delom kriv."³⁴

У пољу izgradnje mira, termin krivica se најчешће односи само на ovu prvu vrstu u Jaspersovoj podeli: kriv može biti само onaj koji je počinio неко злodelо/zločin (u šta se ubraja i izdavanje naređenja да se злodelо почињи, saučestvovanje, prikrivanje починиoca, i ostala dela definisana zakonom.) Nema kolektivne krivice. Ali i te kako постоји kolektivna odgovornost: odgovornost jedног društva/zajednice за dešavanja u tom društvu. Odnosno, као што је napisao izraelski pisac Amos Oz:

Nikada nisam verovao u kolektivnu krivicu, i то smatram monstruoznim konceptom, али verujem u kolektivnu odgovornost. Krivica i odgovornost су, naravno, сасвим različiti koncepti. Krivica traži iskupljenje, а nekada i kaznu. Odgovornost znači potrebu za ispravljanjem, popravljenjem ili nadoknađivanjem штете nanete žrtvama злочina које су načinile групе или kolektivi.³⁵

Kao pojedinke i pojedinci odgovorni smo за то ко nas u političkom животу представља, какве zakone имамо, које су вредности застupljene, какав је однос prema manjinama i mar-

ginalizovanim grupama, koliko je školovanje dostupno, itd. I naravno, nosimo odgovornost i za rat (šta smo učinili da ga sprečimo?) i za mir (šta činimo da bismo sebi i svojim susedima obezbedili život u miru?).

Kultura i politika sećanja

Politika sećanja postavlja ideološki i vrednosni okvir kolektivnom sećanju, ona je najčešće proizvod dominantne linije unutar diskursa kolektivnog sećanja određene grupe, što je "hegemonija slika prošlosti koju nameće vladajuća grupa"³⁶. Na našim prostorima, u retkim slučajevima, ima i primera ustanovljenja alternativnih oblika politike sećanja koje se, uglavnom, vrednosno sukobljavaju sa dominantnim. Politika sećanja ima za cilj da iscrta horizonte sećanja, da odredi i imenuje centralna istorijska zbivanja sopstvene epohe i da ih vrednosno definiše i shodno tome artikuliše pouku za budućnost koju društvo treba da zapamti. Utoliko nije neobično da postoje različite politike sećanja: u društvu u kojem postoji mogućnost slobodnog izražavanja postoje javno izražena različita ideološka i vrednosna opredeljenja. Nasuprot tome, autoritarni režimi ne trpe postojanje drugačijeg diskursa. "Prošlost je sredstvo vladanja, jer priče učvršćuju autoritete i stvaraju socijalni smisao."³⁷

Postoje najmanje dva moguća načina poimanja kulture sećanja. Prvi bi bio onaj koji podrazumeva da je kultura sećanja prožeta i određena ideološkim sadržajima, te se po njima može kategorizovati. Način upotrebe sećanja za kreiranje sadašnjosti je određen interesima kojima se vode grupe koje su akteri sećanja. Ovakvo poimanje kulture sećanja je dosta blisko pojmu "službene politike sećanja".

Drugi način poimanja podrazumeva veći odmak od samog sadržaja politike sećanja i opisuje načine na koje pamtimo kao društvo, kolektiv. Različite grupe imaju različite dominantne narative, kao pojednostavljene i uopštene sadržaje sećanja i samim tim različite politike sećanja, mada mogu pripadati istom kulturnom obrascu, tj. istoj kulturi sećanja. Ti obrasci čak mogu biti nekritički preuzeti iz vremena dominacije ideologije koja je poražena i koju politika u sadašnjem vremenu definiše kao štetnu i neprijateljsku. Utoliko je kultura sećanja dobrim delom nezavisna od politike sećanja, ona je skup formi kroz koje se politika sećanja sprovodi i u okviru koje mogu postojati međusobno sukobljeni sadržaji. Jedan primer za to bi bili spomenici nacionalnim herojima iz ratova devedesetih, gde se na različitim stranama slave pojedinci koji se na drugoj strani doživljavaju kao zločinci. Forma je ista, kulturni obrazac je identičan, folklorno okruženje je pripremljeno na isti način, jedino je sadržaj malo izmenjen, time što zločinca jednog etničkog porekla, u drugom prostoru menja zločinac drugog, odgovarajućeg porekla. U ovakvim okvirima, se može reći da je u zemljama bivše Jugoslavije kultura sećanja automat u državnom vlasništvu, koji pritiskom na različito dugme izbacuje karticu oslikanu različitim motivima, od raznih autora, ali autora koji su školovani na istom mestu, karticu odštampanu na isti način, na istom materijalu, iste veličine, istog roka trajanja i konzumiranu na isti način.

Kultura sećanja sama po sebi ima tek ograničen uticaj na politiku sećanja, pa tako neki alternativni kulturni modeli, koji odstupaju od dominantnog, kao npr. akcije komemoracija na zabranjenim³⁸ mestima ili poezija koja tematizuje ratna stradanja, mogu biti preuzete i od strane onih koji zagovaraju mržnju. Sam kulturni obrazac koji se koristi ne određuje sadržaj kolektivnog sećanja.

N.V.

Lustracija

Reč lustracija potiče od latinskog *lustratio*, što znači pročišćenje.

Moderno političko značenje termina lustracija vezuje se za jedan od načina na koja se društva koja su pretrpela brutalna i dugotrajna kršenja ljudskih prava, masovne zločine i slično, mogu suočiti sa svojom prošlošću i prevazići njeno teško nasleđe. Rasprostranjeno je određenje da lustracija podrazumeva uskraćivanje građanskog prava da budu birani kao politički predstavnici i/ili da imaju državnu funkciju one osobe koje su podržavale ili svojim delovanjem omogućavale zločine i kršenja ljudskih prava. Kao primeri zemalja koje su sprovodile lustraciju u funkciji raskida sa prethodnim režimima, najčešće se navode zemlje tzv. Istočnog bloka: Demokratska Republika Nemačka, Češka, Slovačka, Poljska.

Stevan Lilić, profesor Pravnog fakulteta, smatra da je lustracija "etička kategorija, a odnosi se na utvrđivanje odgovornosti za podršku represivnoj politici nekog režima. Ona niti podrazumeva, niti isključuje druge oblike odgovornosti"³⁹. Po rečima Žarka Puhovskog:

Lustracija nije kažnjavanje u sudstvenom smislu riječi jer to treba po pretpostavci obaviti na drugim mjestima. Lustracija bi trebala značiti javnu i moralnu diskvalifikaciju ljudi koji su podržavali, a da pri tom nisu bili životno ugroženi, režime koji su donosili zlo.⁴⁰

Kao prednost lustracije najčešće se navodi njena etička i psihološka dimenzija koja pomaze da se napravi linija razgraničenja u odnosu na prethodni istorijski period obeležen teškim kršenjima ljudskih prava. Ona može pomoći novoj vlasti da zadobije kredibilitet i legitimitet, napravi jasnu distancu u odnosu na prethodni režim i započne novi period zasnovan na vladavini prava i demokratiji.

Najvažniji prigovor procesu lustracije, odnosi se na nemogućnost utvrđivanja i sproveđenja jasnih kriterijuma⁴¹ na osnovu kojih bi neko trebao biti podvrgnut lustraciji. Poteškoća u sproveđenju lustracije je neophodnost oslanjanja na podatke sakupljane u periodu totalitarnog režima, čiju verodostojnost i tačnost je teško nedvosmisleno utvrditi. Kao mehanizam kolektivnog pozivanja na odgovornost ona može biti sredstvo revanšizma zasnovano na neproverenim ili neproverljivim informacijama, te zahvatiti nevine ljude i produbiti jaz između antagonističkih grupa koji može biti fatalan za budućnost tog društva/zajednice.

T.Š.

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)

MKSJ je osnovan je 1993. godine od strane Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija kao odgovor na masovna kršenja ljudskih prava i masovne zločine tokom ratova vođenih na teritoriji bivše Jugoslavije. Sedište suda je u Holandiji, u Hagu, a osnovan je kao ad hoc sud čiji se prestanak rada planira za kraj 2014. godine.

U nadležnosti suda nalaze se osobe najodgovornije za osmišljavanje, naređivanje i provođenje ratnih zločina počinjenih u periodu 1991–2001. na teritorijama Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije, Kosova i Makedonije. Optužnice su podignute protiv više od 160 osoba, a glavni fokus bio je na procesuiranju osoba koje su bile na najvišim vojnim i državnim pozicijama. Do sada je osuđeno više od 60 lica za zločine koje su počinili, a protiv njih 30 se još uvek vode postupci koji su u različitim fazama⁴². Optužnice protiv osoba tzv. srednjeg ranga po okončanju rada Tribunala biće upućene na državne sudeove za ratne zločine u regionu bivše Jugoslavije.

Od samog svog osnivanja rad Tribunala je izazivao oprečne reakcije u javnostima zemalja u regionu bivše Jugoslavije. Podrška njegovom radu je od vrhova država često bila slaba ili

barem nedovoljno otvorena i transparentna. Kritike su, sa druge strane, dolazile iz različitih izvora – od onih nacionalističkih, koje su u radu Suda videle samo pretnju sopstvenom narodu, do onih iz krugova pravnih i drugih stručnjaka koji su smatrali da je u ostvarivanju zadatka MKSJ počinjeno više velikih, pa i neoprostivih previda, propusta i loših odluka.

U Tribunalu se kao dostignuća tog tela vide: pozivanje vođa na odgovornost (i sa njom povezano prekidanje tradicije nekažnjivosti za ratne zločine); insistiranje na ostvarivanju pravde za žrtve i stvaranje prostora da se čuje glas žrtava; prikupljanje činjenica o počinjenim zločinima; razvoj međunarodnog prava; jačanje vladavine prava⁴³. Takođe se kao uspeh često navodi i činjenica da su izvršeni svi nalozi za hapšenje ikada izdati od strane MKSJ. Tribunal je svakako napravio iskorak u međunarodnom pravu prepoznavši silovanje i seksualno nasilje u ratu kao vid torture, odnosno ratnog zločina.

Kritike rada Tribunala odnose se na: percipiranu političku pristrasnost na osnovu navodnih etničkih predrasuda, zakasnelu i nedovoljnu komunikaciju sa javnostima post-jugoslovenskih država, nezadovoljstvo kaznenom politikom (naročito izraženo među preživelim žrtvama rata koje mnoge kazne smatraju neadekvatnim i prekratkim); izostanak doprinosa demokratskoj transformaciji društava u regionu bivše Jugoslavije; sporost u radu i podložnost različitim političkim uticajima.

T.Š.

Mesta sećanja i memorijalizacija

Mesta sećanja podrazumevaju kako ona mesta na kojima je došlo do stradanja, tako i ona mesta koja su izgrađena i/ili uređena sa ciljem očuvanja sećanja na strašne događaje iz prošlosti.

Memorijalizacija, u užem smislu reči, jeste obeležavanje javnog prostora materijalnim podsetnicima (spomenicima, muzejima, spomen-pločama itd.) na važne događaje iz prošlosti, odnosno na centralna istorijska zbivanja ili ličnosti bitne za kontekst geografskog prostora u kojem se nalaze. U širem smislu ona obuhvata i druge oblike materijalizacije javnog sećanja: kulturno stvaralaštvo (literatura, film, likovna umetnost, muzika itd), obeležavanje spomen-dana, komemoracije, itd. koje za cilj imaju očuvanje sećanja na određeni, političkom dominacijom određeni, način. Memorijalizacija ima za cilj materijalizaciju kolektivnog pamćenja vremena u kojem nastaje, i izgradnju budućeg trajnog kolektivnog sećanja na određeni istorijski događaj i period.

Memorijalizacija je institucionalizovan oblik sećanja, koji reflektuje kako dominantni istorijski diskurs, tako svojom formom određuje i pripadnost kulturi sećanja podneblja i vremena kojem pripada.

Spomenici predstavljaju materijalni trag, ishod politike sećanja, oni su plod dominantnog diskursa i nastaju političkom voljom, angažujući i/ili konsultujući u procesu osmišljavanja, sve-doke, žrtve, umetnice/ke, političare/ke i širu javnost.

Za razliku od naših jezika, u nemačkom jeziku postoje različiti termini za spomenike koji su podignuti u ime sećanja na određena dostignuća i/ili zaslужne ličnosti – Denkmal⁴⁴ i spomenika čija uloga je da podsećaju i opominju na strašne događaje – Mahnmal (opomenik).

N.V.

Oprost

Oprost je pojam koji verovatno izaziva najviše kontroverzi, posebno u slučajevima kada je reč o nasilju širokih razmera ili čak genocidu. U najmanju ruku se radi o konceptu oko koga ni u tzv. stručnoj javnosti ne postoji konsenzus šta on tačno znači i šta podrazumeva. Često je izjednačavan s pomirenjem. Neki tvrde da bez oprosta nema pomirenja i trajnog mira, neki da je očekivati oproštaj od onih koji su pretpeli velike patnje nemoralno ili je to čak nemoguće, neki ga smatraju isključivo religioznim konceptom koji je primenjiv na religiozne zajednice, itd.

Interesantno je da se za oprost kao koncept ne može reći da je razrađen, iako postoji u mnogim religijama s vekovnom tradicijom, a u nekima je čak jedna od temeljnih vrednosti; bar u monoteističkim: judaizmu, islamu i hrišćanstvu. I to polazeći od samog razumevanja boga koji je milostiv i koji prašta. U Kurantu, oprost se pominje u mnogim ajetima, u hrišćanstvu postoji verovanje da nas oprštanje čini bližim bogu, a i u judaizmu sposobnost da se oprosti spada među božanske kvalitete. Stoga, ove religije imaju veliki potencijal za promociju koncepta oprosta. Međutim, može se steći utisak u religijama nesumnjivo prisutni koncept oprosta često selektivno primenjuje kada su u pitanju oni koji su doživljeni kao neprijatelji, odnosno kao neverujući ili nevernici. Još jedna kritika ovog religioznog koncepta oprosta je to da on, s druge strane Lako može postati sredstvo kojim se po potrebi umiruju i pacifikuju vernici koji se mogu pobuniti zbog određene nepravde⁴⁵.

Traženje oproštaja i izvinjenje se često izjednačavaju i poistovećuju. Johan Galtung na sebi svojstven jednostavan način opisuje u čemu je razlika:

“Izvinjavam se.” = “Voleo/la bih da to nisam uradio/la i obećavam: neću više.”

“Prihvatom tvoje izvinjenje.” = “Verujem ti, idemo dalje.”

“Molim te, oprosti mi.” = “Molim te oslobodi me osećaja krivice prema tebi.”

“Opraštam ti.” = “Ovim te oslobođam osećaja krivice prema meni.” ⁴⁶

Galtung pri tom napominje da počinilac mora na neki način da zasluži da mu bude oprošteno. Minow smatra da oprost bez dobrog razloga znači prihvatanje delikta nad sobom i devalvaciju sebe⁴⁷. Često je iskreno pokajanje ono što se smatra preduslovom. Verovatno je teško oprostiti nekome ko se ne kaje zbog svog zlodela, dok se oprost čini vrlo zamislivim ako se počinilac kaje. To važi za slučaj kada je situacija crno-bela, odnosno kada je sami percipiramo kao crno-belo: žrtva je žrtva, a počinilac je počinilac (takva podela bi činila život i rasuđivanje jednostavnijim). Međutim, često je kontekst malo ili mnogo kompleksniji, pa se može dogoditi da je počinilac prethodno bio žrtva sadašnje žrtve, ili ima percepciju da je bio žrtva jer su članovi grupe kojoj pripada bili žrtve, ili je bio prisiljen da počini zlodelo, ili nije bio svestan da će određeni njegov čin imati takve posledice, odnosno nije mu bila namera da napravi zlo, ali je splet okolnosti bio takav, itd. Pa čak i u ovim situacijama, kada se radi o stravičnom nasilju i/ili velikom gubitku, može biti sasvim razumljivo da žrtva ne može da oprosti.

Mnogi oprost razumeju kao proces koji se dešava između žrtve nasilja i počinjoca. Međutim, Andrew Rigby tvrdi da se radi o ličnom procesu koji ne zahteva učešće onih koji su počinili zlodelo, odnosno počinjoci ne moraju ni da znaju za njega⁴⁸. Doduše, i njegovo razumevanje oprosta je malo “labavije”, za njega je to proces koji se dešava kada ljudi zarad mira nalaze način da izađu na kraj sa svojim gubitkom, kada bivaju spremni da nastave život, da puste prošlost i zaborave želju za osvetom. On smatra da je potrebno da prođe neko vreme da bi ljudi počeli da razvijaju kapacitet za oprost, i to prvo da “oposte prošlosti” u smislu prevezilaženja starih mržnji i želje za “poravnavanjem računa”, i kako kapacitet raste da oproste “drugom”, otkrivajući znake ljudskosti u onima koje su mrzeli i prezirali. Odnosno, Rigby tvrdi:

U središtu ovog teškog procesa leži sposobnost da se napravi razlika između počinjoca i njegovih dela, a ovo opet zahteva prepoznavanje čovečnosti drugog, koliko god to teško bilo. No upravo u tom prepoznavanju i sebe i drugog kao ljudskih bića leži seme zajedničke budućnosti⁴⁹.

Time je oprost proces koji ide paralelno s pomirenjem, odnosno delom se i preklapa s njim, jer kako kaže Ugo Vlaisavljević: "Pomirenje ne znači ništa drugo nego nemani dati ljudski lik."⁵⁰

Pomirenje

Pomirenje je jedan od temeljnih pojmove koji se koriste u kontekstu rada na suočavanju sa prošlošću. Takođe, reč je i o terminu koji izaziva neslaganja i kontroverze, kako među teoretičarima/kama, tako i među praktičarima/kama, tj. aktivistima/kinjama širom sveta koji deluju u društвima koja se oporavlaju od masovnih kršenja ljudskih prava iz proшlosti. Kako primećuje David Bloomfield, važnost ovog koncepta je generalno priznata, dok u isto vreme postoje velika neslaganja o tome što pomirenje zapravo znači, te na koji je način povezano sa drugim konceptima i procesima kao što su pravda, izgradnja mira, demokratizacija i politički razvoj.⁵¹

Prva dilema tiče se same suštine koncepta pomirenja – da li je reč o procesu, ili o konačnom ishodu različitih procesa u društvу? Ukoliko pomirenje shvatimo kao proces, sledeće je pitanje što taj proces uključuje i u kom vremenskom okviru? Shvaćeno kao ishod, odnosno kao krajnje stanje nakon nekih procesa, pitanje pomirenja otvara nove dileme oko toga kako izgleda jedno "pomireno društvо", kako znamo da smo taj cilj postigli, kako možemo izmeriti nivo pomirenja, te koliko je uopšte realno postavljati tako nešto kao cilj?

Druga grupa pitanja nalazi se u vezi sa vrednosnim shvatanjem koncepta i procesa pomirenja – je li ono zaista neophodan preduslov političkog oporavka i demokratskog razvoja podeljenih društava? Može li se sa istim uspehom primenjivati i na inter-personalnom i na kolektivnom nivou? Mora li uključivati kao svoj obavezan element i kontroverzan pojam oprosta? Dešava li se pomirenje na uštrb saznavanja istine i dostizanja zadovoljavajućeg stepena pravde za žrtve različitih vidova nasilja iz proшlosti?

Razumevanja koncepta pomirenja bliska kontekstu izgradnje mira stavlјaju naglasak na izgradnju odnosa u društvу u kome postoje oštре linije podele. John Paul Lederach tako pomirenje shvata kao proces koji gradi i trudi se da zaleći "pokidane niti života i odnosa među pojedincima i u široj zajednici".⁵² Proces pomirenja usmeren je ka budućnosti. Po Lederachu, osnovni zadatak i glavni doprinos pomirenja jeste "traganje za inovativnim načinima da se stvorи vreme i mesto u okviru različitih nivoa pogodjene populacije, a za integriranje, prihvatanje i ophođenje sa bolnom prošlošću i neophodnoj zajedničkoj budućnosti, kao sredstvima za suočavanje sa sadašnjicom".⁵³ On takođe smatra da proces pomirenja sadrži četiri osnovna elementa, koji su međusobno povezani i uticu jedan na drugi: mir, pravda, istina i milosrđe/oprost.⁵⁴

Pomirenje se često razumeva kao kompleksan proces koji obuhvata četiri međusobno povezana glavna instrumenta: proces zalečenje rana preživelih, neki oblik retributivne ili restorativne pravde, traganje za istinom i njenim javnim prepoznavanjem i reparacijе.⁵⁵ Iako u promišljanju i konceptualizaciji pojma pomirenje prevladava mišljenje da je neophodno da ovi elementi budu dobro povezani i u skladu jedni sa drugima, te da pomirenje koje promoviše stav "šta je bilo – bilo je" nikako ne može biti dobar pristup teško ranjenim društвима, ipak primeri sa terena iz različitih delova sveta pokazuju kako postoje stalne napetosti između ovih elemenata. U mnogim društвима, uključujući i Bosnu i Hercegovinu, u javnom prostoru vode se žestoke diskusije o tome da li su za to društvо važnije istina ili pomirenje; da li bi primat trebalo da ima

pravda ili mir; treba li pomirenje biti inicirano od strane države i njenih institucija (tako zvani pristup "odozgo ka dole") ili ono treba krenuti od samih građana/ki kao glavnih aktera ovog procesa (tzv. pristup "odozdo ka gore"). Posebno žestoke reakcije, pogotovo među nekim žrtvama, izaziva javno proklamovanje pomirenja kao procesa koji teži harmoniji među suprotstavljenim grupama i /ili koji insistira na oprostu kao uslovu svih uslova za miroljubivu koegzistenciju u budućnosti.

Dobro uočavajući kako takve postavke zapravo predstavljaju balast ovom veoma važnom procesu, Bloomfield predlaže razlikovanje pomirenja kao procesa ponovne izgradnje odnosa koja se dešava na interpersonalnom nivou i koji uključuje kompleksne psihološke mehanizme, od političkog pomirenja koje on određuje kao "pragmatičniji i manje ambiciozan proces koji uključuje razvitak efektivnih političkih i društvenih odnosa"⁵⁶. Političko pomirenje po njemu ne zahteva oprost niti uzajamnu ljubav bivših neprijatelja već započinje minimumom suživota i "postepeno negujući osnovno poštovanje kako za nove institucije tako i za bivše neprijatelje, ima za cilj razvijanje navike zajedničkog upravljanja društvenim i političkim procesima i institucijama".⁵⁷

Prema Dan Bar-Onu, koncept pomirenja bazira se na uverenju da je osim pravnog i političkog sporazuma koji dolazi odozgo - nadole, nužan i edukativan i sociopsihološki proces odozdo - nagore tokom koga će doći do odustajanja dojučerašnjih neprijatelja od mržnje, želje za osvetom, nepoverenja i bola, kao i identiteta koji je nastao tokom konflikta. Očekuje se da će se novi identiteti stvarati zajedno sa novim vezama između bivših neprijatelja i da će se vratiti korenima konflikta, a ne samo nesrećnom ishodu. Time se umanjuje i opasnosti od obnavljanja nasilja. Bar-On takođe skreće pažnju da svaki konflikt ima sopstvenu biografiju i veoma je teško prevesti postkonfliktno iskustvo iz jednog konteksta u drugi. To povlači potrebu za stalnim preispitivanjem u kojoj meri je ono što se odnosi na jedan kontekst relevantno u drugom.⁵⁸

T.Š.

Poricanje

Po rečima Stanley Cohen-a, autora knjige Stanje poricanja: Znati za zlodela i patnje, najčešća upotreba termina poricanje "odnosi se na očuvanje društvenih svestova u kojima se neka nepoželjna situacija (događaj, stanje, fenomen) ne priznaje, ignoriše ili predstavlja normalnom".⁵⁹ Drugi autori, poput Eviatara Zerubavela, koriste termine kao što je "zavera čutanja" kako bi opisali situacije u kojima "ljudi kolektivno ignoriraju nešto čega je svako od njih ponaosob svestan".⁶⁰ To čutanje i tišina posle masovnih zločina imaju svoje različite aktere i interesu. I žrtve i počinjenici mogu želeti da normalizuju svoje živote nakon masovnih zločina iz veoma različitih razloga. Počinjenici namerno podržavaju, stvaraju i održavaju čutanje da bi s jedne strane, izbegli posledice (pravne i svake druge) učinjenog; s druge, da bi zadržali svoj ljudski lik uprkos bestijalnosti koje su počinili. Žrtve žele da sačuvaju svoju ljudskost uprkos patnji, ponižavanju i dehumanizaciji koju su preživele. A posmatrači čute zato što ih to oslobođa neprijatnih pitanja o vlastitoj odgovornosti za nedelovanje u procesu pripreme i realizacije zločina.⁶¹

Pojedinci, grupe ili čitava društva i države se nalaze u stanju poricanja onda kada im se pružaju "informacije koje su toliko neprijatne, preteće i anomalne da ih nije mogućno u potpunosti prihvati ili otvoreno priznati kao tačne. Zato se one na neki način potiskuju, opovrgavaju, guraju u stranu ili ponovo interpretiraju. Ponekad se informacije dobri delom 'registruju', ali se implikacije – kognitivne, emocionalne, moralne – izbegavaju, neutrališu ili racionalizuju".⁶² Ako smo istovremeno nečega i svesni i nesvesni, to podrazumeva određenu dozu poricanja⁶³, a pojedinci i čitava društva mogu biti u stanju "u kome istovremeno znamo i ne znamo".⁶⁴

U zavisnosti od toga šta se poriče, Cohen definiše tri vrste poricanja. Bukvalno poricanje je ono kada ne priznajemo činjenice, kada tvrdimo da se nešto nije dogodilo, bez obzira da li stvarno ne znamo ništa o tom događaju, promišljeno lažemo ili se radi o nesvesnom mehanizmu odbrane. Poricanje tumačenja je kada prihvatomo određene činjenice, ali im dodeljujemo drugo značenje ili koristimo eufemizme, na primer tvrdimo da nije bilo etničkog čišćenja, već su ljudi sami otišli, niko ih nije terao; ili kada stradanje civila nazivamo kolateralnom štetom. Poricanjem implikacija mi prihvatomo određene činjenice da se nešto dogodilo, pa i tumačenje šta se dogodilo, ali odbijamo da prihvatimo da to ima ikakve veze sa nama koristeći se izgovorima "Ne može običan čovek na to da utiče," "Neko drugi će se za to pobrinuti" i slično, kao na primer kada nam je poznato da u proizvodnji patika koje kupujemo i koje nosimo bivaju eksplorativna deca, koja imaju nehumanu radnu satnicu, nemaju adekvatno zdravstveno osiguranje i nemaju priliku da se školuju, ali mi nastavljamo da kupujemo te patike i podržavamo tu kompaniju jer to nema veze sa nama, ili mi "nikako ne možemo da utičemo na to da se stvari promene."⁶⁵

Važno je razumeti da je kolektivno poricanje uvek društveno konstruisano. Pristajanje na kolektivno čutanje generisano je raširenim osećanjima stida, bola ili straha, a grupni pritisak koji nastaje iz situacije zajedničkog učestvovanja u "zaveri čutanja" je vrlo efikasno sredstvo u suzbijanju nezgodnih i nepoželjnih pitanja. Paradoksalno, što više ljudi učestvuje u toj zaveri čutanja (odnosno pravi se da ne zna nešto što je itekako poznato), veća je verovatnoća da će ona čutanje biti "žilavije" a stanje poricanja dugotrajnije. Cohen navodi da je intervencija, odnosno narušavanje stanja poricanja, manje verovatna ukoliko je: odgovornost rasuta (odnosno puno ljudi posredno ili neposredno svedoči nekom događaju, pa se odgovornost za reagovanje prebacuje sa jedne na drugu osobu); kad nismo u stanju da se identifikujemo sa žrtvom (jer je žrtva druge nacionalnosti, rase, veroispovesti; odnosno žrtva je percipirana kao manje vredna ili su joj čak u procesu dehumanizacije oduzeta svojstva ljudskosti); kada nismo u stanju da zamislimo uspešnu intervenciju (odnosno kada nam se svaki napor koji možemo učiniti po tom pitanju čini jalovim i besmislenim).⁶⁶

No ipak, kako navodi Jay Winter, čutanje o nekom događaju nikada ne traje večno, a "neizrecivo i neizrečeno retko ostaju fiksirani"⁶⁷. Kolektivno čutanje se neminovno rastače usled delovanja različitih faktora kao što su jednostavan protok vremena, promena društveno-političkih odnosa, ali i delovanje tzv. "agenata pamćenja" koji u javnoj sferi insistiraju na pokretanju određenih škakljivih pitanja i istrajavaju u tome, nekada i decenijama.

T.Š.

Reparacije

Reparacije⁶⁸ u kontekstu tranzicione pravde, odnosno suočavanja s prošlošću su mehanizam kojim se vrši obeštećenje civilnim žrtvama čija ljudska prava su teško narušena od strane vlasti. Njihov cilj je dostizanje jednog vida pravde za žrtve.

U našoj regiji ovaj mehanizam nije zaživeo. Na primer u Srbiji, gde ne postoji program reparacija, žrtve pokušavaju da ostvare svoje pravo na obeštećenje u sudskim postupcima protiv Republike Srbije, "pozivajući se na odgovornost države za akte pripadnika njenih oružanih snaga."⁶⁹ Ove postupke uglavnom pokreću organizacije za ljudska prava u ime žrtava, dok se žrtve samostalno retko upuštaju u tužbe – "zbog straha, nepoverenja u sudove i zbog toga što su usluge advokata skupe."⁷⁰

Pravo žrtve na odštetu je određeno Rezolucijom UN br. 60/147, kojom su, između ostalog, definisani oblici obeštećenja, ali i sam termin "žrtva" na koju se obeštećenja odnose. Po tome, žrtve su osobe koje su:

...pojedinačno ili kolektivno pretrpele štetu, uključujući fizičku povredu ili mentalno oštećenje, duševnu bol, ekonomski gubitak ili bitno umanjenje svojih osnovnih prava kroz dela ili propuste koji predstavljaju teško kršenje međunarodnog krivičnog zakona ili teško kršenje međunarodnog humanitarnog prava. Tamo gde je to primenjivo i u skladu sa domaćim zakonom, termin 'žrtva' takođe podrazumeva i najužu porodicu, ili izdržavane članove porodice direktnе žrtve i osobe koje su pretrpele povredu pri pokušaju da zaštite žrtve u nevolji ili da spreče viktimizaciju.⁷¹

Oblici obeštećenja žrtvama su:

- restitucija – koja bi trebalo da čini, kad god je to moguće, povratak u situaciju koja je prethodila kršenju prava: vraćanje slobode, uživanje ljudskih prava, identitet, porodični život i državljanstvo, povratak u mesto boravka, povratak na posao i povrat imovine;
- kompenzacija (naknada štete) – koja bi trebalo da bude obezbeđena za svaku ekonomski procenjivu štetu, u šta spadaju: fizičke i mentalne povrede, izgubljene prilike za zaposlenje, obrazovanje i socijalna davanja, za materijalnu štetu i gubitak zarade, uključujući i gubitak radne sposobnosti, za moralnu štetu, za troškove nastale prilikom pravnog zastupanja, lečenja, psihosocijalne pomoći;
- rehabilitacija – koja bi trebalo da obuhvati zdravstvenu i psihološku pomoć, kao i pravnu i socijalnu pomoć;
- satisfakcija – koju bi trebalo da čine mere kojima se efektivno prekidaju kontinuirane povrede, verifikacija činjenica i objavljivanje potpune istine u javnosti, potraga za nestalima, zvanična deklaracija kojom se žrtvi i njoj bliskima vraća dostojanstvo, reputacija i prava, javno izvinjenje koje obuhvata prepoznavanje činjenica i prihvatanje odgovornosti, sudsko i administrativno kažnjavanje počinjoca, komemoracije i i odavanje počasti žrtvama, itd;
- garancije za neponavljanje – koje sačinjavaju one mere koje bi takođe doprinele prevenciji.

I.F.

Restorativna pravda

Restorativna⁷² pravda je koncept u krivično-pravnom sistemu koji se ubrzano razvija počevši od 70-ih godina XX veka. Zasnovan je na tradicijama plemenskih i starosedelačkih zajednica Afrike, Severne Amerike, Australije i Novog Zelanda, a elementi koncepta restorativne pravde stari su verovatno koliko i prve ljudske društveno-političke zajednice. Koncept je zasnovan na kritici klasičnog modela retributivne⁷³ pravde po kome činjenje krivičnog dela prvenstveno predstavlja povredu zadate pravne norme, te država, odnosno njen krivično-pravni sistem, imaju zadatak da tu normu zaštite kažnjavanjem počinitelja. Proces restorativne pravde, nasuprot tome, počiva na uverenju da je krivično delo povreda ne samo zakonskih propisa, već najpre osnovnih prava žrtve i vrednosti zajednice/društva. Zbog toga se velika pažnja posvećuje potrebi da se žrtva aktivno uključi u procesuiranje krivičnog dela, da se humanije postupa prema počionicama i da se da prilika zajednici da učestvuje u procesu popravljanja štete i rehabilitacije i resocijalizacije počinitelja, ali i njihovih žrtava.

Pojam restorativne pravde se različito razumeva, tako da postoji više definicija tog pojma. Na primer, Tony Marshall navodi da je restorativna pravda "proces u kome strane koje su imale udela u određenom krivičnom delu zajedno rešavaju kako će se nositi sa posledicama tog dela i njegovim implikacijama u budućnosti".⁷⁴

Restorativna pravda se zasniva na četiri osnovna principa: "1) princip personalizma, tj. shvatanje krivičnog dela pre svega kao povrede ljudi i međuljudskih odnosa; 2) princip popravljanja štete nastale krivičnim delom; 3) princip učešća (počinilaca, žrtava i šire zajednice); 4) princip reintegracije."⁷⁵

Danas se principi restorativne pravde primenjuju u velikom broju zemalja širom sveta, u različitim kontekstima i sa donekle različitim razumevanjem prioriteta unutar tog koncepta (da li je važniji sam restorativni proces, ili bi pažnju trebalo posvetiti ishodima tog procesa). I UN i druge međunarodne organizacije preporučuju korišćenje ovog koncepta koji može imati pri-menu u širokom spektru društvenih problema – od bavljenja problemom maloletničke delikven-cije do oporavka i izgradnje mira u podeljenim društвima koja su iskusila ratove, masovne zločine i genocid. U kontekstu takvih društava primena koncepta restorativne pravde može biti od jako velikog značaja, posebno kada se ima na umu da ovaj koncept zagovara ne utvrđivanje ili odbacivanje, već prihvatanje odgovornosti od strane počinitelja za nedela koja je počinio kao i za pokušaj popravljanja načinjene štete za žrtve i zajednicu u celini. Restorativna pravda takođe povećava mogućnost za aktivno učešće svih zainteresovanih i međusobno razumevanje žrtava i počinitelja.

Ovaj koncept je često kritikovan kao proces koji zapravo vodi ka izbegavanju kazne za počinjena nedela, što zagovornici restorativne pravde odbacuju navodeći konstruktivan uticaj na zajednice u kojima su primenjivani neki od modela restorativne pravde. Jedan od takvih modela koji se u literaturi najčešće spominje jesu Gacaca sudovi u Ruandi koji su odigrali važnu ulogu u procesu tranzicione pravde u zemlji koja je preživela genocid.

T.Š.

Retributivna pravda

Retributivna pravda je koncept koji počiva na uverenju da pojedinci odgovorni za kršenje zakona treba da dobiju ono što zaslужuju, odnosno da budu kažnjeni za svoja nedela. Logika kažnjavanja koja stoji u samom temelju ovog koncepta podrazumeva da se kaznom nanovo uspostavlja ravnoteža u pravnom i moralnom poretku, koja je narušena počinjenim nedelom.

U kontekstu suočavanja sa prošlošću retributivna pravda podrazumeva imenovanje, hapšenje, organizovanje sudskega procesa, presude i izdržavanje kazni za osobe odgovorne za činjenje, osmišljavanje ili podržavanje zločina i teških kršenja ljudskih prava. Svakako najpozнатiji i najproučavаниji primer retributivne pravde u novijoj istoriji predstavljaju čuveni Nirnberški procesi vođeni tokom 1945. i 1946. godine, tokom kojih je suđeno najodgovornijim zvaničnicima nacističke Nemačke i to za: zločine protiv čovečnosti; ratne zločine i zločine protiv mira. U poslednje dve decenije osnovana su još dva međunarodna suda sa ciljem procesuiranja ratnih zločina u bivšoj Jugoslaviji (sud sa sedištem u Hagu je osnovan 1993. godine) i Ruandi (sud sa sedištem u Aruši, Tanzanija osnovan je krajem 1994. godine).

Zastupnici ovakvog pristupa suočavanju sa prošlošću najčešće navode sledeće razloge u prilog suđenjima odgovornima za ratne zločine: a) odvraćanje budućih potencijalnih počinilaca od činjenja zločina; b) individualizacija krivice; c) sprečavanje i prevencija mogućih privatnih činova osvete i uzimanja pravde u svoje ruke; d) podrivanje kulture nekažnjivosti i podrška ponovnom uspostavljanju moralnog i pravnog poretkta. Po rečima Marthe Minow: "Naglašavanje lične odgovornosti nudi put za izbegavanje ciklusa okrivljavanja koji vodi ka osveti, protivopužnjama i etničkim i nacionalnim konfliktima".⁷⁶

Kritike ovog pristupa takođe su brojne i raznovrsne i kreću se od kritike nekih temeljnih vrednosnih postavki retributivne pravde, preko načina na koji se organizuju sudske procese, do kritičke analize njihovog uticaja na širu zajednicu i širi proces suočavanja sa prošlošću, traganja

za istinom ili pomirenja. Neke od najčešće navođenih zamerki su: nejasna granica između suđenja i posezanja za osvetničkim činovima koji mogu zahvatiti i nevine osobe; politizacija sudskih procesa, pa i čitavih sudova (odnosno izloženost političkim uticajima i pritiscima, posebno od strane najmoćnijih i najbogatijih država koje su najčešće glavni finansijeri ovih sudova); selektivnost u odabiru počinilaca kojima će se suditi (i sa tim povezana činjenica da ogroman procenat počinilaca ostaje izvan dometa ovakve vrste pravde); retroaktivnost u procesima (optuženima se sudi na osnovu normi i po procedurama koje ranije nisu postojala). Takođe, ima i kritika koje se odnose na jako visoke troškove sudskih procesa, problematično postupanje sa žrtvama i preživelima tokom sudskih procesa; ograničene mogućnosti za kreiranje celovite istine o dešavanjima iz prošlosti. Kritike ovog pristupa, a posebno one koje zameraju preveliku fokusiranost na počinioce kojom se gubi iz vida pogodena strana, dovele su do razvoja koncepta restorativne pravde.

Uprkos mnogim nedostacima, suđenja za ratne zločine jesu važan doprinos procesu suočavanja sa prošlošću. Iako ona u svom fokusu nemaju obnovu odnosa, nastojanje za izlečenjem pojedinaca ili kolektiva, niti je pomirenje njihov primarni cilj, suđenja mogu ponuditi bar utvrđivanje činjenica. Za ostale navedene procese potrebno je posegnuti za drugim raspoloživim mehanizmima i instrumentima.

T.Š.

Slike neprijatelja

Slike neprijatelja su sve one osobine, obeležja, ponašanja, pa i anegdote i vicevi koje pripisuјemo “onom drugom”, kolektivnom, našem zajedničkom neprijatelju. Te slike su neophodne da bi postojao doživljaj da nam je neko (odnosno neka grupa) neprijatelj i one služe upravo stvaranju i održavanju neprijateljstva. Neprijateljstvo, a time i neprijatelj se stvaraju, oni su društveni konstrukt koji naknadno može da preraste u stvarnu pretnju. Kao što Sam Keen kaže, “Na početku mi stvorimo neprijatelja. Pre oružja dolazi mašta.”⁷⁷ Neprijatelj ne bi bio neprijatelj da ne budi neku vrstu straha kod nas, i zato mu je potrebno pripisati takve osobine i ponašanja koja su za naš kulturni kontekst zastrašujuća odnosno koja nisu društveno prihvatljiva. Potrebno je dehumanizovati ga, videti ga kao nečoveka. Jer u rat se nikad ne kreće “protiv ljudi”, već “protiv neprijatelja” koji je oličenje zla. Često je dovoljno da osećaj ugroženosti i straha dovoljno naraste, pa da jedna od strana prva napadne iz potrebe da se odbrani. I krug nasilja počinje da se vrti.

Ratna propaganda se bavi upravo hiperprodukcijom slika neprijatelja. Međutim, ove slike nemaju svoju ulogu samo u ratnom vremenu. Za mnoge vladare, ali i ideologije neslobode, korisno je gajiti kolektivnog neprijatelja, jer to olakšava posao vladanja, odnosno manipulisanja masama: Ne, ne možemo misliti o lošim socijalnim uslovima (nezaposlenosti/bedi/gladi) sada kada se neprijatelj sprema da napadne ili da ugrozi naš poredak/identitet/slobodu/štagod, sad moramo biti jedinstveni, otažbina zove, i tako dalje, da uzmem samo najočiglednije primere.

Mnoge slike neprijatelja zažive na osnovu određenog tragičnog iskustva, sukoba, rata. I za njih se ne može reći da su izmišljene, da su konstrukt. Ono što jeste konstrukt je “neprijatelj” koji se stvara i gaji na osnovu tih slika: pripisivanje zastrašujućih ponašanja i osobina čitavoj grupi ili grupama ljudi koji s pravim zločincima imaju možda samo jednu vezu – pripadnost jednoj grupi, etničkoj, nacionalnoj, političkoj. Takve slike je posebno teško razgraditi zato što su zasnovane na konkretnom bolnom iskustvu, bez obzira što se odnose na ljude koji nisu deo tog iskustva.

Ulagati trud u razgradnju i obesmišljavanje slika neprijatelja jeste po definiciji rad na izgradnji mira. A Keen bi rekao da nas trud da razumemo arhetipe slika neprijatelja i psihologiju neprijateljstva može poštovati nebrojenih iluzija i zaštititi od mučnih grešaka. Može nas spasiti toga da dehumanizujemo sebe dehumanizujući naše neprijatelje.⁷⁸

Tranziciona pravda

Pojmom tranziciona⁷⁹ pravda se označava set instrumenata i mehanizama (sudskih i van-sudskih) pomoću kojih društva pogodena ratovima, teškim i dugotrajnim kršenjima ljudskih prava, te zločinima organizovanim od strane prethodnog režima, nastoje da se izbore sa teškim nasleđem prošlosti, ostvare demokratsku vladavinu prava i spreče ponovna nasilja. Osnovni principi na kojima je ovaj pristup zasnovan su insistiranje na individualnoj odgovornosti za počinjena zlodela i obeštećenja žrtava tih zlodela koje se nalaze u fokusu ovog pristupa. U definiciji tranzacione pravde koju daje Međunarodni centar za tranzicionu pravdu (ICTJ) naglašava se da "žrtve imaju sasvim utemeljena prava da: vide zločince kažnjene, saznaju istinu i dobiju obeštećenje"⁸⁰.

Začeci koncepta tranzacione pravde mogu se pratiti od kraja II svetskog rata i osnivanja prvih međunarodnih sudova za ratne zločine (sudovi osnovani u Nurnbergu i Tokiju). Svoj ubrzani razvoj koncept doživljava počevši od 70-ih godina XX veka, da bi 90-te godine donele punu afirmaciju ovog pristupa čiji se različiti modeli mogu pratiti u mnogim zemljama Južne Amerike, Afrike, Istočne Evrope, Balkana itd.

Pravni okvir koncepta tranzacione pravde podrazumeva "pet osnovnih obaveza države kako bi se obezbedila borba protiv nekažnjivosti i zaštita ljudskih prava:

1. Država je u obavezi da preduzme sve neophodne mjere kako bi spriječila kršenja ljudskih prava .
2. Ukoliko se učini propust u zaštiti ljudskih prava, država je u obavezi da efikasno istraži sve navode o zločinima.
3. Država je u obavezi da imenuje ko su žrtve, a ko su počiniovi.
4. Država je u obavezi da procesuira sve one za koje postoji osnovana sumnja da su naredili ili lično počinili zločine, te da organizuje efikasan i fer sudski postupak.
5. Država je u obavezi da izradi programe reparacija za žrtave zbog patnji kroz koje su prošle, kako bi se umanjile posljedice zločina i ostvario potpun osjećaj pravde."⁸¹

Tradicionalno određenje tranzacione pravde razlikuje četiri osnovna mehanizma pomoću kojih država nastoji da ispuni ove prethodno navedene obaveze:

- Krivično procesuiranje optuženih za zločine
- Reparacije/obeštećenja žrtvama
- Institucionalne reforme
- Traganje za istinom i utvrđivanje (ili kazivanje iste)

Međutim, razvoj trenzacione pravde poslednjih više od pola veka pokazuje da prevaziлаženje posledica autoritarnih i/ili totalitarnih režima zahteva ono što se može nazvati podruštvljavanjem pravnih procedura⁸². Pojedine mere kao što su javna izvinjenja legitimnih političkih predstavnika/ca, osnivanje memorijalnih institucija, uvođenje rodne pravde, rad komisija za istinu i pomirenje... imale su širi društveni kontekst. One zahtevaju zajedničko delovanje ne samo pravnih institucija, već i ostatka društva: medija, obrazovanja, akademskih struktura, javnog određivanja političke elite i slično.

Većina zagovornika/ca tranzicione pravde naglašava važnost holističkog pristupa ovom multi-disciplinarnom konceptu, uz posebno naglašavanje da se nijednim mehanizmom "ne mogu samostalno dostići ciljevi tranzicijske pravde. Svi spomenuti mehanizmi imaju svoje prednosti i mane i nijedan sam po себи nije dovoljan da se pomoći njega u potpunosti izbrišu posljedice zločina, niti da se postignu svi zacrtani ciljevi. Potrebno je uspostaviti integrisani pristup i obezbijediti da se aktivnosti simultano provode"⁸³.

T.Š.

Viktimizacija

Osnovno značenje pojma viktimizacija podrazumeva proces u kome pojedinac ili grupa postaju žrtva direktnog ili strukturnog nasilja (diskriminacije, ponižavanja i narušavanja osnovnih ljudskih prava). Tu se radi o primarnoj viktimizaciji. Do sekundarne viktimizacije dolazi ukoliko žrtva nakon iskustva nasilja doživljava dalje nasilje ili negativan uticaj od strane socijalne sredine, na primer od policije kojoj se obratila ili sudskog sistema, svoje porodice i okoline, itd. Zatim, postoje direktne i indirektne žrtve. Direktne žrtve su one osobe koje su bile izložene nasilju, dok indirektne žrtve mogu biti njihovi članovi porodice ili prijatelji, svedoci događaja, čak i porodice počinilaca, koji nose traumu ili trpe druge posledice počinjenog nasilja.

Nakon rata i nasilja većih razmera, za proces suočavanja sa nasilnom prošlošću i izgradnju trajnog mira od suštinske je važnosti prepoznati žrtve, obznaniti i uvažiti njihove patnje i gubitke, te ponuditi mogućnost nadoknade, odnosno reparaciju za pretrpljeni bol. Posebno je važno žrtve individualizirati, te obezbediti neophodnu psihičku i socijalnu rehabilitaciju.

Drugo značenje termina viktimizacija odnosi se na proces u kome čitava grupa poprima identitet žrtve na osnovu nasilja koje su doživeli neki članovi te grupe, ali ne i cela grupa. Taj proces se naziva i kolektivna viktimizacija ili kolektivna samo-viktimizacija. Ova pojava je česta posledica dugotrajnih nasilnih sukoba ili nasilja širokih razmera. Kada se grupa usredotoči na zlo, nepravdu, patnju i zločine koje je počinio protivnik, a istovremeno sebe vidi kao pravedne, moralne i humane, lako dolazi do zaključka da su oni sami žrtve. Ovakvo shvatanje povlači za sobom i ubeđenje da je konflikt nametnuo protivnik koji ne samo da ima nepravedne ciljeve, već se služi i nemoralnim sredstvima.⁸⁴ Utapanjem u ulogu žrtve po pravilu prebacujemo odgovornost i za početak sukoba i za počinjeno nasilje na protivnika, to nas stavlja u položaj moralne superiornosti i daje opravdanje za nastavak borbe protiv neprijatelja. Brojne su funkcije i posledice preuzimanja uloge žrtve.⁸⁵ Dolazi do porasta nacionalističkih i patriotskih osećanja, do rasta potencijala za mobilizaciju i spremnosti na žrtvovanje zarad višeg cilja, ali i na "preventivne" napade na protivnika, pa čak i zločine protiv onih koji su doživljeni kao neprijatelji. To su idealni uslovi da oni koji se doživljavaju kao žrtve postanu počinjeni. Kada su ubeđeni da su moralno superiorni, odnosno da su pravednici, ljudi su u stanju da počine neverovatna zlodela⁸⁶.

Uloga žrtve postaje sastavni deo grupnog identiteta, odnosno kako Ian Buruma primećuje, identitet sve više počiva na pseudoreligiji viktimiziranosti.⁸⁷ Ona postaje vezivno tkivo zajednice. Još jedna od posledica ove slike o sebi zasnovane na "mitski preuveličanoj ulozi žrtve" jeste to da grupa postaje neosetljiva za patnju drugih.⁸⁸ Kolektivna viktimizacija je najčešće praćena procesom takmičenja među žrtvama za status "najveće" žrtve. To je posebno vidljivo u društвima u kojima neprijateljske podele, geografske i mentalne, opstaju i po završetku ratnih dejstava. U našem post-jugoslovenskom posleratnom kontekstu uočljivo je da postoji prilična neosetljivost za direktne žrtve, osim kada su one iz nekog razloga potrebne zajednici. Diane Enns dobro primećuje da "tamo gde su svi žrtve, niko nije žrtva".⁸⁹ Tako da insistiranje na kolektivnoj samoviktimizaciji kao posledicu može da ima neprepoznavanje ili minimalizovanje patnje koje su preživele direktne žrtve nasilja, što može da dovede do njihove dalje viktimizacije (sekundarna viktimizacija), odnosno kako kaže Kenan Efendić:

Jasno je da je najbolniji proizvod rata žrtva i njena trauma, ali je trauma uvijek pojedinačna i žrtva je uvijek pojedinačna, no etnonacionalistički centri moći traumu izdižu na nivo zajednice/kolektiva, pri čemu je pojedinačna žrtva depersonalizirana i obespravljena, jer je upravo njoj potrebna psihička i egzistencijalna rehabilitacija i pravna i pravedna zadovoljština. Usporedno s procesom izdizanja traume i bola sa pojedinca na kolektiv i odgovornost za zločin podiže se s nivoa pojedinca i političko-vojne institucije na nivou drugog, njihovog kolektiva, a to je ništa drugo do nastavljanje rata u formalnom miru.⁹⁰

Ova kolektivna samoviktimizacija ugrađena u identitet grupe može se prenosi sa generacije na generaciju. Odnosno, grupa može nositi traumu ne zbog teškog iskustva koju je preživela cela grupa ili jedan broj njenih članova, već zbog traumatskog događaja koji su doživeli njeni preci. Vamik Volkan ovu pojavu naziva *izabranom traumom*.⁹¹ Reč je o fenomenu koji nije tek puko prisećanje na patnje iz prošlosti, već zajednička mentalna predstava nekog prošlog tragičnog događaja, koja uključuje i realistične informacije o tom događaju, kao i vrlo intenzivna osećanja.⁹² Osećaj velikog poniženja ili nepravde koji grupa može da deli opasan je jer sprečava i pojedince/ke i čitavu grupu da na konstruktivan način ozali svoje gubitke i transformiše konflikte koji su povezani sa tom traumom. Tada na individualnom nivou, traumatizovana osoba postaje opsednuta sopstvenom viktimizacijom, bez katarze i prevazilaženja prošlog iskustva. A kada viktimizacija u prošlosti postane centralna tema šovinističkih narativa o nacionalnom mučeništvu i prošlim viktimizacijama, ona može poslužiti kao opravdanje za nasilje u sadašnjosti prema pripadnicima grupe koja se vidi odgovornom za viktimizaciju iz prošlosti i time produžiti krug viktimizacije, straha i "pravedničke" osvete.

Volkan primećuje da lideri intuitivno znaju kako da reaktiviraju izabranu traumu, posebno kada je grupa u sukobu ili kada je došlo do neke drastične promene pa je potrebno ponovo potvrditi i ojačati grupni identitet.⁹³

Stoga, kolektivna viktimizacija jeste tempirana bomba, ako se njom manipuliše ili ako se njen uticaj potcenjuje i zapostavlja, odnosno ako se ne radi na deviktimizaciji. To je definitivno jedan od najprioritetnijih zadataka u radu na izgradnji mira.

I.F., T.Š.

3 Takođe, amnestiji se pribegava i kada postoji potreba da se ispravi neko pravno nasilje iz prošlosti. Što se regije bivše Jugoslavije tiče, u Srbiji je u više navrata proglašavana amnestija za dezertere i prigovarače savesti (1996-2010). U Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Makedoniji amnestirani su učesnici rata, ali te amnestije nisu uključivale i ratne zločine.

4 Afiado Zunguza, citirano u Helena Cobban. *Amnesty After Atrocity. Healing Nations After Genocide and war Crimes* (Boulder, London: Paradigm Publishers, 2007), str. 218.

5 Helena Cobban. *Amnesty After Atrocity*

6 Final Report of the United Nations Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), S/1994/674, str. 33.

7 Jennifer Jackson Preece. "Ethnic Cleansing as an Instrument of Nation-State Creation: Changing State Practices and Evolving Legal Norms." U: *Human Rights Quarterly* 20, 1998: str. 818-819.

8 Ibid.

9 General Assembly of the United Nations. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Resolution 260 A (III) of 9 December 1948. Dostupno na: <http://www2.ohchr.org/english/law/genocide.htm>.

10 Gregory H. Stanton. "The 8 Stages of Genocide". *Genocide Watch*, 1998. Dostupno na: <http://www.genocidewatch.org/genocide/8stagesofgenocide.html>.

11 Džamija u selu Baljvine, opština Mrkonjić grad.

12 Videti Maurice Halbwachs. *On Collective Memory* (Chicago: The University of Chicago Press, 1992).

13 Maurice Halbwachs. "Kolektivno i istorijsko pamćenje". U: *Reč: časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, br. 56.2, str. 63.

14 Aleida Assmann. *Duga senka prošlosti: Kultura sećanja i politika povesti* (Beograd: Biblioteka XX vek, 2011), str. 40.

15 Videti Benedict Anderson. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London, Verso: 1983). Anderson pojašnjava da je ta politička zajednica zamisljena iz razloga što ni u slučaju najmanje nacije njeni članovi se nikada neće upoznati, sresti, niti čak čuti za većinu ostalih članova, str. 5-7.

16 Anthony D. Smith. *National Identity* (London: Penguin Books, 1991), str. 15-16.

17 Billig. *Banalni nacionalizam*, str. 19.

18 Assmann tvrdi da se nacionalno pamćenje stiče upravo učešćem u ritualima. Assman. *Duga senka prošlosti*, str. 268-269.

19 Peter Sloterdijk. *Der starke Grund zusammen zu sein Sonderdruck: Erinnerungen an die Erfindung des Volkes*, 2. Auflage (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998), str. 27.

20 Ernest Renan. "What is a nation?" U: Homi Bhabha, ur. *Nation and Narration* (London: Routledge, 1990), str. 19.

21 Dubravka Ugrešić. *Kultura laži: antipolitički eseji* (Beograd: Fabrika knjiga, 2008), str. 114.

22 Assmann. *Duga senka prošlosti*, str. 24.

23 Sabrina P. Ramet. "Srpska i hrvatska povijesna naracija". U: *Analji Hrvatskog politološkog društva*, Vol. 3, br. 1, svibanj 2007, str. 300.

24 Julie Chaitin. "Narratives and storytelling in conflicts and conflict resolution". Intractable Conflict Knowledge Base Website. Str. 8.

25 Assmann. *Duga senka prošlosti*, str. 85

26 Sabrina P. Ramet. "Srpska i hrvatska povijesna naracija", str. 302

27 Martha Minow. *Between Vengeance and Forgiveness: Facing History after Genocide and Mass Violence* (Boston: Beacon Press, 1998), str. 88.

28 Priscilla B. Hayner. *Neizrecive istine: Suočavanje sa državnim terorom i zverstvima* (Beograd: Samizdat B92, 2003), str. 21.

29 Za više informacija videti internet stranicu Koalicije za REKOM: www.zarekom.org.

30 Hannah Arendt, "Kolektivna odgovornost" u: Daša Duhaček i Obrad Savić (ur.), *Zatočenici zla: Zaveštanje Hane Arent* (Beograd: Beogradski krug, 2002), str. 19.

31 Videti Karl Japers, *Pitanje krivice* (Beograd: SamizdatFreeB92, 1999).

32 Ibid, str. 21.

33 Ibid, str. 50.

34 Ibid, str. 22.

35 Amos Oz, "Krivica i odgovornost", u: Reč, 9. jun 1999. Dostupno na: www.b92.net/casopis_rec/arhiva/oz.html.

36 Todor Kuljić. Kultura sećanja: Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti (Beograd: Čigoja štampa, 2006), str. 9

37 Ibid, str. 10.

38 Mesta na kojima lokalne vlasti ne dozvoljavaju podizanje obeležja stradalima.

39 Stevan Lilić, "Lustracija da ili ne?", Danas, 06.11.2001.

40 Citirano u Sabina Čabaravdić, "Lustracija izostala na Balkanu", Radio Slobodna Evropa, 23.05.2010, dostupno na: www.slobodnaevropa.org/content/tema_sedmice_lustracija/2050239.html.

41 U Srbiji postoji zakon koji nikada nije primenjen iz tog razloga.

42 Podaci sa zvanične internet stranice MKSJ: www.icty.org/sections/OMKSJ.

43 Prema navodima sa internet stranice MKSJ, www.icty.org/sid/324.

44 U bukvalnom prevodu denk-mal, bi značilo "misli!" (denken = misliti).

45 Videti Marc Gopin. "Forgiveness as an Element of Conflict Resolution in Religious Cultures: Walking the Tightrope of Reconciliation and Justice." U: Mohammed Abu-Nimer, ur. Reconciliation, Justice and Coexistence: Theory and Practice (Lanham: Lexington Books, 2001): 87-99.

46 Johan Galtung. "After Violence, Reconstruction, Reconciliation, and Resolution: Coping with Visible and Invisible Effects of War and Violence." U: Mohammed Abu-Nimer, ur. Reconciliation, Justice and Coexistence, str. 7.

47 Martha Minow. Between Vengeance and Forgiveness, str. 17.

48 Andrew Rigby. "Forgiving the Past": paths towards a culture of reconciliation." Paper presented at the IPRA Conference. Tampere, Finland: August, 2000.49ibid.50 Ugo Vlaisavljević. "Pomirenje kao najveća potreba i najveća opasnost." Predavanje održano u Blagaju, BiH, 19.06.2011. godine u okviru programa "Korak dalje u izgradnji mira. Vrednosti i prakse". Videti dokumentaciju modula "Treba li nam pomirenje? Mogućnosti, prepreke, izazovi.", Centar za nenasilnu akciju, 2011.

49Ibid.

50 Ugo Vlaisavljević. "Pomirenje kao najveća potreba i najveća opasnost." Predavanje održano u Blagaju, BiH, 19.06.2011. godine u okviru programa "Korak dalje u izgradnji mira. Vrednosti i prakse". Videti dokumentaciju modula "Treba li nam pomirenje? Mogućnosti, prepreke, izazovi.", Centar za nenasilnu akciju, 2011.

51 David Bloomfield, "On Good Terms: Clarifying Reconciliation". U: Berghof Report br. 14, oktobar 2006, str. 3.

52 John Paul Lederach."Civil Society and Reconciliation". U: C. A. Crocker i dr., ur. Turbulent Peace: The Challenges of Managing International Conflict (Washington D.C.: USIP, 2001), str. 842.

53 John Paul Lederach. Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies (Washington: U.S. Institute of Peace, 1997), str. 35.

54 Videti Lederach. "Civil Society and Reconciliation".

55 Videti David Bloomfield, Teresa Barnes i Luc Huyse, ur. Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook (Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2003).

56 David Bloomfield, "On Good Terms: Clarifying Reconciliation", str. 29.

57 Ibid.

58 Videti Dan Bar-On. Reconciliation revisited: For more conceptual and empirical clarity. Predavanje u Centru za interdisciplinarnе postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, 2005. Dostupno na: www.war-crimes-genocide-memories.org/fajlovi/lectures/02_lectures_danBarOn.pdf.

59 Stanley Cohen. Stanje poricanja: Znati za zlodela i patnje (Beograd: Samizdat B92, 2003), str. 89.

60 Eviatar Zerubavel. "The social sound of silence: Toward a sociology of denial". U: Efrat Ben-Ze'ev, Ruth Ginio and Jay Winter, ur. Shadows of War: A Social History of Silence in the Twentieth Century (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2011), str. 32.

61 Videti: Dan Bar-On. *The Indescribable and the Indiscussable. Reconstructing Human Discourse after Trauma* (Central European University Press, Budapest, 1999).

62 Cohen, str. 23.

63 Zerubavel, str. 32.

64 Cohen, str. 27.

65 Ibid, str. 30-33.

66 Videti: Cohen, str. 40.

67 Jay Winter, "Thinking about silence". U: Efrat Ben-Ze'ev, Ruth Ginio and Jay Winter, ur. *Shadows of War: A Social History of Silence in the Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2011), str. 23.

68 Od engleske reči reparation = odšteta, naknada štete.

69 Nataša Kandić, ur. *Materijalne reparacije za povrede ljudskih prava u prošlosti: Praksa sudova u Republici Srbiji* (Beograd : Fond za humanitarno pravo, 2011), str. 3.

70 Ibid.

71 Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. UN General Assembly Resolution 60/147 of 16 December 2005.

72 Od engleske reči restore = obnoviti, oživeti, ozdraviti.

73 Od engleske reči retribute = uzvratiti, kazniti.

74 Tony Marshall, *Restorative Justice: An Overview* (London: Home Office Research Development and Statistics Directorate, 1999), str. 5.

75 Sanja Čopić, "Pojam i osnovni principi restorativne pravde". U: Temida, maj 2007, str. 31.

76 Minow, *Between Vengeance and Forgiveness*.

77 Sam Keen. *Faces of the Enemy: Reflections of the Hostile Imagination* (Cambridge: Harper & Row, 1986), str. 10

78 Ibid, str. 181

79 U ovom slučaju pojam tranzicija podrazumeva proces prelaska i transformacije društvenog sistema iz vremena autoritarne vladavine ili vremena rata ka demokratskom sistemu.

80 The International Center for Transitional Justice, ictj.org/about/transitional-justice.

81 Dragan M. Popović. *Vodič kroz tranzicijsku pravdu u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: UNDP BiH, 2009), str. 16.

82 Videti: Vesna Rakić-Vodinelić. "Uvod u tranzicionu pravdu: osnovni pojmovi." U: Genero: Časopis za feminističku teoriju, br. 10/11, 2007.

83 Dragan M. Popović. *Vodič kroz tranzicijsku pravdu*, str. 16.

84 Daniel Bar-Tal. "Societal beliefs in times of intractable conflict: The Israeli case". U: *International Journal of Conflict Management*, 9, 1998: 22-50.

85 Videti Daniel Bar-Tal i dr. "A sense of self-perceived collective victimhood in intractable conflicts." U: *International Red Cross Review*, Vol. 91, No. 877, jun 2009: 229-277.

86 Diane Enns. *The Violence of Victimhood* (University Park: Pennsylvania State University Press, 2012), str. 37-62.

87 Ian Buruma. "The Joys and Perils of Victimhood." U: *The New York Review*, Vol. 46, No. 6, 1999, str. 6.

88 Assmann. *Duga senka prošlosti*, str. 97.

89 Diane Enns. "Identity and Victimhood. Questions for Conflict Management Practice" in Berghof Occasional Paper No. 28, maj 2007, str. 3.

90 Kenan Efendić. "Tri skice za tekući Potop." U: (sic!) časopis za po-etička istraživanja i djelovanja, 25.06.2010, str. 54.

91 Videti npr. Vamik Volkan. *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997).

92 Jedna od najpoznatijih izabranih trauma odnosi se na Kosovsku bitku iz 1389. godine i važnost čitavog kosovskog mita u konstruisanju nacionalnog identiteta Srba.

93 Vamik Volkan. "Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-Group Identity." U: Group Analysis, Vol. 34, No. 1, 2001, str. 88.

Fondacija „Lara“

Organizacije žena Lara iz Bijeljine je nevladina organizacija koja djeluje od 1998. godine. Od osnivanja „Lara“ radi na razvijanju programa zaštite žena od svih oblika rodno zasnovanog nasilja i osnaživanju žena za političko i druge oblike javnog djelovanja.

Prva smo ženska NVO u BiH koja je osnovala sklonište za žrtve trgovine ljudima (2000. godine) u kojem je pomoć pružena za blizu 200 žena. Radom na zalaganju za donošenje kvalitetnijih zakona, edukacijom službenika i prevencijom seksualne eksploracije žena i djevojaka posebno među školskom omladinom, „Lara“ je značajno doprinijela i doprinosi umanjenu ovog oblika kršenja ženskih ljudskih prava u BiH.

„Lara“ od osnivanja radi na zaštiti žena i djece od nasilja, posebno nasilja u porodici. Upravlja Sigurnom kućom za žene i djecu žrtve domaćeg nasilja, vodi volonterski servis SOS telefona za prijavu nasilja i pruža preživjelima od nasilja pravnu i psihosocijalnu pomoć.

Posljednjih pet godina „Lara“ takođe radi i na osnaživanju žena za uključivanje u proces suočavanja s prošlošću. Organizovale smo više mirovnih akcija u Bijeljini gdje vodimo kontinuiran dijalog o utvrđivanju istine o dešavanjima u ovom gradu tokom godina rata (1992-1995).

„Lara“ nastoji da u svakom trenutku obezbijedi ženama pristup pravima i informacijama do kojih one teže dolaze kao što su pitanja o bezbjednosti, zaštiti od nasilja, državnim programima i planovima koji su značajni za socijalnu uključenost žena.

Od februara 2014. godine „Lara“ je registrovana kao Fondacija.

O Horizontima

Udruženje „HO HORIZONTI“ Tuzla“ djeluje od 1999. godine.

Organizacija je prepoznatljiva po svom radu na psihološkom osnaživanju žena koje su žrtve nasilja u porodici i društvu, kao i pružanju podrške ženama u javnom i političkom životu.

Udruženje „HO HORIZONTI“ Tuzla je neprofitna, nevladina organizacija koja se na human, otvoren i profesionalan način zalaže za aktivno sudjelovanje i bolji položaj žena u društvu, uključivanje mladih žena u javno djelovanje, izgradnju mira i demokratskog društva.

Partnerske organizacije

Fondacija
"Udružene žene"
Banjaluka

Fondacija CURE
Sarajevo

UG "Budućnost"
Modriča

Udruženje građanki
"Grahovo"
Bosansko Grahovo

Centar za pravnu
pomoć ženama
Zenica

Helsinški
parlament
građana
Banjaluka

Udruženje-Association
ŽENA WOMAN
Mostar

"Žena BiH"
Mostar

FORUM ŽENA
BRATUNAC

"Forum žena"
Bratunac

"Glas žene"
Bihać

Udruženje žena
"Most"
Višegrad

SADRŽAJ

UVOD	5
O projektu Mir sa ženskim licem	6
Zahvale	8
OPIS AKTIVNOSTI U PROJEKTU	
Od radionice Suočavanja s prošlošću do Ženskog karavana mira	9
Uvod	10
RADIONICA SUOČAVANJA S PROŠLOŠĆU	
Učesnice i opšte ocjene	11
Ne puca se ali se i ne živi...	13
Rezultati radionice	15
ŽIVIMO LI U MIRU	
Radionice sa ženama	16
Priprema radionica	17
Provodenje radionica	17
Živimo li u miru – zapisi sa radionica	20
Postignuto u 2013. godini	25
ŽENSKI KARAVAN MIRA	
Radni sastanak u Bijeljini	26
Ženski karavan mira – akcije po gradovima	27
Bihać: Ulica za žene žrtve rata	30
Modriča: Nazovimo ulice grada po ženama	32
Bratunac: Ulica za heroinu borbe protiv fašizma	33
Banjaluka: Kalendar ženske solidarnosti	34
Tuzla: Ako promijenite mišljenje svijet oko nas se mijenja	36
Zenica: Dan za poruke mira	38
Mostar: Šetnja mira	40
Bijeljina: Ulica mira i sjećanja na iskustva i postignića žena Semberije	41
Gradiška: Tri žene prve civilne žrtve rata	43
Bosansko Grahovo: Nemoj da sjediš i čekaš bolja vremena, sam ih učini boljim!	45

Sarajevo: Mirotvorke u BiH	47
Višegrad: Ulična akcija za Dan sjećanja	49
Rezultati lokalnih akcija	50
Centralni mirovni skup u Sarajevu	51
Inicijativa za utvrđivanje Dana sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH	53
ISKUSTVA I IZAZOVI IZGRADNJE MIRA U BiH, RODNI ASPEKT	56
Medijska promocija projekta	56
Mir sa ženskim licem - izvod iz evaluacionog izvještaja o projektu	58
KALENDAR ŽENSKE SOLIDARNOSTI	59
BIJELJINA: Anka Todorović, političarka, nastavnica i humanistkinja	60
BRATUNAC: Danica (Perić) Lončarević	61
VIŠEGRAD: Branka Čarapić, višegradska pjesnikinja	63
SARAJEVO: Dr. Lidija Salcer – Šunjić	64
MODRIČA: Mirsadina priča	65
TUZLA: Priča o Mariji	66
GRAHOVO: Priča o Željki	67
ZENICA: Duška Andrić – feministkinja i aktivistica	68
BANJALUKA: Marija Kezić	69
BIHAĆ: Vahidina priča (Vahida Sulejmanović)	70
O NAMA - NOSITELJICE PROJEKTA	72
Aleksandra Lovren, Bosansko Grahovo - Pomirenje mora početi od škola	74
Alma Erak, Višegrad - Važno je učešće medija	75
Amra Pirić, Tuzla - Odrastala sam željna boja, radosti, slatkiša i hljeba	76
Biljana Topić, Modriča - Rat mi je uzeo djetinjstvo	77
Dijana Vučetić, Mostar	78
Dragana Petrić, Bijeljina - Vjerujem da žene žele bolje društvo	79
Emina Buljubašić, Zenica - Najmlađa od nas	80
Enisa Raković, Bihać - Ako činjenica nije istina, onda ne možemo dalje	81
Gordana Vidović, Modriča - Još smo zarobljene u rodnim ulogama	82

Ivana Stanković, Banja Luka - Suočavanje s prošlošću je proces izlječenja trauma rata	83
Lana Jajčević, Banja Luka - Bili smo žrtve strašnog rata	84
Mirna Poljac, Zenica - Potrebno je žene izvesti iz kuće	85
Svetlana Marković, Banjaluka - Dijalog svih, i žena i muškaraca	87
Rašida Omerović, Bratunac - Žene nesporazume znaju rješavati mirnim putem	88
Nada Stjepanović, Višegrad - Važna je ženska strana rata	89
Vildana Džekman, Fondacija CURE Sarajevo - Djetinjstvo u podrumima	90
Vedrana Frašto, Sarajevo - Sve osim uključenosti žena je diskriminacija	91
Stanka Frančić, Bratunac - Samo istina i pravda vode pomirenju	92
Mara Radovanović, Bijeljina - Ovo je kao grudva snijega, mi smo je pokrenule	93
Mira Vilušić, Tuzla - Uspjele smo jer ženama treba vizija normalnog života	94
Radmila Žigić (Bijeljina), koordinatorka projekta Mir sa ženskim licem - Sve je samo - borba za ženski prostor	96
DODATAK	
Tamara Šmidling, stručna konsultantkinja u projektu - SAOSJEĆANJE SA DRUGIMA JE U OSNOVI SUOČAVANJA S PROŠLOŠĆU	101
ŽENSKI MIROVNI AKTIVIZAM U BiH I SVIJETU	102
POJMOVNIK	114

"Mehanizmi i instrumenti tranzicijske pravde, koja prvenstveno podrazumijeva suočavanje sa ratnim zločinima i njihovim posljedicama, posebno su prepoznatljivi od Drugog svjetskog rata, ali samo uokvirivanje i imenovanje ovog cjelokupnog procesa je vidljivo od 80-ih i 90-ih godina 20. vijeka. Iako tranziciona pravda, kako u praksi tako i u teoretskim analizama, zadobija širi okvir upravo u posljednjih 25 godina - u vrijeme kada su na internacionalnom nivou već usvojene i zaživjele neke od glavnih deklaracija koje se odnose na ženska ljudska prava - i ovdje je na početku uočljiva odsutnost rodnog aspekta. U kojoj mjeri ti procesi nisu objedinjeni pokazuje se i unutar društava i država na ovim prostorima koja su upravo obilježena posljedicama ratnih događanja. Sami mehanizmi tranzicijske pravde primjenjuju se u Bosni i Hercegovini i regionu već u znatnoj mjeri, ali tek na inicijativu lokalnih ili međunarodnih ženskih nevladinih organizacija naknadno biva uključen i rodni aspekt.

Da bismo razumjeli zašto je važno govoriti o rodnom aspektu krivične pravde, reparacije, suočavanja sa istinom, kulture sjećanja i pomirenja neophodno je da imamo u vidu u kojoj mjeri su naša društva prožeta patrijarhalnim stavovima i na koji način se to odražava u vrijeme rata, konflikta, u doba nestabilnosti i u tzv. tranzicionom periodu."

Milena Karapetrović